

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

IV. ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM • 2009. DECEMBER • TEMESVÁR

2009 A magyar nyelv éve

A TARTALOMBÓL:

2009 A MAGYAR NYELV ÉVE

"...hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez." /Kazinczy Ferenc/
(5) POMOGÁTS BÉLA: Anyanyelv szórványban
(9) CZAKÓ GÁBOR: A magyar nyelv lelkeről
(26) MAGYARI SÁRA: Magyarul... Jog, kötelesség vagy lehetőség?

ARCÉL

(34) 250 éve született Kazinczy Ferenc
SZABÓ ÁGNES: Kép, szöveg, örökkévalóság
(54) SZUSZÁMI ZSUZSA: Kazinczy a 18. század provokációja volt
(Beszélgetés Egyed Emesével)

JELENLÉT

(60) „Kazinczy régi mester”

EMBERKÖZELBEN

(69) BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON: A magyar felvilágosodás és klasszicizmus korszakának polihisztorja - Révai Miklós

TANODA

(75) NÁDOR ORSOLYA: A nyelvi jogok fejlődése – az oktatás szemszögéből
(78) ERDEI ILDIKÓ: Kétnyelvűség és kisebbségi oktatás

LÁTLELET

(82) BAKK MIKLÓS: A beszélgető kultúrától a közösségépítésig
(83) MÉSZÁROS ILDIKÓ: A dialógus kertje avagy a hallgatás igazsága (beszélgetés Bálintfi Ottóval)

HÍDVERŐ

(90) MAXIM ANDREIA-NICOLETA: Etnikai és nyelvi identitás

KÁRMENTŐ

(93) SZEKERNYÉS JÁNOS: Piaristák Temesváron

KILÁTÓ

(96) BODÓ BARNA: Bánsági panteon
(97) KLAMÁR ZOLTÁN: Közös múlt, közös mezsgyekövek

LAJSTROM

(101) In memoriam Jecza Péter

Faludy György

Óda a magyar nyelvhez

Kéri Pálnak

Most, hogy szobámban ér az est setétje,
te jutsz eszembe, Szent Gellért cselédje,
s ajkad, melyről az esti fák alól
először szólt az ének magyarul.
Arcod tatár emléke már ködös,
de titkunk itt e földön még közös
s a te dalod zsong minden idegemben
itt, idegenben.

Magyar nyelv! Vándorutakon kíséröm,
sértett gögömben értöm és kísértöm,
kínok közt, gondjaimtól részegen,
örökzöld földem és egész egem,
bőröm, bérem, bírám, borom, míg bírom
és soraimmal sorsom túl a síron,
kurjongó kedv, komisz közöny, konok gyász:
mennyei poggyász.

Magyar szó! Ajkamon s gégem lazán
vont hangszerén lázam, házam, hazám,
almom-álmom, lovacsám, csengős szánom,
és dal a számon, mit kérnek majd számon: –
nincs vasvértém, páncéloom, mellvasom,
de Berzsenyivel zeng a mellkasom
s nem győz le ellenség, rangomra törvén,
sem haditörvény.

Jöhetsz reám méreggel, törrel, ékkel,
de én itt állok az ikes igékkel.
Árkon-bokron kergethatsz hét világnak:
a hangutánzó szók utánam szállnak,
mint sustorgó füzesbe font utak
fölött alkonykor krúgató ludak,
s minden szavamban százszor látom orcád,
bús Magyarországnak.

Kihalt gyökök: tőzeggel súlyos rétek,
ahol a fák, mint holt igék, kiégtek.
Ős szók: a szemhatárról századok
kődéből még derengő nádasok,
gyepüs vápákon elhullt katonák,
s ti bíbicek, bölények, battonyák,
miket vadásztak vén csillyehajókról
lápos aszókon.

Magas hangok: szöcskék és tücskök rétje,
mély hangok: alkony violasötétje,
káromlások veszejtő vadona,
mondatszerkesztés pogány pagonya,
kötőszók: sok-sok illanó fodor,
s hangsúly, te vidám, hangsúly, te komor,
lelkünk dolmánya, szötteses, világszép
s búzavirágkék.

Múlt T-je: történelmünk varjúsárnya,
karók, keresztek és bitófák árnya,
s melléknevek, gazdag virágbarázdák,
busák, buják, burjánzó és garázdák,
melyik vidám faeke nyomtatott?
S ti mellérendelt, kurta mondatok
mint paprika, ha fűzére vereslőn
lóg az ereszről.

Ragok: szegények szurtos csecsemői,
kapaszkodtok s nem tudtok nagyra nőni,
és E-betűk serege: fekete
mezőn zsellérek koldus menete,
s ti kongó-bongó helyhatározók,
kukoricásban jó irányt hozók,
ban-ben-bim-bam: toronyból messze hangzó
könnyű harangszó.

Jelentőmód. Az aszály mindörökre
ráült a szürke, megrepedt rögökre.
Magánhangzó-illeszkedés! Kaján
törvénykönyvvé Werbőczy gyúrt talán?
Mi vagy? Fülledt ötödfél százada
robotba tört paraszt alázata,
vagy összhang, mely jövődő, szebb utakra
messze mutatna?

És főnevek, ti szikarak és szépek,
ti birtokos ragokkal úri népek,
országvesztők, elmozdíthatlanok,
s ti elsikkadt, felőrölt alanyok,
megölt vagy messze bujdosó fiak,
Hajnóczyk, Dózsák meg Rákócziak –
ó jaj nekünk, mi történt ennyi lánggal
és a hazánkkal?

Parasztok nyelve, nem urak latinja,
nem grófok rangja, de jobbágyok kínja,
magyar nyelv! fergegben álló fácska,
hajlongasz szélcibáltan, megalázva –
s ki fog-e törzsöd lombbal hajtani?
Te vagy jelenünk és a hajdani
arcunkat rejtő Veronika-kendő
és a jövődő.

Magyar nyelv! Sarjadsz és egy vagy velünk
és forró, mint forrongó szellemünk.
Nem teljesült vágy, de égő ígélet,
közös jövő és felzengő ítélet,
nem hús palackok tiszta óbora,
nem billentyűre járó zongora,
de erjedő must, könnyeinkben úszó
tárogatószó.

Tartalom

A MAGYAR NYELV ÉVE 2009

Mészáros Ildikó: A magyar nyelv éve 4

Pomogáts Béla: Anyanyelv szórványban..... 5

Czakó Gábor: A magyar nyelv lelkéről..... 9

Magyari Sára: Magyarul...
Jog, kötelesség vagy lehetőség?..... 26

Magyari Sára: A nő nyelvi képe
a magyar és román nyelvben..... 28

Magyari Sára: Román nyelvi hatás
regionális magyar nyelvű lapokban..... 31

ARCÉL

„Kazinczy, régi mester”

Szabó Ágnes: Kép, szöveg, örökkévalóság..... 34

Kazinczy – levelek..... 45

Szuszámi Zsuzsa: Kazinczy
a 18. század provokációja volt
(Beszélgetés dr. Egyed Emesével)..... 54

JELENLÉT

„Kazinczy, régi mester” 60

EMBERKÖZELBEN

Bogoly József Ágoston: A magyar
felvilágosodás és klasszicizmus korszakának
polihisztora: Révai Miklós..... 69

TANODA

Nádor Orsolya: A nyelvi jogok fejlődése
– az oktatás szemszögéből..... 75

Erdei Ildikó: Kétnyelvűség és
kisebbségi oktatás 78

LÁTLELET

Bakk Miklós: A beszélgető kultúrától
a közösségépítésig..... 82

Mészáros Ildikó: A dialógus kertje avagy
a hallgatás igazsága
(Beszélgetés Bálintfi Ottóval)..... 83

Mészáros Ildikó: Révai Miklós emlékezete
(Beszélgetés Velcsov Margittal) 88

HÍDVERŐ

Andreia-Nicoleta Maxim:
Etnikai és nyelvi identitás..... 90

KÁRMENTŐ

Szekernyés János: Piaristák Temesváron..... 93

KILÁTÓ

Bodó Barna: Bánsági Magyar Panteon..... 96

Klamár Zoltán: Közös múlt,
közös mezsgyekövek..... 97

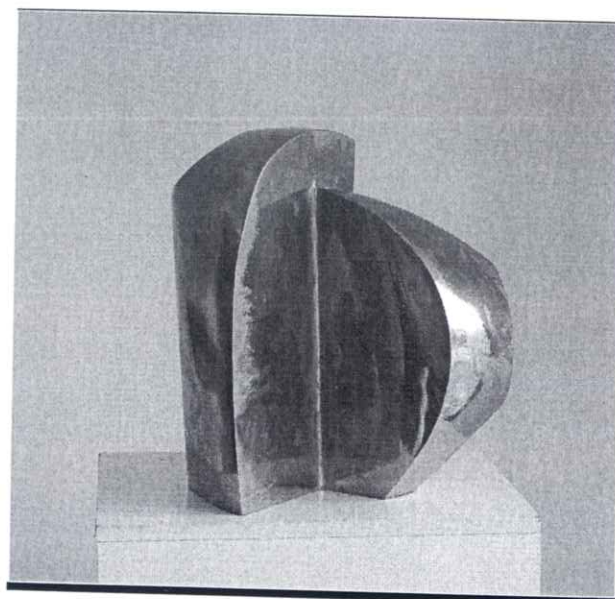
LAJSTROM

In memoriam Jecza Péter..... 101

Nagy Gáspár

**Kés(lekedik)
a szó**

Torkodban kés(lekedik)
a szó
egy nyulánk hang vérzik
befelé hosszan
[talán még béke van
az októberi égen
felhők vonulnak
szürke oszlopokban]
csak gyűlik a nyál
meg a kibiztosított
beszéd s álmodik
fényes mondatokban

Jecza Péter alkotása: Szemtől szembe

A magyar nyelv éve

Egy versolvasó lapszéli jegyzetei

Kell-e a legalább kétezer éve létező magyar nyelvnek egy alig 12 hónapból álló ünnepi eszterendőt szánni, szentelni, ajánlani? A kérdés persze szónoki, s nagyrészt felesleges, hiszen az év már le is zárult, s mint annyian mások, ha többet nem is, de ezt a kettős számnyi kiemelt figyelmet anyanyelvünknek szántuk.

Kell persze, hogy ne kellene. Hiszen a 21. század hajnalán, Kazinczy Ferenc születésének 250-ik évfordulója múltán a magyar nyelvhez való viszonyunkat vizsgálhatjuk. S bár van, ki inkább nyelvi gúzsna, korlátok közé kényszerítő, megzabolázó erőnek véli a nyelvújítást, míg mások a korszerű magyar nyelv újjászületésének tekintik ugyanezt a nyelvi, kultúrtörténeti jelenséget. Igaz, hogy mint a magukra adó történészek, magam sem tehetem fel a kérdést, mi lett/ lehetett volna, ha... Ha minden másként alakul, mert hát éppen így alakult.

Ezért Kazinczyt, a felvilágosodott literátort, az egyszemélyes irodalomteremtő intézményt, a „fentebb stíl” képviselőjét Egyed Emese fogalomhasználatát kölcsönvéve a kor, a 18. század (sőt talán nem hibázunk nagyot, ha az eltelt harmadfél század) provokációjának tekintjük.

*„Nyelvébe, nem húsába vágott a lánc.
Vérzett, sajtott a gyöngye test, talán
elbukott párszor, míg fölért, talán
tisztá zsebruhát kért, hogy gyöngyöző
homlokát finoman, mint a tintát a
betelt lapon, megszártgassa.”*

Kányádi Sándor Kufsteini grádicsok éneke című versének felütését a hősök iránti javíthatatlan csodálattal ízlelgetjük a posztmodern kori iróniánk szusszanásnyi fegyverszüneteiben, s a homloktörő mozdulat választékos eleganciáján elmélkedünk.

Kell-e a magyar nyelv éve? Kell ám. Hiszen a magyar nyelv csupán 1844-ben lett államnyelv, s 80 év sem kellett ahhoz, hogy már csak nyelvében élhessen együtt a nemzet, hogy nyelve határon túl-

ra kerülve kagylóbeli gyönggyé nemesedjék, azaz kisebbségi nyelvvé legyen, vagyis egy kiküzdött, megszenvedett, önvédelemre kényszerülő identitás hordozójává váljék. Újabb nyolc évtized után, immár hat éve a magyar nyelv az Európai Unió nyelveinek egyike lett, ideje hát, hogy ne csak erélye és jelkép legyen, hanem az is mi lényege, titok és játék, időt és teret egységbe ötvöző csoda.

*„Magyar lennék, de rommagyar vagyok,
s ha megvágom magam véletlenül,
emléktáblák ömlenek belőlem,
szobortalapzatok és felavatások
vassalbert en gros, reményik dögvével
csabakirályficsillagösvényen,
horthyafehérparipán,
én nem is élek, nem is szeretek, nem eszem, nem iszom,
csak összeszorított szájjal küszködöm, túlélék vadul,
csak nézem, ahogy a pálmám a súly alatt,
kagylómban a gyöngy.”*

Demény Péter Haza-szvit című verse szívemből szól, hitelessége mellbevág. Verssorait lehet szeretni vagy nem szeretni, igaza viszont vitathatatlan.

S mégis minden józan megfontolás ellenére örömmel adjuk tudtul lapunkban, hogy a Nagyszentmiklóson 259 évvel ezelőtt született Révai Miklósnak, a klasszikus triász polihistorának, a piarista szerzetesnek, ha szobra nincs is, de két bányási templomban emléktábla hirdeti, hogy nem felejtjük.

Kell hát a magyar nyelv éve? Kell ám.

Kazinczy, „a régi mester” tanítását morzsolgatom, az igényesség epigrammáját.

*„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.”*

Tanuljuk/tanulgatjuk a titkot, meg a hallgatás és szólás dialektikáját, a dialógus művészetét.

Mészáros Ildikó

POMOGÁTS BÉLA

Anyanyelv szórványban

A magyarság: az a tizennégy, esetleg tizenöt millió ember, akit reményeink szerint eltéphetetlen (nehezen eltéphető) kötelékek fűznek a magyar nyelvhez és kultúrához, ma egyféle „szigettengeren” él. Van ennek a „szigettengernek” (akárcsak az antik világban a görög Achipelagosnak) egy kontinentális központja: ez a jelen Magyarország, az a terület, amely a trianoni feldarabolás után a történelmi országból megmaradt, illetve azok a kisebb magyar területek, amelyek a trianoni ország határai mentén (Biharban és Szatmárban, Beregszász környékén, Csallóközben, Mátyusföldön és Gömörben, végül a Vajdaság északi felében és a Tisza mentén) etnikai tekintetben az anyaországgal összefüggésben helyezkednek el.

Vannak aztán nagyobb magyar többségű területek, de már más népek által lakott vidékekre ékelve: ilyen a Székelyföld, egykor négy vármegyéni, ma két és fél romániai megyéni (Hargita, Kovászna és Maros megye fele) területe, amelyen vagy nyolcszáz ezer magyar él, ilyen a kalotaszegi magyar falvak füzére Kolozsvártól nyugatra, és ezzel vége: minden más magyar, így Kolozsvár, Temesvár, Újvidék, Ungvár és Kassa magyarsága is valójában szórványban él, vagyis a maga városában vagy regionális körzetében kisebbségi közösséget alkot. Természetesen diaszpórában élnek a nyugati világban szétszóródott magyarok is: Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában.

A jelenben érvényesnek tekinthető statisztikai adatok szerint Erdélyben legalább hét-nyolcszáz ezer, az egész Kárpát-medencében (Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában és Burgenlandban) nagyjából további négyszáz ezer, a nyugati világban pedig körülbelül egymillió-két- vagy háromezreszáz magyar él szórványokban. Ez így együtt közel két és fél millió ember, vagyis minden hatodik magyar, akinek idegen nyelvű, más kultúrát hordozó népesség között kell leélnie az életét. Ez a szórványmagyarság folyamatosan ki van szolgáltatva az asszimiláció ha-

tásának, csak töredékesen vannak saját oktatási intézményei, általában a kétnyelvűség (magyar-román, magyar-szlovák, magyar-ukrán, magyar-szerb, magyar-horvát, magyar-szlovén, magyar-angol, magyar-német és így tovább) körülményei között él, anyanyelvének használata mindinkább háttérbe szorul.

Az utóbbi száz esztendő leforgása alatt, és pedig nemcsak Trianon után, hanem például Erdélyben már a XVIII. században is kiterjedt magyar vidékek süllyedtek le a szórványlét körülményei közé. És noha a dualizmus korának magyar kormányai óriási retorikával hirdették a magyar szupremáciát, és ezzel többnyire teljesen feleslegesen ingerelték a magyarság és a magyar állameszme ellen a hosszú évszázadok óta velünk együtt élő nemzeti kisebbségeket, alig tettek valamit annak érdekében, hogy az erdélyi magyarság helyt tudjon állni a mindinkább növekvő (és például egy Ady Endre számára már akkor a trianoni balvégzetet előrejelző) román etnikai fölényvel szemben. Ennek az etnikai fölénynek a részleges kiegyenlítésével vagy legalább kezelésével a legkevésbé sem törődtek a kiegyezés és az első világháború között hatalmon lévő kormányok, holott éppen ötven esztendő, tehát történelmi mérték szerint is alkalmas idő állt volna rendelkezésükre ahhoz, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdéssel egyáltalán kezdjenek valamit. Nem folytattak megfelelő telepítési politikát, amely például a székely népfelesleget megóvta volna a regáti kivándorlástól, és Erdélybe irányította volna, de nem törekedtek az erdélyi román társadalom megbékítésére és integrálására sem.

Mindezzel részletesen foglalkozott a két világháború közötti korszakban kialakult erdélyi magyar irodalom, amely lesújtó képet rajzolt azokról a mulasztásokról, amelyeket a XIV. század második felének magyar politikája és különösen a dualista korszak kormányai vétettek az erdélyi magyar érdekekkel – és Erdély megtartásának oly szükséges nemzeti stratégiájával – szemben. Gondolok itt Bánffy Miklós *Erdélyi történet (Megszámláltattál, Hí-*

jával találtattál, Darabokra szaggattatol), Makkai Sándor *Holttenger*, Nyíró József *Néma küzdelem* és Wass Albert *A kastély árnyékában* című regényeire.

Többen és bizony joggal beszélnek arról, hogy a magyarság közép-európai térvesztésében igen nagy szerepet játszott az a máig folyamatos népszorulatbeli deficit, amely lényegében ma is az 1945 körüli szinten tartja a magyarság létszámát. Talán kevesebben szóltak arról, hogy az állandósult vérvesztésnek van egy másik magyarázata is: a szórványmagyarok arányának folyamatos növekedése és ezeknek a magyaroknak a szinte megállíthatatlan beolvadása a többségi nemzetekbe. Vagy másfél száz esztendővel ezelőtt a közép-európai régióban nagyjából két egyforma nagyságú nép élt, úgy nyolcmillió lélekszám körül: a magyarság a maga országterületén és a románság több államban (a két román fejedelemségben, Magyarországon, az Ausztriához tartozó Bukovinában és a cári Oroszország tartományát alkotó Besszarábiában). Azóta a Kárpát-medencei magyarság létszáma, amely az első világháborúig erősen emelkedett, nagyjából mindössze 60 százalékkal növekedett, a románságé pedig (Romániát és a Moldvai Köztársaságot tekintve) nagyjából megháromszorozódott.

Nem kedvelem különösebben a politikai élet bizonyos szegmenseiben eluralkodó, önsajnálattal mozgatott nemzeti romantikát, azt azonban száraz tárgyilagossággal meg kell állapítanom, hogy a népszaporulatban történt folyamatos deficit, az ugyancsak folyamatos szórványmagyar beolvadás (és az állandósult kivándorlás és emigráció) nélkül a románok létszámához hasonlóan ma mintegy huszonnégy millió magyarnak kellene élnie a Kárpát-medencében (Rákosi Jenő harmincmillióról álmódott!). Ehelyett tovább halad a szórványosodás, amelyet politikai eszközökkel nyilvánvalóan semmiképp sem lehet megakadályozni, és amely belátható időn belül ismét többszázszáz, ha nem milliós nagyságrendű etnikai veszteséget okozhat.

Következésképp a szórványmagyarság kérdésének felvetését és tanulmányozását nem lehet feleslegesnek és időszerűtlennek tekinteni. Igaz, a hivatalos magyarországi politika és természetesen a nemzeti retorikával fellépő kormányzatok is ezt a több mint kínos kérdést áltatában kerülték, és a magyar kisebbségek védelmét célzó stratégiájukat szinte kizárólagosan a magyarság etnikai tömbjeinek gondozására alapozták. Nem volt igazán erőteljes érdeklődés a szórványgondozás iránt a kisebbségi magyarok politikai életében sem, kivéve talán Erdélyt, ahol a moldvai csángók kulturális gondozása körül mindig gyülekezett néhány intézmény és önkéntes, még Magyarországon is (például az író Beke Györgyre, a néprajztudós Halász Péterre és a korán eltávozott jogász Atzél Endrere

gondolok). Ugyancsak Erdélyben működik Vetési László református lelkész irányításával egy egyházi jellegű szórványalapítvány, amelynek, híreim szerint, a Kárpátoktól délre is vannak eredményei. További néhány helyi kezdeményezésen túl – és ide sorolandó a temesvári Szórvány Alapítvány is – néma csend, a szórványmagyarok helyzetének a pusztá felmérésére sem történtek komoly kísérletek.

A magyar „szigettenger” történelmi értelemben szüntelenül veszélyeztetett. Az elmúlt közel nyolc évtizedben igen nagy magyar népcsoportok váltak le a magyarság „etnikai kontinenséről”, kényszerültek szórványéletre, majd szüntelenül fogyatkoztak el a köröttük élő népek: románok, szlovákok, ukránok, szerbek, vagy éppen németek, franciák, amerikaiak, dél-amerikai spanyolok tengerében. Nagyon vaknak kell lennie annak a társadalomkutatónak vagy politikusnak, aki nem veszi észre azt, hogy a történelmi erők (mind a Kárpát-medencében, mind a nyugati diaszpórákban) a szórványmagyarság lassú eltűnését készítik elő. Fél évszázad múltán nemcsak ezen a kis Magyarországon leszünk jóval kevesebben (legalábbis a demográfusok sötét jóslatai szerint), hanem a Kárpát-medencében és a nagyvilágban is. A tizennégy-tizenötmillióból a szórványok végleges felszívódásával is eltűnhet két és fél millió.

A szórványokban élő magyarság helyzetével, további sorsával és jövőjével (már ha egyáltalán kívánjuk, hogy jövője legyen!) tehát foglalkozni kell. Ezen a téren a magyar politikának, közéletnek és kulturális életnek igen nagyok az adósságai. Még megfelelő felmérések sem készültek arról, hogy a szórványvidékeken hány magyar él, még kevésbé arról, hogy ezeknek a magyaroknak a maguk köznap életében milyen szociális és kulturális kihívásokkal kell megküzdeniük, és miként vannak kiszolgáltatva az asszimilációs politika hol erőszakosabb, hol csak manipulatív eszközeinek. Stratégiai elképzelések pedig végképp nincsenek arról, hogy a diaszpórában élő magyarság anyanyelvi kultúráját és nemzeti identitását miképpen lehetne megtartani.

A két és fél millió szórványban élő magyar jövője valószínűleg egy kettős történelmi forгатókönyv szerint alakul. Ezt a forгатókönyvet azonban nem írjuk, sőt, még csak nem is Bukarestben, Pozsonyban vagy Belgrádban készítik elő, hanem döntő módon az Európai Unió és (kisebb mértékben) a NATO irányító központjaiban. A szórványmagyarság ügye ugyanis, vélhetőleg, ki van (lesz) szolgáltatva annak az integrációs folyamatnak, amelynek medrében a közép-európai térség történetének következő fél évszázada alakulni fog. A magyar szórványok nemzeti kultúrája és identitása csak azokban az országokban lesz védhető és fenntartható, amelyek előbb vagy utóbb helyet kapnak

az integrációs folyamatban. Az európai integrációból kimaradó országokban részben a magukra hagyottság, részben az óhatatlanul fellépő megaláztatottsági érzés következtében minden bizonnyal erősödni fog az etnokratikus és etatista politika, és meg fog erősödni az amúgy is tapasztalható Európa-ellenesség és idegengyűlölet. Mindez nem fog kedvezni a kisebbségi magyarság fennmaradásának, sem a mára kialakult magyar-magyar kapcsolatrendszer fejlődésének.

Márpedig az integrációs folyamat csak részben terjed ki a közép- és kelet-európai régió országaira: Magyarországra, Lengyelországra, Csehországra, Szlovákiára és Szlovéniára, újabban pedig Romániára és Bulgáriára. Mindez Romániában radikális átalakulásokat kíván, bizonyos értelemben arra van szüksége, hogy a demokrácia ügye, miként ez több történelmi alkalommal is bekövetkezett, ne rendelődjék alá az etnokratikus politikai hagyományoknak és mentalitásbeli reflexeknek. Mindez a román közéletben és politikai kultúrában erőteljes fordulatot követel, és egyelőre nincs igazán történelmi garanciája annak, hogy ez a kívánatos fordulat hamarosan bekövetkezik.

Az integrációs fordulat szintén ki fog terjedni Horvátországra és kiterjedhet a maradék Jugoszláviára (Szerbiára), ha azok a kisebbségpolitikai intézkedések, amelyek révén néhány esztendeje Szabadkán létrejött a Magyar Nemzeti Tanács, valóban kiteljesednek, és sikerül rendezni a koszovói albánok közjogi (államjogi) helyzetét. Ukrajnára azonban, legalábbis ahogy mostani helyzete és politikája mutatja, csak történelmi értelemben hosszabb idő elteltével terjedhet ki az európai uniós folyamat.

Következésképp fel fog vetődni az a gondolat, hogy a kárpátaljai és részben a vajdasági magyar szórványok népét miként lehetne szülőföldjén megtartani. Nem lesz könnyű feladat, minthogy a magyar diplomácia mozgásterét és hatékonyságát ezekben az országokban nagyon is korlátozott. Ugyancsak megnehezíti a magyar szórványok gondozását az, hogy mind a Vajdaságból, mind Kárpátaljáról folyamatos a Magyarországra történő áttelepülés.

Erdély és Felvidék, de lehetőleg az egész Kárpát-medencei régió magyarságát mindenképpen szülőföldjén kellene tartani, már csak avégett is, hogy legalább részlegesen maradjon meg olyan történelmi magyar városok kulturális arculata, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Marosvásárhely, Kassa, Pozsony, Szabadka és Beregszász. A szórványmagyarság megtartása és szülőföldjén tartása mindazonáltal igen alapos stratégiai felkészülést követel meg mindazoktól a magyarországi, illetve kisebbségi magyar politikai, gazdasági, egyházi, kulturális és civil társadalmi intézményektől és szervezetektől, amelyeknek a diaszpóra-politiká-

ban (igaz, ilyen még nincs, de lehetne, lennie kellene!) szerepe van.

Ennek a stratégiának mindenekelőtt a valós helyzet hiteles és részletekbe menő felmérésre kell épülnie. Az elmúlt évtizedben igen nagy társadalomtudományi (például demográfiai) kutató- és elemző munkára került sor a határokon túl élő magyarság tekintetében, ennek ellenére csak töredékes képünk van arról, hogy milyenek a magyar diaszpórák számbeli viszonyai, milyen a szociális és kulturális helyzetük, milyenek a körülöttük élő többségi néppel a kapcsolataik. Hosszú évtizedek óta tartja magát például az a megállapítás (én inkább hiedelemnek nevezném), miszerint az Egyesült Államokban több mint egymillió-hétszáz ezer magyar él. Nos, Nagy Károly egyetemi szociológiai professzor és Papp László akkori világszövetségi régióelnök legutóbbi felmérése szerint Amerikában mindössze nagyjából százötvenezer ember beszél magyarul. Ez a közhiedelmek által rögzített adatnak kevesebb, mint egytizede.

Ezért először is ismernünk kell a szórványmagyarság valóságos elhelyezkedését és helyzetét, ennek nyomán kell kialakítani a védelmüket célzó terveket. Ebben a tekintetben a tudományos kutatómunkának és a politikai akaratnak egymást kell egészítenie: a valóságos helyzet tudományos felmérése nélkül a politikai tervezés tehetetlen, mert megalapozatlan lehet, a politikai szándékok egyértelmű megfogalmazása – a politikai stratégia alapos kidolgozása nélkül pedig a tudományos feltáró munka legfeljebb a könyvtárak anyagát szaporíthatja, de a szórványmagyarok mindinkább súlyosodó gondjait nem oldja meg. Tulajdonképpen ketős védekezési stratégiára van szükség, minthogy egészen másként kell kezelni a Kárpát-medencében és a nyugati világban élő magyar szórványokat. Lássuk először az előbbieket.

A szomszédos országokban élő magyar szórványok anyanyelvi és kulturális gondozásának ügye részben az iskolákhoz, részben az iskolán kívüli oktatási és kulturális eszközökhöz kötődik. A szórvány-magyar vidékek nagy részén jelenleg nincsenek szervezett magyar iskolák, esetleg csak elemi iskolák, úgynevezett „alapiskolák”, ezek is fogyatkozó számban és gyakran nem elégséges határfokkal. Így amellet, hogy ezeket az „alapiskolákat” tankönyvekkel, tanítási eszközökkel (pl. elektronikus eszközökkel) és tanítókkal támogatni kell, előbb-utóbb, amerikai és nyugat-európai minták szerint, létre kell hozni a hétvégi magyar iskolák átfogó rendszerét. Legegyszerűbb és leghasznosabb volna ezeket az egyházközségek keretében megszervezni, magyar katolikus vagy protestáns egyházközség általában azokban a községekben is működik, amelyekben nincs magyar iskola.

A szórványok ugyanakkor különleges kulturális gondozást igényelnek. Éppen a szórványmagyar vidékeken volna elsődrendű szerepe a magyar rádiós és televíziós adásoknak, ezen belül például a távoktatásnak, amely igen hasznosan bővíthetné a Duna televízió feladatkörét. Ugyancsak hasznos volna ezeknek a vidékeknek a magyar közösségeit bekapcsolni abba az ismeretszerzési rendszerbe, amelyet az internet (illetve a „sulinet”) „világhálója” kínál. A szórványvidékeken élő gyermekek számára új tankönyvcsaládokat kellene kidolgozni, tekintettel arra, hogy ezek a gyerekek nagyrészt nem anyanyelvükön végzik alapszintű tanulmányaikat. És természetesen a szórványokban volna igazán fontos az, hogy a (hazai és kisebbségi) magyar egyházi, társadalmi, kulturális és ifjúsági intézmények, szervezetek és mozgalmak képviselői személyesen vállaljanak gondozási feladatokat. A kisközösségek anyanyelvmegtartó és kultúraátadó szerepe mindennél fontosabb lehet, ebben a családnak és a lakóhelyi kisközösségnek együtt kell működnie.

A nyugati világban élő magyar szórványok anyanyelvi gondozása megint külön feladatokat jelent, minthogy ezen a téren igen távoli és már jórészt megszűnőben lévő közösségekkel kell számolnunk. Mind távolabb kerülünk attól a korszaktól, amelyben például az Egyesült Államokban, New Yorkban, Clevelandben, New Brunswickben, Pittsburgban vagy Detroitban, nagy magyar kolóniákkal, magyar egyházközösségekkel, iskolákkal, egyesületekkel lehetett számolni. Mindez mára a nosztalgikus emlékek birodalmába merült. A hagyományos amerikai, dél-amerikai és ausztráliai magyar közösségek igen gyorsan olvadnak, mellettük viszont, főként a nyugat-európai országokban, új magyar szórványok jönnek létre. Így például a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) felmérése szerint Németországban a kilencvenes években több mint hetvenezer magyar munkavállaló került; az ő kulturális gondozásukkal is foglalkozni kellene.

A nyugati világban élő szórványok nemzeti identitásának megtartása új módszereket kíván, így jobban elő kellene segíteni azt, hogy a hazai (vagy éppen az erdélyi, a felvidéki) magyar kultúra személyiségei meglátogathassák a nyugati magyar közösségeket (az ilyen látogatásokat ugyanis jórészt felszámolta az utóbbi évtized, amidőn jószerével csakis pártpolitikusok keresték-kereshették fel a nyugati magyar szórványokat), és persze arról is gondoskodni kellene, hogy a nyugati magyar fiatalok rendszeresen meglátogathassák az „óhazát”, azok is, akiknek már nincsenek vagy alig vannak Magyarországon, Erdélyben, Felvidéken rokonaik.

Az imént arról beszéltem, hogy az általános hiedelmekkel (és például a Magyarok Világszövetsége

térképein terjesztett igen szép adatokkal) ellentétben az Egyesült Államokban legfeljebb százötvenezer olyan magyar él, aki (otthon, baráti környezetében, az egyesületi vagy egyházközségi életben) rendszeresen használja anyanyelvét, és valamilyen nyire ismeri a magyar kulturális örökséget, például a klasszikus magyar irodalmat. Ennél azonban bizonyára többen kötődnek magyar gyökereikhez, és törik valamilyen fokon szüleik vagy nagyszüleik nyelvét. Tudomásom szerint nagyjából hat-hétszáz-ezerre lehet tenni azoknak az amerikaiaknak a számát, akiknek a személyes identitását valamilyen módon a magyar származás tudata, a magyar kultúra vagy a magyar nyelv is meghatározza. Olyan neves amerikai politikusok tartoztak közéjük, mint Tom Lantos, aki személyesen is szerepet vállalt a magyarországi demokratikus átalakulás támogatásában, vagy az egykori New York-i kormányzó, George Pataki, aki mindig büszke öntudattal beszél magyar származásáról, többször járt Magyarországon, és mint hallom, jelenleg magyarul tanul.

Számot kell tehát vetni azzal, hogy a nyugati világban élő magyarok vagy magyar származásúak mind kisebb része beszél magyarul, de azzal is, hogy igen sok angol vagy spanyol nyelvű magyarban őszinte érdeklődés él ősei kultúrája iránt, és szolidárisak a Kárpát-medencében vagy a nyugati diaszpórában élő magyarsággal. Ezek az emberek erősebb vagy gyengébb szálakkal kötődnek őseik szülőföldjéhez, a magyar kultúrához, a magyar zenéhez, a magyar népi művészethez és tánchoz, egyáltalán érdeklődnek a Kárpát-medencében élő magyarság iránt. Semmiképp sem volna helyes róluk lemondani, ellenkezőleg, gondoskodni kellene arról, hogy ők a magyar nyelv közelebbi ismerete nélkül is megmaradjanak magyarnak, és személyes identitásukban a magyarságnak valamilyen szerepe legyen. Elvégre az írek is angolul maradtak meg íreknek, és az „ír reneszánsz” először az ír nemzeti identitást állította helyre, és csak utána próbálta (nem sok sikerrel) az ír nyelv használatát helyreállítani.

Ha nemzeti nyelvüket, legalábbis az általános használat szintjén, az írek el is veszítették, és valójában csak az elmúlt évtizedekben kezdték „visszat tanulni”, az írektől mégis sokat tanulhatunk. A kicsiny Írország, amely mára az európai integráció egyik gazdaságban és öntudatban mindinkább erősödő tagjává vált, a nagyvilágban, főként az Egyesült Államokban szétszóródott írek szervező műhelyévé és központjává tette magát. A diaszpórában élő írek jókedvvel, büszkén látogatnak haza őseik honába, hogy találkozzanak az ír kultúrával, felelevenítsék népi hagyományait. A világban szétszóródott és a Kárpát-medencében is mindinkább szét-szóródásba kényszerített két és fél millió magyar javára nekünk is ezt az „ír modell” szerint tevékeny-

kedő szellemi és politikai műhelyt kellene megteremtünk. Ez valójában már a most kezdődő

évszázad stratégiai feladata (egyszersmind erkölcsi kötelessége) lesz.

CZAKÓ GÁBOR

A magyar nyelv lelkéről

- Nyelvrégészeti esszé -

1.

Roppant érdekes könyvet írt világhíres rajzfilmesünk, Varga Csaba. Címe: A Kőkor élő nyelve.⁽¹⁾ Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy: *“a magyarnak nevezett nyelv az emberiség ősnyelve, s mivel még ma is létezik, értékben nem vetekedhetnek vele a fennmaradt ókori épületek, tárgyi emlékek.”*

Tekintsünk el a lelkesültségből eredő túlzásoktól, s nézzük, van-e alapja a gondolatnak. Vagyis járjunk utána annak, hogy miféle s mennyire régi elemeket őriz a magyar, s ezek miként hatnak gondolkodásunkra. Módszerünk nem a másokkal való nyelvészeti összehasonlítás, hanem a magyar nyelv *szavaiban, szemléletében és szerkezetében élő, benső tudás* kutatása lesz.

Vizsgálatunk így leginkább nyelvi ásatásnak, a magyar nyelvrégészet⁽²⁾ tudományához való szerény hozzájárulásnak nevezhető.

Lehetőleg igyekszem Bárczi Géza intését követni: *“Amennyire a magyar nyelvi elemek magyarázatára magából a magyarból is kifogástalan lehetőségek vannak, akkor nincs kétségtelen hitelük azoknak a nézeteknek, amelyek e nyelvi elemeket más oldalról közelítik meg.”*⁽³⁾

Vizsgálatomat nem tudósilag végzem, hiszen az író abban sem tudós, amiben esetleg tagja az igazságügyi szakértők testületének. Az író anyanyelvének gyermeke, papja, keresztes lovagja, őrzője, alkotója, áldottja és átkozottja. Kőrösi Csoma és gyűgő csecsemő. Régész és újász.

2. MINDEN NYELV ŐSNYELV

Mielőtt bárkinek a tyúkszemére lépnek, szögezzük le, hogy minden nyelv ősnyelv. A genetikusok kinyomozták, hogy az emberiség közös ősanjától származik, aki talán két-háromszázezer éve élt. Az őscalád nyilvánvalóan egy nyelvet beszélt, miként

a Teremtés könyvében is olvashatjuk: *“Az egész földnek ugyanaz volt a nyelve és ugyanazok voltak a szavai.”* Ezt ne feledjük! *“Amikor keletről elindultak, Sineár földjén találtak egy nagy síkságot, és ott letelepedtek.”* A vízözön utáni korszakban vagyunk. *“Így szóltak egymáshoz: Rajta, építsünk várost és tornyot, amelynek teteje az égig ér. Szerezzünk nevet magunknak, és ne szóródjunk szét a földön!”* Akkor, aki ki-ki-nek/aminek nevet adott, az az övé lett. Aki magának szerzett nevet, az szuverén lett! Ezért választottak a királyok trónnevet maguknak!

“Akkor az Úr leszállt, hogy megnézzze a várost és a tornyot, amelyet az emberek építettek. Így szólt: Nézzétek egy népet alkotnak, és egy nyelvet beszélnek. Ez csak a kezdete tevékenységüknek. Ezután semmi sem lesz nekik lehetetlen, aminek a megvalósítását elgondolják. Ezért szálljunk le és zavarjuk össze nyelvüket, hogy senki ne értse a másik nyelvét!”⁽⁴⁾

Tehát a többi nyelv annak a bizonyos közös nyelvnek a “megzavart” származéka.

Varga elképzelése hasonlít Buji Ferenc teóriájához,⁽⁵⁾ miszerint *“az ember nem más, mint maga az evolúció.”* Másképpen: az evolúció során a különféle lények - alkalmazkodván a körülményekhez - betagozódtak az élővilág önfenntartó rendszerébe, de csupán egyetlen lény, az ember fejlődött. Indult egysejtűként, majd tovább lépett, ám testvérei mind megrekedtek az adott szinten; maradtak egysejtűek, férgek, halak, madarak, erszényesek. Fejlődés csak az “ember-vonal” mentén zajlott. Például, amikor ettől elszakadt Ausztrália, akkor állatvilágának erszényesei életmódjukat, méreteiket, táplálkozásukat tekintve ugyan élénk változatosságra tettek szert, ám megrekedtek a maguk szintjén; nem fejlődött ki közülük méhlepényes emlős, de erszényes majom sem. Hasonló jelenségeket figyelhetünk meg Madagaszkáron, ahol az élet a félmajmokig jutott, vagy az amerikai kontinensen, ahol

előfordulnak erszényesek is, majmok is - ám az ember csupán bevándorló.

Ugyanígy a kőkori ősnyelvről az idők folyamán - Babelben? - leváltak a többiek, és a saját útjukra térve dolgozták föl az új hatásokat, alapítottak családokat, vegyültek stb. Az őrzött meg legtöbbet az eredetből, amelyet gyökrendszere megóvott a gyors változásoktól. Innen a meghökkentően sok közös szó az "uráli rokonság" körén kívüli szanszkrittal, mongollal, törökkel, kecsuával, sumérral, latinnal, keltával stb. Mindannyian ugyanazt az örökséget kaptuk.

"Nyelvészeti tekintetben igen érdekes, hogy a személynév-mások a semi, árja és áltáji nyelvekben igen hasonlók" - írja Czuczor és Fogarasi A Magyar Nyelv Szótárában.⁽⁶⁾ A magyar „mi” azonos a szláv mi-vel, amit a német meinnek mond, a latin meusnak stb. "Minthogy a személynév-mások a szóbeszéd első szükségéhez tartoznak, s ennél fogva a legősibb eredetűek: vagy azt kell föltenniünk, hogy az említett nyelvcsaládok vagy egy törzsanyának leányai, vagy külön-külön, de ugyanazon ösztönszerű eljárás szerint fejlődtek, mint a hangutánzó és kedélyszók." Ez utóbbi matematikailag is lehetetlen, hiszen nem egyszerű szóhasonlóságról van szó, hanem közös fejlődési útról is: az igék ragjai is e névmásokból alakultak ki: "münk vagy munk". Hunul: "minkh vojgi-munkh."⁽⁷⁾ Czuczorék az Eichhoff-féle 550 darabos szanszkrit gyökjegyzékben 150-et találtak a magyarhoz hasonlóknak.

*

Hajdanában-danában magyar íróküldöttség tagja valék Alma-Atában - ki ne értené magyarul e város nevét? A szállodában fölkeresett, a korabeli Szovjetunióban elérhető kulináris javakkal elhalmozott, és testvérként ölegetett két ujjur író, akik könnyek közt mesélték népük hányattatásait, és eleven szeretetét a Nyugatra szakadt magyar testvéreik iránt. Eposzban és regényben meg is írták testvérnepeink közös történetét. Bizonyára tanulságos volna olvasni.

*

Nyelvünk különlegességét sokan észrevették. A magyar költészet első angol fordítója, Sir John Bowring nem ismerhette A Magyar Nyelv Szótárát. Ennek munkálatai ugyanis 1845-ben kezdődtek, s a Magyar Tudományos Akadémia 1862-1874 között adta ki a köteteket. Bowring könyve, a *Poetry of the Magyars* 1830-ban jelent meg. Ennek előszavában így ír: "A magyar nyelv távoli és magányos. Pontos megértéséhez más nyelvek tanulmányozása rendkívül csekély haszonnal jár. Lényegében saját öntőformájából került ki, kialakulása és felépítése bízvást oly korszakra tehető, amikor a mai európai nyelvek többsége vagy nem is létezett, vagy nem hatott a magyarlakta térségre."⁽⁸⁾

Nyelvünk mellett kultúránk másik nagy egysége, a zenénk helyzete is hasonló. Kodály Zoltán írja: "Zenénk törzse épp oly rokontalan Európában, mint

a nyelvünk. Eredetéből ezeréves érintkezés, idegen hatás sem tudta kiforgatni."⁽⁹⁾

Máig emlékezetes a XIX. századi ugor-török háború, amelynek mostani ütközete a finnugor-sumér veszekedés; itt vagy ott, de mindenképpen kell valami rokonságot találni. A felek mindkét oldalon bőszerűek. A finnugraszok a tudományra hivatkoznak, a jónép nem érti gondolatmenetüket, mert sehol nem találkozik az ók anyanyelv-élményével. A Mohács óta elszenvedett s máig tartó nemzeti megaláztatások sorába illeszti az "akadémiai" nyelvészetet, és a neki alárendelt őstörténet-kutatást, melyeknek művelői "kétség esetén mindig a magyarok kárára döntenek" egy éles nyelvű barátom szerint. Tény, hogy még meg sem jelent A Magyar Nyelv Szótára, az időközben uralomra jutott "akadémiai fővonal" máris följelentette a szerzőket a német tudományos közvéleménynél. "Czuczor és én a külföld előtt, az »Allgemeine Deutsche Encyclopaedie« című munkában bevádoltattunk, hogy a történelmi hasonlító nyelvbuvárlat ellenségei vagyunk. Aki a cikket közölte, nem tudá, mi volt vitatkozásunk tárgya. Valamint minden félszesség vagy egyoldalúság, úgy az ellen is, hogy egyedül csak rokon nyelvekben s itt is csak némelyekben keresendő az üdvösség, azon elvekkal összhangzásban, melyeket föntebb kifejték, felszólaltunk; felszólaltunk volt pedig ismételve mindaddig, míg a tárgyilagosság teréről le nem szorítottánk. De hogy ellenségei voltunk volna a történelmi hasonlító nyelvbuvárlatnak, azt munkálatunk csaknem mindenik lapja megczafolja" - írja Fogarasi János a szótár utószavában.

Ő és Czuczor minden szócikknél bőségesen idézi más nyelvekből, köztük a finnugorokból a lehetséges rokon szavakat, ám lényegében belülről indulva vizsgálták ezt a bizonyos egyedülálló öntőformát és szerkezetet. Követőik a nyelvészi hivatalosság nyomása miatt csak elvéve akadtak, s ha mégis, "a tárgyilagosság teréről" hamar "leszorítottának." Így megy ez máig. Bizonyosság erre az, hogy művük nem jutott el az újra-megjelenésig 1874 óta. Annak ellenére, hogy antikvárium árá az égbe szökött. Az Arcanum CD kiadásáig gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt még a nagyobb közönyvtárakban is.

A hivatalos álláspont szerint elavult, ennek ellenére magasan vezeti a Történelmi Etimológiai Szótár (TESZ) hivatkozási listáját, s ahol a TESZ szerkesztői elvetik, ott gyakorta tévednek, mint - pl. a "szablya", a "lapát", a "kapa" stb. esetében. Annál avítabb viszont korabeli ellenfele, Budenz József, akinek az ugor-török háborúban perdöntő szóérveinek 81%-a fölött járt el az idő.⁽¹⁰⁾

De ez a kérdés inkább tartozik a politika,⁽¹¹⁾ mint a nyelvregészet körébe, ezért amennyire lehetséges, itt elkerüljük.

Nyelvünk korosságát alátámasztja zenénk régisége is: Kodály Zoltán írja: ⁽¹²⁾ "Az ötfokúság (...) eredete és múltja teljes homályban van. Legújabbban a matriarchátus kultúrájával akarják kapcsolatba hozni." Az ötfokúságot

Bartók⁽¹³⁾ is "ősréginék" tartotta: "Az ősz-zeneének maradványait még ma is fellelhetjük egyes - zenei hagyományaitak hűségesen őrző - nemzetek alkotásaiban.

A 2006-os esztendő legizgalmasabb könyve volt Juhász Zoltán kutatómérnök és furulyaművész kutatásainak összegzése.⁽¹⁴⁾ Már Kodály kezdeményezte a magyar és más nép zenék számítógépes összehasonlítását, ám a kutatás az akkori technikán megfeneklett. Azóta nemcsak a számítástechnika haladt, de a világhálón immár hatalmas, digitalizált nép zenei adattömeg is elérhető: Amerikától Kínáig népenként több ezer dal.

Juhász kizárólag matematikai és zenei alapon dolgozott. Levezetéseiben mellőzött mindenféle egyéb: történeti, nyelvészeti, régészeti stb. eredményt - ilyenekre csupán úgy utal, mint munkájával ilyen-olyan összefüggésben állókra. Kilenc népzenei vetett egybe: a kínait, a Volga-vidéket, a sziciliát, a szlovákot, a magyart, az appalache-it (ír-skót bevándorlók muzsikája), a németet, a franciát, a bolgárt. A végeredmény magyar szempontból: igen erős összefüggés az első négy között, erős az appalache-ival, gyenge a némettel és a franciával, alig kimutatható a bolgárral. A könyv bemutatóján tartott kis hangverseny erről meggyőzte a nagyszámú közönséget. A művelt olvasó a kötet Függelékében tanulmányozhatja a matematikai módszereket és levezetésekét, a Példatárban a kottákat. Többek közt arról, hogy mennyire erős valamely dallamnak a beágyazottsága bizonyos kultúrákban, amiből kiszámítható, hogy honnan merre vándorolt.

Következtetések:

1. a kínai-volgai-szicíliai-magyar ("keleti") csoport és a kelta (ír-skót)-német-francia-szlovák ("nyugati") csoport zenéje közti kapcsolat a magyar és a szlovák népzene;

2. ha létezett "nyugati", illetve "keleti zenei ősnyelv", akkor a Kárpát-medence népzeneje mindegyikből (!) kihagyhatatlan;

3. a magyar egyszerre a leghívebb őrzője a "keleti" és "nyugati" zenei ősnyelv elemeinek - a szlovák a magyaron keresztül kapcsolódik hozzájuk;

4. ez csak közvetlen érintkezés eredménye lehet;

5. a magyar népzene azokban a távoli, évezredekben gyökerezik, amelyekben a zenei ősnyelv(ek) alapelemei kialakultak...⁽¹⁵⁾

3. A GYÖKRENDRŐL

Nos, Czuczorék arra jutottak, amit minden magyar ajkú érez, hogy a magyar nyelv - a nyilvánvaló idegen szavaktól eltekintve - gyökökből áll, amelyek családokat, nemzetségeket alkotnak. Rokonságuk lelke a közös kép. "Gyökszónak hivatik az, ami nincsen szóképző által alkotva."

Általában két-három hangból áll, és két fajtája van: "önálló vagy élő gyök, és elvont vagy régiesen holt gyök." Előbbi önmagában is megáll, "például

a kép, másikának "nincs többé önállósága, közhasznú értelme, amilyen pl. a dar - darab, darabol szavainkban." De ez sem áll magában, mert a tör rokona. A bennük lakó kép, itt a darabolás, az aprítás megmarad akkor is, ha a gyök valamely hangja - bizonyos szabályszerűségeket követve - megváltozik.

Czuczorék kb. 2400 gyökre vezették vissza szókincsünket.

A beszéd úgy kezdődhetett, ahogy a delfinek ma is társalognak: hangjukkal letapogatják az előttük lévő halrajokat, akadályokat, átjárókat, s az így összeállt képet továbbítják társaiknak. Ezért nem tudnak hazudni. A Paradicsomban még mi sem hazudtunk; a képet adtuk tovább. A hazugság a fogalomalkotás terméke.

A kép máig a gondolkodás egyik alapegysége. Benyomásainkról képek keletkeznek bennünk, amelyek elraktározódnak agyunkban, és az emlékezés során előhívódnak. Eleink nyilván e képeket - ideákat? - próbálták megjeleníteni első szavaikkal. Ennek emlékét őrzik az ősrészek és a hangutánzók meg a kedélyszók: csöpp, kopp, loccs, durr, stb. Ezek világszerte egy töről fakadnak.

A gyökrend legjelentősebb mai kutatói Kiss Dénes költő és Varga Csaba matematikatanár, festő, rajzfilmes.

*

Régiségről és gyökrendről beszélni ugyanaz, de más-más szavakat kíván. Bonyolódjunk bele.

Nyelvünk ősr nyelv-volta azt is kell jelentse, hogy logosz-nyelv: tudnia kell a kezdetekről. Hiszen a világ értelmezésének máig eleven eszköze. Zsoldos Imre SVD, a Tajpeji Katolikus Egyetem tanára, 22 nyelv ismerője, költő, műfordító: spanyol-orosz-angol-francia-kínai-német nyelvek között oda-vissza dolgozik. Villámpostán írta a minap: "Nyelvünkben valójában a magyar szó a legmagyarabb. A magyar szó kínai megfelelője suóming. A suó annyit jelent, hogy mondani, a ming meg annyit, hogy világos. Az angol explain, a német erklaren, a francia expliquer, a spanyol explicar, az olasz dichiarare, spiegare stb. szavak részint a fény, a világosság értelméből veszik eredetüket, tehát aki magyar szó, az fényt vesz valahonnan, s a kérdéses dologra bocsátja." Mi szintén ismerjük, és használjuk a megvilágító eljárást, de van erősebb lámpásunk is: anyanyelvünket bocsátjuk a homályosra: a magyar szó teszi érthetővé. Zsoldos professzor szerint ez példátlan gondolat az általa ismert nyelvekben...

A magyar szó értelme a dolog magvának, tehát lényegének megtalálása. Értelmileg összefügg vele a magozás, a kihüvelyezés = rejtett értelem összezedetezése, miként kipattintgatjuk a bab és a borsó terméséből az értékes magokat. De a mogyoróból is! Tehát magyar szó szavunk azt is sugallja, hogy népünk neve esetleg a mag gyökre mehet vissza, és mag+er, tehát mag-ember, mag-férfi értelmű. A magas, magas, magam, magány, magasztos, magasztal

szónak is gyöke a mag, s ez adja, hogy ami magas, az mély értelmű. Mondabéli ősrunk neve, *Magor* így esetleg *Mag-úr* értelmet hordozhatott. Talán.

Magyaráz szavunk is hatalmas történetet rejt. ⁽¹⁶⁾

*

Az összóban lakó kép és az általa megnevezett dolog összefüggését gondolatilag és kísérletileg is igazolhatjuk.

A Nap képe, járása, hatása egyik alapélményünk. Mi sem természetesebb, hogy amikor vele kapcsolatban fogalmakat alkotunk, akkor a tapasztalatunkból indulunk ki: a *Nap* csinálja a *nappalt*. Amikor a *Nap*-val vagyunk, akkor van *nappal*, ez maga a *nap*. Többek közt a finnben is. Viszont a latinban, oroszban, németben, franciában stb. a kép két fogalomra szakadt: *sol* - *dies*; *szolnce* - *gyeny*; *die Sonne* - *der Tag* (ez utóbbi két nyelvben még a szavak neve is eltér!); *le soleil* - *le jour*. Ez távolról sem azt jelenti, hogy ezek a nyelvek a miénkhez képest butábbak volnának, csak azt, hogy másként gondolkodnak.

A *tegnap* és a *holnap* előtagjai elavult időhatározókat őriznek. A Hold járásának megfigyelése későbbi, tehát a *holdnap* = *hónap* képe a már rögzült *Nap*-napra támaszkodik. A nap-kép gyökként több tucatnyi szót nemzett, s teszi ezt a mai *napig*: *napi*, *naphosszat*, *napló*, *naplopó*, *napozik* stb. Czuczor és Fogarasi szerint *este* szavunk eredete "nem egyéb, mint napeseget vagy nap este."

Bérczi Szaniszló csillagász hívta föl a figyelmeztetést arra a pofonegyszerű tényre, hogy ahol a *Nap kel*, ott van *Kelet*, s ahol *nyugszik*, ott van *Nyugat*. Az *Észak* az *éjszakából*, a naptalan időből jön. A "magas Északot", Skandináviát kétszáz éve "esthonnak" mondtuk. A *Nap nyugtakor* szentül. A *napszentület* értelme, hogy a *Nap meghal*, eggyé válik Teremtőjével. Egy, az V. században följegyzett hun legenda szerint a *Nap este széjjeloszlik* csillagokká, és hajnalban összegyűjti magát. ⁽¹⁷⁾

*

Lássuk a kísérletet. A lélegzés alaphangja, ősgyöke a lehelés "h" hangja. Mindenki lélegzik, tehát nem is szó, hanem még korábbi, őshang, ami természetes helyet kellett kapjon a legkezdetleesebb beszédben is. A "h"-ből különféle sóhajtások erednek: *ah*, *oh*, *hóha*, *hej*, *hé*, *híjnye*, *heje-huja*, *húha*, sőt csatakiáltás: *huj*, *huj*, *hajrá*, és maga a hang - h+ng?

Mivel a "h" *leh* közben eltávozik tőlünk, tehát távolító, mint a *hajs*zban, a *hajcsár*ban, a *hajdú*ban, a *hagyj*ban. Erőre nézve lág, azért lehet alapja a feltételes értelmű *ha*-nak. Viszont ha az erőteljes, a roppantó "r"-el társul, akkor *harsány*, *horkant*, *fölhorgad*, netán *harap*. A "h"-ből jön a *lehelet*, a *hűtés*; *lehelj*ük a forró levest, hogy *hűljön*, hogy *hideg* legyen. Az alvásnak jellegzetes hangja a "h", ugye még a horkolásban is benne van - h+orr? - mókás vó'na! No persze hangot is utánózik - de innen jön a

hálni, sőt a *halál*, az meg nyilván összefüggésben áll a *halavánnyal*, mert épp ilyen a hulla színe. Sőt, talán az étellel is: h+él = távozott élet? Kilehelte lelkét?

A "b" "mint gömbölyű ajakkal ejtett hang nagy számu gyökök alaphangzója, melyek valami gömbölyűt, kerekdedet jelentenek, mint: *bob*, *boborcsó*, *boczkó*, *bod*, *bodor*, *bogy*, *bogyó*, *mogyoró*, *boka*, *gomb*, *gomba* stb. stb." Olvashatjuk a Czuczor-Fogarasiiban. A *be*, a *bent*, a *bél* értelme is a "b" hangban rejlik, a *fönti* az "f"-ben, ami leginkább fejben mutatkozik meg, ami nemcsak gyök, de önállóan szó is. Nézzük: *fejes*, *fejedelem*, *oszlopfő*, *főnök*, *föveg*, *födél*, *Körösősfő*: ahol a *Körös* ered. "Fejes az - írja Czuczor és Fogarasi -, aminek a fejhez hasonló buckója, alakja van: *fejes bot*, *szeg*, *káposzta*, *saláta*, *csizma*. "Fejesnek mondják az akaratost, és *fejetelem* az erkölcsi, társadalmi rendetlent.

Az "l"-ből ered a *le*, az *al* és az *ol*. Ma már holt gyök, mert csak rag és képző, de társakkal összekapcsolódva őrzi eredeti képét: *alvezér*, *alsó*, *alap*, *aláz*, *alkuszik*, *lepény*, *lapos*, *alacsony*. Hangváltással *olcsó*, rövidüléssel *ócska*. Mindnek közös értelménye a *lentiség*: *alom-álom*, miként főtisztelendő Czuczor Cergely akadémikus talán éppen vasra verve írta *A Magyar Nyelv Szótárában*. A kortárs német szótáron a Grimm testvérek az idő tájt nyolcvanad magukkal munkálkodtak...

Amikor az "l"-ből eredt *alap*-hoz csatlakozott a "t", *talp* lett belőle.

Fütyentsünk, és mondjuk: *fütyty*. Mit tapasztalunk? Tegyük kezünket a szánk elé: *szív*, *fúj*. Érezzük? Magyarázzuk el egy idegennek azt, hogy *be*, *ki*. Természetes, ugye? Most a *gerjed* szavunkat. A *gerjed* a *kör* nemzetségéhez tartozik jó négyszázad magával.

A létegyesség tanának leckéjét nyelvünk gyökrendje oktatja.

Nézzük! A *kör* gyöknemzetség alapképlete a *k+r*. A gyökképletek gondolata Kiss Dénestől származik. A magánhangzók cserélődhetnek, a kerin-gés, a forgás képe marad, miközben a jelentés ezzel-azzal gazdagodik: *kör*, *kerít*, *erdőkerülő*, *karéj*, *kerge*, *karám*, *karom*, *köröm*. Okkal-móddal a mássalhangzók is változhatnak. Ekkor új családok keletkeznek, de a nemzetségen belüli, mivel a kép, a szó lelke, ideája, esetünkben a keringés nem változik, ha például a "k" "f"-re cserélődik: *forog*, *for-gács*, *forr*, *forगतag*, *forradalom*. Ha 'g'-re: *gurul*, *görbe*, *görcs*, *girbe-gurba*, *gerjed*. Most az "r" lép: "mb"-re cserélődik, de a kép továbbra is őrzi az alapértelményt: *gömb*, *gomb*, *domb*, *göb*, *gömbölyű*. Akár el is maradhat a kezdő mássalhangzó: *orsó*, *örv*, *örvény*.

A *kör*, a forgás, a forgástest képe köti össze a nemzetségeket, a családokat, s magyarázza meg minden magyarnak az először hallott szavak értelmét. Nem kell ismerünk *kerítőnőt*, hogy kihüvelyezzük, mivel foglalkozik ez az asszonyosság.

*

A magyar szó gyöke tehát idea, kép. A gyök-kép pontosan leképezi a jelenséget, amit a szó jelent, legyen a szó ősrég, vagy tegnapi: *pörk-ölt, fagy-lalt. Felhő*. Hogyan keletkezik? Fel - hő! *Eső* - kell magyarázni? *Vonat* - viszonylag új szó, hisz a gyökrend eleven és működik, ezért villan benne a *vonás*, a *hajóvontának*, a *vonzónak* is értelmet ad. A *vonalzó* mentén *vonjuk* a *vonalat*. *Füzet* szavunk leírja a tárgy készítését. *Csúrdöngölő*. Csűr, döng, döngöl, csúrdöngöl-ő-ó. Kész néprajzi tanulmány. *Kertel*: kis filmecske arról, aki görbe úton jár, s a kapu helyett a kerten keresztül akar bejönni. *Szégyszemre*: több gyök összekapcsolódásából keletkezett nyelvmozinkban látjuk a piacteret és a kalodát a ki-pellengérezett *házasságtörökkel, lóköttökkel, csibészekkel...* *Háztűznéző*: a házi tűzhely állapota bemutatja a körülötte élők természetét. Még néhány szóbeszély különösebb magyarázat nélkül: *szalmaláng, szalmacséplés, borvirág, vérszerződés, agyafúrt*.

A magyar szó gyökében rejlt *kép* magának a do-lognak, az ideának a megjelenítése. Kizárhatjuk, hogy Platón ringatta volna nyelvédésanyánk bölcsőjét, de honnan, honnan nem, eszméjét ismerjük és használjuk!

Pillantsunk bele *kép* szavunk bokrába: *képzél, képzelet, képzelőerő* - lelkünkben képet alkotunk s világot teremtünk belőle. *Képes vagyok, képtelen vagyok, képtelenség, képez, kiképez, leképez* szavunk veleje a *kép* révén való létrehozás. *Fölképel* szavunk a *kép* = arc = mivolt, lényeg értelmét őrzi, jogi képviselőm a bíróság előtt *képmásom*, általa én vagyok jelen. A *képmutató* lényeghamisító, a *be-képzelt* saját lényegét érti félre.

A *kép* vastaghangú párja a *kap*. Némely nyelvészeink tagadják, de rajtuk kívül mindenki, leginkább a *kapaforgató* paraszt tapasztalja, hogy a *kap*-ban vígan villan a *kép* képe. Gyors mozdulatot tesz, aki *kapál, fölkap, kapdos, kapcsol, kapirgál, kapar*. A *kikapós* menyecske hol itt, hol ott fonja a farrát. Látjuk a *kapzsit*, hogyan *kapar-kapál* magának. A *kapát* az említett némelyek kiszakították családjából, mert találtak neki szláv mostohát. Előtte nem *rúgkapált* a lovunk? Amikor *elkaptunk* valamilyen betegséget, akkor nem maga a nyavalya szökkent át, s képzett meg bennünk? Az *elkapott* alma nem a markunkban van a maga valóságában? *Megkap-tam* - megtaláltam valakit, valamit, ami ha *kapóra* jött, bele is *kapaszkodom*.

Friss keletkezésű szavaink elevenen bizonyítják, hogy a magyarul gondolkodók fütyülnek a Történeti Etimológiai Szótár szlavofil erőfeszítéseire. Amikor a srác *kapcsol*, akkor biz' *megképlik* benne a dolog. Amikor *lekapja* anyukáját - lefényképezi! -, akkor a *kép* és a *kap* egysége szerint jár el.

Gyökrendünk tehát él és serényen *képi* a szavakat.

Szinte minden gyökünknek van mély és magas hangrendű változata: *lap-os, lep-ény, for-dul, fer-dül*, némelyiknek több is: *csitt-csatt-csett*, amelyek a rokonság megőrzése mellett számos új jelentést teremnek - *csattog - csitít - csetteget - elcsetteget - kicsattan - kicsattanó egészség...* Ó, ha ezt tanítanák az iskolákban a gyermekeinknek!

Nyelvünk gyökrendjének megtapasztalása a legelemibb nyelvi élményünk. Aki már ismer kiszámolt, legalább azt, hogy *"szil, szál, szalmaszál"*, annak sok minden világos. A szóbokrok öntermékeny kertjében a mai napig tenyésznek a szavak. A gyökrend hatalmas élőlény: egységes szervezetként óvja a régi sarjait, és növeszt új hajtásokat.

4. ANYANYELVÜNK SZILÁRDSÁGA

Sokak szerint a magyar sokkal lassabban változik, mint a német, a szlovák, vagy az angol. Mi lehet ennek az oka?

Berzenczey László, XIX. századi magyar utazó Hongkongban találkozott a föntebb idézett angollal, aki ott a brit kormányzó hivatalát viselte. Sir John Bowring azt mondta neki, hogy *"az angol legyen büszke arra, hogy az ő nyelve az emberi történelem époszát tünteti fel. Ki lehet mutatni eredetét, kivehetők, szétválaszthatók benne az idegen rétegek, melyek különböző népekkel való érintkezés idején rávakolódtak. A Magyar nyelv egyetlen darabból álló terméskő, melyen az idők viharai karcot sem ejthettek. Nem az idők változásától függő kalendárium. Nem szorul senkire, nem kölcsönöz, nem trafikál nem ad, nem vesz senkitől."*

Hízlegő és erős túlzás. Akad nyelvünkön számtalan karcolás, és mi tagadás, trafikálgatunk, adunk-veszünk szavakat; töröktől, latintól, szlávától, némettől, újabb amerikai szavakat fűz mondan-dójába a sznob és a labanc. Sokan állítják, hogy a magyar meglepően szilárd, változása roppant lassú.

Ismeretes, hogy ma negyven betűt és ennél valamivel több hangot használunk. Mai írásbeliségünk alapja, a latin abc csak 22 betűből áll, s ezek hangértéke sem mindenben felel meg a mi beszédünknek.

Ha a Halotti beszéd írójának lett volna jele az *a, é, e, e, ő, ú, ú, cs, gy, dz, dzs, j, ly, ny, s, ty, zs*, valamint a diftongusok leírására, a hosszú és rövid hangok, a mély és a magas í megkülönböztetésére, ma első hallásra is értenénk a szöveget. Pl.: "gyümölcs" szavunknak csak az "m" és az "l", hangja egyezik a latinnal, Nem csoda, hogy a "gyümölcsötől" íródott "gimilcvtl"-nek és "gimilftwl"-nek is.⁽¹⁸⁾

Tudósaink tiszteletreméltó erőfeszítései ellenére soha nem fogjuk megtudni, hogy a *Halotti beszéd* szerzőjének szájából hogyan hangzott a szöveg, s más vidékek papjai ugyanezt hogyan ejtették.

*

Anyanyelvünk *terméskő tömbje a gyökrend*, ez óvja a gyors változástól a maga roppant tehetetlen-

*

ségével, hiszen a szócsaládok több tucat, olykor több száz szóból állnak, mindnek egyszerre (!) kellene módosulnia. Ráadásul a családok nemzetiségekké kapaszkodnak. Ugyanez az oka annak is, hogy nyelvjárásaink közt a különbség jelentéktelen; a göcseji tökéletesen fogja a palócot, a szögedit, a kovásznait. Például a dunántúli és a szögedi között az a különbség, hogy amit előbbi 'é'-nek ejt, azt az utóbbi 'ö'-nek, pl.: *véttem>vöttem*, s véletlenül sem *vöttöm*, vagy *vettöm*.

Egyes szavak-gyökök némely változata nyelvjárási: pl. a *döl*-höz képest a *dül*, ám az utóbbiból jött *düledék*, *dülledt* már ismét közös. A *dir-dör-dür* gyök is megtalálta a maga sajátos föladatát, a mackó *dirmeg-dörmögésében*, az ég *dörgésében*, a fajdkakas *dürrögésében*, a petárda *durrogásában*.

Az e-ző nyelvjárásban mutatkozik ma is hatalmaskodó hajlam, régebben kis híján egyeduralgó lett, még a *törököt* is *tereknek* mekegte, a *töpörödött* szalonját máig *tepertőnek* ejtik némelyek, noha nem *teperik* le a serpenyőben - nem volna magyar a magyar, ha nyelvében nem kuruckodna. Hanem a gyökrend rendet tart!

Lássuk: *fel/föl*. *Fel*-et ejtünk az e-ző tájszólásban, *föl*-t mondanak az ő-zők, de ez ezer év alatt sem vezetett nyelvhasadáshoz! Miért nem? Mert finom jelentéskülönbségek alakultak ki, amelyekre e-zőnek, ő-zőnek egyaránt szüksége volt. Mindketten *felezik* az almát és *fölözik* a tejet, ráadásul a *fölözött* tejet együtt nevezik *feles* tejnek, és véletlenül sem *fölösnek*, mert éppenséggel *föletlen* és nem *feletlen*, ugyanakkor nem *feltétlen fölösleges*. Itt *föl/fel* határozók és igeirányítók pajkoskodnak egymással és a *fél* főnévvel. Ami Pesten *csecs*, az Kecskeméten *csöcs*, Tunyogmatolcson *csics*, sokfelé *cici*, ám aki emi,⁽¹⁹⁾ azaz szopja, az mindenütt *csecsemő*, és sehol sem *csöcsemő*. A bajuszomat *pedrem* Beregben, *pödröm* Sárközben, de itt is, ott is *perge* helyett *pörge* lesz a bajuszom, akár a kalpom. A táncban viszont *pöndörülés* helyett *penderülök*. Ha megunnak a kocsmában, *kipenderítene*k, s nem *kipöndörítene*k, bár meglehet, tízet *pördülök* a lépcsőn. A gyök mindegyik esetben a sodrással forgató értelmű *ped/pöd*, utóbbi esetben *n* betoldással.

A *szeg/szög* páros tagjai külön értelmet kaptak az asztalosműhelyben és a mértanban. Amikor a szarka *csörög*, akkor *cserregő* hangot ad. Lásd még: *ker /kör*, *kerítés/körítés* stb.

Tájnyelvinek látszik az *elő-elé* igeirányítók eltérése az *eléjön* - *előjön* alakokban, ám egész más, ha versenytársának *elévág* - a futó, és *elővág* - a kardvivő, és távolról sem ugyanaz az *előáll* - valakinek, és az *előáll* - pl. a fogat.

A nyelvjárások ezer színt hoznak beszédünkbe: csepeg - csipeg - csöpög, borít - burít, kocsmá - korcsma - korcsoma, kis - kicsi - kicsiny, csupor - csipor, és csudálatos hajlékonyságot! Milyen köny-

nyedek és értelemőrzők az időmértékes verseléshez meg a daloláshoz szükséges szótaghossz-váltások: *ne-kem - né-kem*, *gyü-rű - gyű -rű*, *be-le - bé-le - be-lé*, *ve-le - vé-le*, *rá - re-á*, *lány - le-ány* stb.

Tehát a nyelvjárások szavai különféle változatokban egybecsendülnek, gazdagítják, s nem rontják a beszéd értelmét, hiszen a gyökben rejlő kép egy-két hangzót változás ellenére sem homályosul el. A gyökök mintha csak azért váltak volna el egy pillanatra, hogy a következő alakjukban ismét összeszőjék a nyelv egészét, ahogy a szövőszékben a keresztfonal jobbra-balra ki-kiröppen a vetélőben, majd visszatér, s egybefogja a hosszanti szálakat.

Összefoglalva: a tájbeszéd eltérései a szakadás helyett a nyelvegységet szolgálják!

A csángók megértéséhez több figyelem kell; némelyik csoportjuk tán be sem jött Etelközből, mások adatoltan élnek Moldvában a *Halotti beszéd*, az *Ómagyar Mária-siralom*, a huszita mozgalom idejétől fogva. Anyanyelvi egyházuk, irodalmuk, anyaországi kapcsolatuk - különösen az északiaknak - úgyszólván nincs, miért is sok román szó használatára kényszerültek, ugyanakkor csudás terpet kínálnak a nyelvregészeknek.

A gyökrend mellett a magyar kultúra egysége a szilárdság másik támasza.

Miként beszédünkben, úgy népzeneinkben sem különültek el élesen a nyelvjárások: "A zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél - olvassuk Kodály Zoltánnál.⁽²⁰⁾ - Eddig nem tudtunk külön kun, besenyő, palóc, matyó stb. zenét kimutatni. Egy két tucatnyi székel és dunántúli dallam bizonyult eddig helyhez kötöttnek. Egyébként mindenfajta dallam közös az ország minden részében. Meglepő egyezések akadnak a legtávolabbi vidékek között. Naiv tudatlanságból néha "székely dalok" címén szerepelnek országszerte ismert dalok. Hogy a székelyek, sőt a moldvai, bukovinai magyarok is tudják, amit az egész ország tud, azt bizonyítja, hogy mily nagy a centripetális erő a magyarság legkülönbözőbb eredetű, egymással nem is érintkező csoportjaiban." (Kodály 1984: 31-32.)

*

A már emlegetett *képiség a harmadik ór*. Rengeteg szavunknak van átvitt értelme abból adódóan, hogy az alapkép más helyzetekre is illik. Pl. *mézes*, *nyal*, *lapos*, *dug*, *vak* stb.

Beszédünk is a képre épül: a szó elején, a gyökben kimondott kép a társalgók tudatában ugyanazt jeleníti meg. A szavat módosító ragok, jelek és képzők - mellékképek - csak ezután következhetnek, tehát a kép fényét nem homályosítják. A prepozíciókat alkalmazó nyelvekben ennek az ellenkezője történik a Vö.: képes>képtelen, latin: potens>in-po-tens.

A magyar népdal pontosan ilyen szerkezetű: nagy erejű, mondhatjuk transzcendens idealitással indul, amelyet szinte ragként illeszkedő további képek egészítenek ki: "Édesanyám rózsafája, / engem nyíltott utoljára. / Bár sohase

nyílt vóna, nyílt vóna, / maradtam vóna bimbóba' hateha." A magyar beszéd abban is megfelel a népzenei népeknek, hogy ereszkedő lejtésű: a szóban, a mondatban és a dalban egyaránt az elejére esik a hangsúly, s ereszkedik a következő mondatig, zenei gondolatig.

Az állandóság negyedik alapereje a szervesség. A befogadott idegen szavakat a gyökök gyökereztetik; mint ragok és egyéb toldalékok beszövik a nyelvbe, és a gyökrend szerves szabályait követve alkotnak más gyökökkel egyesülve új fogalmakat. Például *font* szavunk a középkorban érkezett, s hogy otthon érzi magát, mutatja népes családját: *fontos, fontosodik, fontolóra vesz, fontolva halad* stb. Ugyanez elmondható *lat* szavunkról is.

A szervülés természetesen képpé válást is jelent: "fontonként távozik az erő, latonként jön vissza." A szervesség a zenénkben is hat. Selmeczi György hívta föl a figyelmemet arra, hogy a zenei anyanyelvünk is szervesíti a nemes idegen hatásokat. Így történhetett, hogy a gregorián minálunk elmagyarosodott az elmúlt évszázadokban, azaz pentatonná lett.

Bartók írja: "A népzene tehát a természet tüneménye. Mai formái olyan környékek öntudatlan alkotásának eredményei, amelyek minden kulturális befolyástól mentesek. Ez az alkotás ugyanolyan szerves szabadsággal fejlődött, mint a természet egyéb élő szervezetei: virágok, állatok stb. Éppen ezért olyan gyönyörű, olyan tökéletes a népzene."⁽²¹⁾

Vajon értelmes-e az a föltételezés, hogy beszélt és dalolt nyelvünk két különböző forrásból eredt?

Vegyük most sorra a magyarban kimutatható "ős kori" világszemléleti, bölcséleti, tudományos emlékeket.

5. A KEZDETRŐL

"Kezdetben vala az Ige, és az Ige testté lőn" - olvassuk János evangéliumának kezdőmondatában. Ez a mondat a világ teremtésére utalva Krisztust, a Logoszt magát írja le. Platónnal szólva, és kép szavunk elemzésére emlékeztetve ez azt jelenti, az őskép, az idea, a lényeg megnyilvánult, s ezáltal megvalósult.

A kisbetűvel írt logosz, a teremtő, a mozgató elv. A logosz majdnem tökéletes magyar megfelelője az *ige*. A magyar beszédet az *ige* mozgatja. Családjának tagja a *megigéz*; az *igaz*; az *igazság*; az *iga*; szerszám, ami az ökröket egybefogja; az *idéz*; az *idő*. Az idő gyermeke az *idén*, az *időtlen*, az *ide*, az *idétlen*. Utóbbi kiesett az időből, tehát idomtalan is és egyszermind szentségtelen. Ugyanis az *id* gyök és egyszermind szentségtelen. Ugyanis az *id* gyök közvetíti a rokonságot. Belőle ered az *ünnep*, eredetileg *idnap*, ennek értelme pedig: szent > idv, idveség > üdv. Továbbá az *ég*, az *igen*. Ebből jön az *igény* meg az *igenyös*, ahogy szülőfalumban, Decsen

mondják az *egyenest*.⁽²²⁾ S máris ott vagyunk az Egynél, az isteni számnál. De most nem erre megyünk tovább.

János evangélistával folytatva: (1.9-10.) "Az igazi világosság, mely minden embert megvilágosít, a világba jött. A világban volt, a világ ő általa lett." Ez mélyen összefügg a Teremtés könyvének első versével, de arról később.

*

Folytassuk a világ teremtésével. Az isteni Igét, a világ valódi nevét nem tudjuk kimondani, jobb is ez így; képzeljük, mi történne, ha közszájon forogna! A teremtő ige értelmére azonban emlékszünk nyelvvedesanyánk. "Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet. A föld pusztá volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek fölött. Isten szólt: »Legyen világosság«, és világos lett." Gondolkodtunk már azon, hogy a világ és a világosság szavunk azonos? Eszerint ideájuk, lényegük is azonos. Ezt tanúsítja a világtalan szó is... A világ és a világosság Duma-István András kortárs csángó költő ódon nyelvében csodálatosan egy: "Gyönyörű szép gyermekeit/ Minden rossztól őrizd meg/ Szép fiatal virágait/ Világságban tartsd meg." Világságban, egy szóval fényben és létben... A halottakért mondott imának ez a kérése: "az örök világosság fényeskedjék nekik", szintén arra utal, hogy az örökkévalóság egyúttal örök világ.

A világ szó gyöke a *vil*, ebben lakik a kép, az idea, s ez gördül tova, jelentését gazdagítva szóról szóra. Nézzük: *villám, villog, villong, csillog-villog, csillag, virrad, virág*. A *világ* és a *virág* pl. az oroszban is egybeesik: *szvet, szveti*, ami szemléletben fennmaradt hajdani kapcsolatra emlékeztethet...

A székely azt mondja a virradatra: *villámodik*.

A *vil* mély párja a *val*: *valóság*, és ebben a létige rejlik: *valósít, vala, van*. A létige a *vagy* alakjából kitetszően a *vagyon* szavunkkal is összefügg. A kapcsolat a XV. században még nyilvánvalóbb volt. Jóság, vagyon értelmet hordozott a szó *valal* alakja. Az örök életet kereső gazdag ifjú "vala sok valalokat valló".⁽²³⁾

6. NYELVÜNK ŐS-SZÁMTUDOMÁNYA

A hagyomány számtudományának alapgondolata, hogy a szám nem pusztán mennyiség, hanem minőség is: mennyiségyszerű minőség.⁽²⁴⁾ De ennél több: a szám "az ősi szellemi létezőnek tiszta, szellemi képe. Az idea ennek a szellemi képnek már csak levonata. A szám az ősgyök, Isten szava".⁽²⁵⁾ A Rend a számokon nyugszik. A műveletek logikája az analógia: A olyan mint B, C stb.

Hamvas Béla a hagyomány világát olykor "ős-kornak" is mondja, amely hasonló volt Kínától Indián és Egyiptomon át a Kolombusz előtti Mexikóig, amennyiben mindenütt vallották az említett

szám fölfogást és az Égre, Földre, Természetre, Emberre vonatkozó tudás egységét. Hamvas azt állítja, hogy ez az időszak kb. a Krisztus előtti VI. században, Buddha, Zarathusztra, Püthagorasz után ért véget. Állítólag utóbbi hozta Európába az őskori szám fölfogást.⁽²⁶⁾ Mikor kezdődött az őskor? Az Éden után? Előbb?

Szám szavunknál érdemes rögtön elidőzni: vajon miként szemlél a *szám*? Elvont fogalom-e csupán, vagy minőség is? Lássuk: *számlál* - egyenként megnevez, ami nem kerül ide, az nem *számít*, azaz mellékes, elhanyagolható, mintha nem is létezne. *Számíthatsz rám* - minden erőmmel ott leszek! *Számít* valamire - több, mint remél, biztosra vesz. *Számba vesz* - érvényesnek, valóságosnak tekint; *számadás* - részletes felelősségvállalás; *számot ad* - lakol; *számot vet* - mérték és érték szerint rendez; *számkivet*, *számkiűz*, ma: *száműz* - kitaszítja a *számosok*, a valakik közül, vagyis a közösségből s megfosztja jogaitól = többé nem kell *emberszámba* venni. A gyerekek *kiszámolója* kiválaszt valakit a csapatból: az illető vagy nem játszik tovább, vagy különleges szerepet kap. Újabban a kiütött bokszolót is *kiszámolják*. *Főlszámol* - megsemmisít, mégpedig úgy, hogy szám nélkülivé tesz! Ugyanez az értelme annak is, ha valakivel *leszámolnak*. *Számtalan* - fölbecsülhetetlen, *számbavehetetlen*, tehát minőség nélküli tömeg.

A példák szaporítása nélkül máris nyilvánvaló, hogy *szám* gyökszavunk és származékai kivételesen fontos jelentéssel bírnak. Egyértelmű, hogy a *számos* a műveletekben az absztrakt mennyiségen túl minőségként vesz részt!

Nézzük meg részletesen, hogy anyanyelvünk miféle tudáslekeket hordoz az őskori számtudományról és geometriáról, közelebbről annak néhány alapfogalmáról, az *egy*, a *kettő*, a *fél*, a *három*, a *négy* és a *semmi értékéről-mértékéről* - milyen gyönyörű egybecsendülés! -, valamint a *kör* és *kereszt* ideájáról, geometriájáról.

A hagyományban - de még az újplatonikusok fölfogása szerint is - az összes számot, a mindenséget egyesítő szám az *Egy*: Isten száma. Elvileg ugyanis csak egy isten; egy Teremtő, egy Mindenható, egy Abszolútum lehetséges. Ő a Létezés, héber neve Jahve = Aki van,⁽²⁷⁾ "ő az Egyetlen (Isten), rajta kívül nincsen más."⁽²⁸⁾ A legkülönbözőbb ellentétek benne *egyesülnek*, *egyenlítődnék* ki. Indiában úgy tudják, hogy "a múlt benne van, benne van a jövő, (...) Ő teremtette a teremtést."⁽²⁹⁾

Ez nem titok az indoeurópai nyelvek előtt sem, példa rá a latin *unus* népes családja: *universitas*, *unitas*, *unio* stb. Talán az *universum* a legszebb közöttük: a Mindenség az, ami az Egy felé esik. Nos, a magyar hajszálla így érti: *világegyetem*, *egyetem*, *egység*, *egyesület* stb. De az egyetért a latinban már

consentit, az *egyenlet aequatio*, és így tovább. Az angolban is létezik a szócsalád, de már homályosul a kapcsolat pl. az *university* és az *one* között. A két szó szervessége tán azért veszett el, mert külön hajóval érkeztek Britanniába, s ott nem mutatkoztak be egymásnak.

A mi nyelvünkben az Egy hatalmáról óriási szó-sereg tanúskodik - a Magyar Értelmező Kézisztár 1992-es kiadásában 8 oldal! És akkor még nem említettük a különböző igekötős és egyéb elöl toldott szavakat, melyek a szótárban másutt lelhetők - pl.: *kiegyezés*. A Czuczor-Fogarasiiban 488 *egy*-gyel kezdődő szócikk található. Némi ízelítő: *egykutya*, *egyívású*, *egyenlő*, *egybekel*, *egy-akarát*, *egy húron pendül* stb. Lényegük, hogy a legkülönbözőbb mennyiségek és minőségek - mondjuk ki: létezők - műveleti *egyenlege* az *egy*. Különösen figyelemre méltó, hogy az újabb *egyes* szavaink ugyanebben a jelentéskörben mozognak!

Az *egy* származékai, természetesen analógiásan, az Isten természetéről vallott fölfogásról is tudósítanak, hiszen, mint említettem, a szám a mennyiségen túl minőség is. Először tehát: az *egy* régi értelme: *szent*. A szó - főntebb már említettük - valaha id-nek hangozhatott, innen az id-nap>ünnep: szentnap, id-ház>egyház, id-vesség, id>üdvözlet. Ma már szíával és hasonlókkal köszönünk, hajdan *üdvöt* kívántunk ismerőseinknek: Adj' Isten jó napot, Isten áldja stb.

Milyen az, aki az Istenhez hasonlítható? *Egyszerű* - aki tiszta, világos, nincs benne semmi léhaság, cifraság, üresség. *Egyenes* - vagyis nyílt, köntörfalazás nélküli. *Egynemű* - szennyezetlen. *Egész* - egyössz⁽³⁰⁾, - vagyis teljes, szétbonthatatlan, és kiegészítésre nem szoruló; amin kívül nincsen semmi. Az "egész világon" túl nincs másik világ, az "egész emberiségen" kívül nincs több ember. *Egyesít* - *eggyé* tesz, megszentel -, kívül semmi más nem képes bármekkora különbségeket áthidalni. *Egységes* - megszünteti az összes ellentéteket, melyek mind megbékélnek benne. Az emberiség *egysége*, valamennyiünk *egyenlősége*, vagyis testvérisége, *egyháza* azért lehetséges, mert közös atyánk van, az Egy. Lásd még: *egybeforr*, *egybevág*, *egybecsendül*. *Egyetlen* - vagyis a legnagyobb kincs. *Egyez* - békében van, fölold, megért, lásd még: *kiegyenlít*. Fogarasi János írja a Magyar Nyelv Szótárának utószavában *egyetlen* szavunkról: "Katalin Verses legendájában e helyett áll: egyiglen, régiesen: egyéglén (mint esmégből is lett ismét), tehát ama szóban az etlen nem fosztó képző."

Nyelvészeink szigorúan két szónak tekintik az id>egy-szent értelmű melléknevünket és az egy számnevünket. Meglehető helyesen. Hanem a két szó a használat évszázadaiban egybeforr: nem csak hangalakjában, de a főntiek szerint jelentésében is.

Az *egy* képe, ideája, geometriai megjelenése a kör és a kereszt.

Ami *egy*>egész - az *kikerekedik*. Közismert, hogy a számrendszer szerinti *egység* neve: *kerek* szám. Mifelénk manapság a tíz és szorzatai: száz, ezer stb. A hatvanas számrendszerben a hatvan a kerek szám, így a kört hatszor hatvan fokra osztjuk. Szólásunk is van a hibátlan teljességre: *kerek egész*. *Kereken* vagy *kerek-perec* megmondta - teljesen kimondta az igazságot. *Kikerekít* - tört számot/hiányos közlést egészé tesz. A teljes év is *kerek* esztendő: "három kerek esztendeig szolgált." "E *kerek* földön vagy *kerek* ég alatt nincs még egy olyan ember."

Ezért a népmesei kerekerdő, amelyben óriások, boszorkányok, mindentudó sündisznócskák meg egyéb csodás lények laknak, s ahol a halandó mindig eltéved, valószínűleg a másvilág; tehát a maga nemében teljes világ.

A 'kőkori' ősszűrés ábrák rendszerint körök, körbe írt pontok, kereszttek, forgó kereszttek stb. A Vértes László találta híres tatai nummulitest a Neander-völgyi ember vagy már a cró-magnoni nagyjából 40.000 éve (!) szabályos kerekre csiszolta, és két egymásra merőleges átmérőt, tehát keresztet karcolt rá. E jelkép azóta is él; gondoljunk az ír sírkereztelre, Krisztus kereszt glóriájára, az indiai mandalára, az említett kerek esztendőre. A kerek esztendő ugyanis négyes osztatú: az évszakok négyelik, a katolikus naptárban Jézus születése: a karácsony, az egyházalapítók: Péter és Pál ünnepe, valamint a két arkangyal napja: Gábor és Mihály választja négy egyenlő részre. Ezek az ünnepek a téli-nyári napfordulók és az őszi-tavaszi napéjegyenlőségek idejére esnek. A nap is kerek, s négy részre oszlik: reggel - dél - este - éjszaka. A földkerekséget az égtájak negyedelik.

A magyar Szent Korona egyszerre kör és kereszt.

Véletlen-e, hogy a magyarban a *kerek*>*kör* és a *kereszt*>*körösz* szavak gyöke egy? "Gyöke, mármint a *kereszté* - egyébiránt szinte *ker*, *kör*, *mely*, mint az illető helyeken s különösen *ker* gyöknél látható, számos nyelvekben feltalálhatik. (...) Magyar elemzés szerint annyi volna, mint *körös*, melynek részei egy központból indulnak ki, mint a *köréi*, a *t* toldalékként járulván hozzá, mint a tájdivatos választ, *ereszt* szókbán."⁴³¹⁾

A mandala képét földidézve egy olyan ábra jelenik meg előttünk, amelynek fő alkatelemei a kör és a négyzet, melyeknek középpontja egybeesik.

Ami valami terebélyesen, pl. körön áthalad, az *keresztülmegy* rajta, s a vékonyabb dolgot: - mezsgyét, ösvényt, utat, vonalat stb. - *keresztezi*.

Találhatnánk számos európai nyelvi párhuzamot, miként arra Buji Ferenc fölhívta a figyelmeztetést, köszönet érte: pl. latint: *circulus*, *crux*, vagy németet: *Kreis* - *Kreuz*, orosz: *krug* - *kreszt*, sőt esetleg finnt?: *piiri* - *risti*⁴³²⁾. A kör-kereszt azonos-

ság tehát más népek nyelvi emlékezetében is fennmaradt, ennél fogva nem valószínű, hogy ennek az egységnek a darabjai külön keltek volna vándorútra. De maradjunk választott utunkon, s összpontosítsunk a magyar nyelv benső összefüggéseire.

A kereszt és a kör tartalmában is azonos, mert mind a kettő az isteni teljesség jelképe. Alakra csak az első pillantásig ellentétek, ám ha a kereszt megfordul - lásd a kerek esztendő négyesét, a svasztikát stb. -, akkor kitűnik, hogy lényegük szerint egybeesnek. Úgy is mondhatjuk, hogy egyazon idea megnyilatkozásai. Titus Burckhardt azt írja, hogy "a kör a természet végtelen s mintegy kényszerű mozgását jelenti - magyarán az ismétlődés, a ciklusok ritmusát -, addig az isteni állandóság négyzetében minden ellentét egyensúlyban van."⁴³³⁾

A hagyomány geometriájának nyelvünkben megőrződött analógiás alapfogalma tehát a négyzetesített kör.

Nem tudjuk, hol tanulta nyelvésésanyánk.

*

A kereszt legmélyebb titka természetesen maga Krisztus, a szenvedésében, halálában, föltámadásában a világot újjáalkotó Szentháromságos Egyisten.

*

A *kettő* a hagyományban az *egy* töredéke, a meghasonlás száma. Anyanyelvünk pontosan ugyanezt állítja! Lásd: *kettősség*, *kétkulacos*, *kétszínű*, *kétes*, *kétséges*, *kétségtelen*, *kétely*, *kétségbeesés* stb. Ugyanezt az értelmet hordozza a *kettő* sorszámnevének, a *második*nak a gyöke, a *más*: *másodhegedűs*, *másodlagos frissességű*, *másodörökös a végrendeletben*, *másodrangú*, *máslás* - *azaz csiger bor*. Hamis, aki *megmástitja* szavát, aki igazi Munkácsyként árulja a másolatot stb. Menten otthonra talált e körben a németből érkezett *mismásol*.

Érdemes belegondolni az *egyik*-*másik* ikerszavunkba. Szó szerint. Az *egyik* azt jelenti, hogy az Egyhez, a teljességhez, a mindenséghez, az Istenhez tartozik, a *másik* pedig nem. Az egyik teljesség, a másik töredék. Jelentése ez és amaz: a való és a valótlan?

Meghasonlásra, csonkaságra utal a *kettő* fogalomhoz kapcsolódó *fél* szavunk is, és bizonyítja, hogy az Egy töredéke: *féllábú*, *félemler*, *féligazság*, *féleszű*, *félkegyelmű*, *félelem*, *félhitű*, *féltudós*, *félművész*, *féltekenység*, *feles tinó*, *féloldalas*, *félrejár*, *-ért*, *-magyaráz*, *-vezet*, *félig-meddig*.

"Útfélre vetett ország." Ami csak *féle*, legyen bor, tudás vagy ház, az nem az igazi. A szocializmusban az ételhamisítványokat nevezték így: "italféleség" vagy: "csabai jellegű *kolbászféleség*." Ha egy emlék megtörik bennünk, s részei-torzói maradnak csak, akkor *feledékenyek* vagyunk. Ha az Egyház meghasad, *felekezetek* keletkeznek.

Platón *Lakoma* című művében Arisztophanész előadja, hogy az emberek valaha androgünök voltak. Zeus kettévágta őket, azóta ki-ki keresi a *párját*. Ez a gondolat szintén indiai eredetű. A

csángók nem olvasgatnak Platont meg upanisádokat, ennek ellenére nem csak az asszonyt, a férjet is *feleségként* emlegetik, hiszen a férfi és a nő egyaránt félember. *Egybekel* szavunk írja le az ember-egész létrehozásának analógiás-matematikai műveletét: a házassági nászban az ember újra eggyé válik, töredékes, fél-volta megszűnik: "egy testté lesznek" - olvassuk a Teremtés könyvében és Máté evangéliumában.

Pár szavunk szintén az "őskori" matematika összeadási műveletére emlékszik. Az absztrakt matematikában "azonos" dolgokkal végzünk műveleteket: almákat adunk össze almákkal. Előföltételzésünk demokratikus: minden alma egyenlő, sőt egyforma. A hagyomány matematikája ezzel szemben azt tartja, hogy ilyen nincs - az almák, újabban tudjuk: még az elektronok sem egyformák. (Pauli-elv.) Hamvas - Eckhart Mester nyomán - azt állítja, hogy az "egyenlőség az egység megrablása".⁽³⁴⁾ Tehát az összeadásnak nem csak mennyiségi, minőségi előfeltételei is vannak. Ha a részek *felek*, akkor olyan *minőségek*, amelyek *egyesíthetők*. Ti.: *párosítva egyet* adnak, pl.: a két agyfélteke a maga különbözőségében eredményezi az *egyet*. Ellenben két bal kézről *kétkézesség* jön ki. Jobblábas cipőkből akárhányat összeadhatunk, *páratlanok* maradnak. Ezért mondjuk mi - sok más nyelvvel ellentétben - a páros szerveket egyes számban, mert a befejezett műveletből, az egészből következtetünk vissza a részekre. A két láb együtt adja a járást, a két szem az éles látást. Így fölemelem a kezemet, a kapus lába közt rúgom a gólt, és csikorgatom a fogam.

Ha az ember-egész a feleségesedéssel keletkezik, az egybe-kelessel, akkor összeadhatnak száz hadosztály homoszexuálist, egyetlen házaspár sem jön ki a műveletből.

Kiss Dénes és Varga Csaba a kettes számrendszer ismeretének nyomát látja az illesféle szószervezetekben: *dehogynem, alighanem, nemdebár, hanemha*⁽³⁵⁾ stb. Lássuk: de = igenlés, dehogy = tagadás, dehogynem = igenlés; alig = igenlés, aligha = tagadás, alighanem = igenlés.

A *három* a tökéletesség, a szilárdság, az igazság száma,⁽³⁶⁾ benne az *egy* a *kettőn* áthaladva újra megvalósul, de már *hármasságban*. Szerintem az előbb említett szavak inkább ennek a műveletnek a nyelvi bizonyosságai.

A Szentháromságban a három személyben létező egyetlen Isten az egy és a három analógiás egységműveletének megnyilvánulása. A keresztény Szentháromsághoz hasonló a hinduizmus Isvara Trimurti fogalma. Nyelvédésanyánk szemlélete egyezik a hagyomány hármas egységében megmutatkozó gondolattal. Lássuk: *három a magyar igazság, három* a szent szám, *három a tánc* - lassú, élénk, friss. De az újkeletű viccek is hármas tagolásúak. Címerünk kettős keresztje *hármás* hal-

mon áll. Ludas Matyi is "*háromszor veri vissza*" igazságtalan megbotoztatását. Népmeséinkben *három nap* egy esztendő, *három* testvér, királyfi stb. indul vándorútra, s *három* próbát kell kiállniuk, a Tündér Ilonában a hős *három* életet kap a sárkánytól, *háromszor, három* táltos paripával indul asszonyát kiszabadítani. Népdalainkban *három* a szerető, a galamb stb. A világfa - egyetemes ősjelkép! - tere *három* részből áll: alvilág, földi világ, égi világ. A magyar csatakiáltásban *három* szó harsant: *Huj, huj, hajrá!* Gyermekkoromban még kiabáltuk a meccseken. Állítólag szovjet nyomásra szorították ki sajtóügyeskedéssel, ugyanis "huj" oroszul hímtag.

A *négy* a hagyományban a mindenséget jelenti, a négy őselem, a négy világtáj, a négy irány, évszak stb. egységét. A szó egyik lehetséges magyarázata: nyi+egy, azaz *nagy egy*. A *nyi* értelme mennyiség, nagyság, vö.: marék-nyi, tenger-nyi, any-nyi stb.⁽³⁷⁾ Emlékezzünk a kör, a kereszt egységének föntebbi fejtegetéseire, a kör négyeszőgésítésére...

A legrégebbi magyar államjelkép az ún. Árpád-sávós zászló, illetve címer, ezüsttel négyezer vagott vörös, tehát négy ezüst és négy vörös csikból áll.⁽³⁸⁾

A hagyomány számelmélete szerint nincs több szám, legföljebb a tetraktysz az első négy szám ösyzége, vagyis a tíz. Az összes szám az első négy szám műveleti eredménye, magával víve az alkotórészek által hordozott minőséget. Így lehet rossz szám az öt, a kettővel megrontott három, szent szám a hét, a tizenkettő, a boszorkány bukását jelző határszám a kilencvenkilenc: "ha nem őrzöd meg három napon át a három csikót, a századik karón lesz a fejed!" stb.

A hagyomány számelmélete, az analógiás logika és anyanyelvünk *egybehangzóan* nem tud sem a végtelenről, sem a nulláról. A nulla szó a latinból érkezett, a zéró - sifr - Indiából arab közvetítéssel a középkorban - és *cifra* alakban honosodott meg.⁽³⁹⁾ A középkorban *cifrának* nevezték a rosszéletű nőket. A népzeneben *cifrának* hívják a dallamsorok végéhez ragasztott rögtönzött hangsort, és a páztorfaragásban a sokszorosán ismétlődő indadíszt, pikkelyt, vonalkázást stb. "mert egyik sem jelent semmit".⁽⁴⁰⁾

A nulla a modern, absztrakt matematika kulcs-száma. Az a szám, amely a számegeyenesen éppen félúton van az 1 és a -1 között.

A számegeyenes az origóból, vagyis nullából fut a pozitív és negatív irányú végtelenbe, illetve onnan "visszatérve" a számok elenyésznek a nullában. Nézzünk egy példát. Ha egy képviselő meghal, akkor helye megürül a parlamentben, s másikat választanak a helyébe. Példabeli képviselőnk az absztrakt matematikában az a minőségtelen szám, amely nullává lett. Ilyesmit az analógiás gondolkodás nem ismer. A képviselő a mindenség összefüggésrendszerének tagja: ha ellenségem volt, ha édesapám, helye soha nem lesz üres.

A végtelen számegeyenes uralma összefügg korunk örökkévalónak gondolt, materialista idő és anyag fogalmával, valamint a végtelen fejlődés elképzelésével. A hagyomány gondolkodása ezzel szemben körkörös: a mindenség körben jár, ahogy a születés és a halál, a vetés-aratás, a napjárás, az évszakok, a világhónapok, világévek és korszakok és valamennyi természeti és életjelenség. A számok ezért nem a számegeyenesen futnak a végtelenből a végtelenbe, hanem miként nyelvünk pontosan meghatározza: *egyől egyig* keringenek. A latin ezt már elfeledte: *egyől egyig: ad unum omnes - egyől mindig!*

Semmi szavunk teljes tagadás, jelentése nem-lét. Ahogy az Egy mindent magába foglal, a *semmi* mindent kizár, tehát az analógiás szemlélet számainak rendjébe nem illeszthető. A számok - a létezők - zárt rendszerén kívül ugyanis nem lehetséges létezés - ezért a pithagoreusok nem tudtak elképzelni irracionális számot.

Nyilvánvaló, hogy ez a számfölfogás akkor kerülhetett a nyelvbe, amikor eleink még elsősorban analógiásan gondolkodtak. Hol és hány ezer éve?

Kétségtelen, hogy a fogalmi gondolkodás első európai rendszere a Szókratész (kb. Kr. e. 470-399) utáni görög bölcsélet eredménye. Legteljesebb kifejtése Arisztotelésztől (Kr. e. 384 - 322) való, és a skolasztikán, majd a modern európai filozófián és oktatáson keresztül erős hatást gyakorolt a kontinens gondolkodására, közoktatására és nyelveire.

Az analógiás gondolkodás sokkal korábbi.

Ural környéki rokonaink sáman hite nem ismeri a Minden-Egy gondolatát. Ma úgy tudjuk, hogy ennek az eszmének a legrégebbi megfogalmazása az *Egyiptomi Halottaskönyvben* olvasható, amelyben a lélek alvilági útján különböző istenek nevét veszi föl, mígnem elérkezik az egyhez. Minden Egy a hinduizmus egyik alaptétele, de ismeri a Kabbala⁽⁴¹⁾ és ismerik a Szókratész előtti görög gondolkodók. Jellesül Püthagorasz (Kr. e. 582-507). Neki tulajdonítják az első négy szám minőségének fönti elképzelését, bár ő írást nem hagyott hátra. Tudjuk róla, hogy hosszú egyiptomi tartózkodása során belekeveredett az egyiptomi-perzsa háborúba. A győztes

Kambizesz hadai őt is elhurcolták Iránba, ahol megismerkedhetett a káldeus, perzsa, indiai bölcseléttel.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nyelvédesanyánk analógiás látás-logikája és számtudománya nem szavak vándorlásáról, tehát nem nyelvi kapcsolatról tanúskodik. Semmi jelentősége, hogy számaink nevét - netán - vettük-e bárkitől, és kizárható, hogy őseink hallgatták volna Püthagorasz krotóni udvarán a mester függöny mögül el-suttogott bölcsességét, vagy egyiptomi, jeruzsálemi, babilóni, netán hindu papok titkos tanításait, s odáhaza ezeknek megfelelő nyelvtörvényt hoztak.

Annyi bizonyos, hogy Püthagorasz és az egyiptomi, vagy esetleges keleti mesterek tudása annak idején már mindenütt titkosnak számított. Miért?

1. A korabeli vallási társadalmak szent könyvei, szertartásai még az analógiás gondolkodást követték, de a bennük foglalt tanítás a köznép számára már elhomályosult;

2. az említett vallások sokistenhívők, ezért az egyistenhit csak a beavatottak számára fölfogható titokká lett: "az Egy ősképe a Mindenség" - *eidosz pantón* - Püthagorasz, a hinduizmus "minden egy" tana: az *Önvalón* kívül minden káprázat, még az istenek is. Ekhnaton fáraó egyistenhívő Nap-kultuszát kora szörnyű eretnekségként elsőpörte;

3. a fogalmivá > racionálissá váló világ számára a számok benső természetéről való tudás értelmetlenné vált. Ez később az alkímiában éledt újjá.

Nyelvünknek az *egy*-ről és a számok természetéről való tudásában szerves ősműveltség nyomai maradtak fönn. Miután az egyik említett kultúrától sem vehette át - mindtől egyszerre még kevésbé -, a nyomok távolabbra vezetnek. Nem jöhet máshonnan, mint abból az időből, amikor nem a papok, hanem az emberek - mindközönségesen! - egyetlen istent imádtak. Tőlük örököltük mi, s tőlük hagyományozódott az őskori-óskori vallásokra és kultúrákra.

Túl a kereszténységen és túl a történeti idők sokistenhitén, nem mondhatunk többet Hamvas Béla metaforájánál: az 'őskorban' jutottak az óegyiptomiak, az őslatinok és az ősmagyarok ugyanarra az óindiai vallásbölcseléttel, de azon túl talán az őskinyilatkoztatással egyező számtudományra.

A nyelvben rögzült számfölfogás mélyebb és alapvetőbb, mintha hosszadalmas értekezés maradt volna ránk egy több ezredéve élt magyar Püthagorasztól.

7. TERMÉSZETI ÉS VILÁGSZEMLÉLETI EMLÉKEK NYELVÜNKBEN

Már esett szó a napjárás és az évszakok viszonyáról, az időmérésről, a világ és világosság kapcsolatáról, s néhány más idevágó mozzanatról, me-

lyek kétségtelenül az "őskor emlékei" - tehát a nyelv kialakulása idejéből származnak. Keressük tovább az őskori gondolkodás további emlékeit.

Ég-ég. Két szó, az egyik főnév, a másik ige. Úgynevezett tautologikus egységet képeznek. Eckhart Mester azt írja⁽⁴²⁾ a négy elem őskori viszonyáról, hogy a "...tűznek (...) a természetes helye legfelül van, magasabb rétegben és rendben, amit a mélység színének nevez, az éghöz ő van a legközelebb az elemek egész világában, mert alatta van a levegő és a levegő alatt a víz." Az alatt pedig a föld. A négy világalkotó elemnek ez volt a rendje a legtöbb hagyományos világfölgőfogsban. Tehát a tűz, vagyis az **égő** van legfelül.

Ellentétben az indoeurópai nyelvekkel, a magyar embernek öt *feje* van. Mindegyik fej egy-egy száron ül. Hanem aki így nézi az embert, az fekvő alakot lát, amelynek a középpontjából, a "köldökéből" indul szemlélődni! Az így megfigyelt ember "kitárt karokkal fekszik", mintegy "őskori" emberáldozatként. Az óind hagyományban a védikus tűzoltár Pradzsapáti földarabolt teste. Pradzsapáti pedig "a legfelső lény teremtő pillantása, a világ eredete, a sokrétűségében szétszabdaltnak mutatkozó Mindenség, mely lényege szerint azonos Purusával, az ember és a Mindenség sosem változó és oszthatatlan lényegisége. (...) az oltár és az ember megfelelését az oltár méretei adják: az alapoldalak hossza megegyezik a kitárt emberi karok hosszával, a téglák egy láb hosszúak, az oltár köldöke egy arasznyi négyzet" - olvassuk Titus Burckhardtnál.⁽⁴³⁾

Érdeemes emlékeztetni arra, hogy a román kor és a gótika keresztény templomainak alaprajzai is a Megfeszített Üdvözítőre utalnak.

Érthetővé. Mi mindent jelent ez a szó? Gyöke az *ér*. Ha ige, *elér* valamit, illet, *érdel*, *érint*, *érdekel*, *érez*, *ért*. Az *ért-het*ben és fejleményeiben a *t* a tárgyra utal; tőle a szó tárgyilagosa. Az *ér-ez*ben az *íz*, e régi lélek szavunk sejlík, s ettől lesz lelkes következményeivel együtt.

Előhanggal *bíztat*, vagyis lelkesít. Értelem és érzelem, ugyanazon gyökön terem? Állítólag szöges ellentétek, de mégis ennyire egyek? Tilos elválasztani, szembe állítani őket?

Aki megért valamit, az rájön az *értékére*. Az *ér* "előhanggal: *bér*, vastaghangon *ár*, *áru*" - írja Czuczor és Fogarasi. Az értésből következhet: *hatni*, *hatás*, *hatalom*, *hatóság*. *Ért-het-ő*. Szavunk volt már főnév, ige, most melléknévi igenév, de az *ő* is ott sejlík benne. *Ért-het-ő-vé*. *Vá-vé*, a ható ige után a válni, a létige lép a sorba. Az érintéstől lépünk az érzelem és az értelem egységéhez, pedzetük a hatalmat, s eljutottunk a létezésig, miközben végig valami csuda egyszerű dologról beszéltünk. Ahogy a szerelem megbizsergeti egész szervezetedet, úgy rezzen minden szavunkban a gyökrend egésze.

Nyelvédesanyánk pontosan tudja, hogy a hang lényegében rezgés, hullám. Erről persze bárki meggyőződhet, aki iskolába sem járt. Elég, ha különféle hangok kiejtése közben a gégejére teszi az ujját. Tapasztalhatja, hogy a mássalhangzók némelyike zöngés, mint pl. az "r", a "z", a "g", másika zöngétlen, mint pl. a "h", a "k", az "s". A zöngé: rezgés. S máris helyben vagyunk. Hang szavunkban az alig lehelt "h"-hoz csapódó két zöngés mássalhangzó szinte drámaian fölzeng. A muzsika és a jelentés a szókezdő - őshanghoz? - igazodik. Lássuk még: *bong*, *bang*, *kong*, *ding-dong-döng*, *dongó*, *csengő*, *zendül* stb. Utassy József versében Petőfi-nek *brong* a kardja. A *fing* szóban megképlik a fúvás értelményét hordozó "f" és a kétszeresen zöngés "ng" kapcsolata. Az "ng" jelen van olyan szavakban is, amelyek hangosak is és hullámzanak rezegnek, mint a *döng*, a *peng*, a *kong*. Így természetes alkotói a *reng*, *ring*, *leng* szavainknak.

Nyelvünk szervezéséből következik, hogy ezeknek a szavaknak a jelentései szintén átszövődnek más tartományokba: *zeng*>*zendül*>*zsendül*>*zsenge* stb.

Nyelvédesanyánk ismeri a Doppler-elv néven nevezett természeti jelenséget. Többek között az égitestek mozgását, távolságát annak alapján számítják ki a csillagászok, hogy a közeledő hullámok frekvenciáját növekvőnek érzékeljük, a távolodó két csökkenőnek. Figyelmezve halljuk, hogy az érkező motor hangja magasabb a távozóénál. *Érkező*: magas hangrendű, *távozó*: mély, hasonlóan az *ittott*, *ide-oda*, *erre-arra*, *ez-az*, *imott-amott*, *így-úgy* szópárok dallamához. A jelenség elvont fogalmakra is érvényes: *jövendő* - *múlt*. *Ó-av-avas-avult* - *ív-ívás-íjjú*, *apa* - *fi* stb. A gyökök mélyén szinte kitapinthatók a mély, illetve a magas magánhangzók - eredendően talán az a/o és az i/e - amelyek a jelentést sugallják.

Miután a magyar beszélő a világ közepén áll, ahová a botját leszúrta, az ikerszavak hangrendje is rendszerint ilyen: *lim-lom*, *hepe-hupa*, *tör-zúz*, *csip-csup*, *szil-szál*, *bim-bam*, *dérrel-dúrral*.

Az ősi írások betűi hajdan szám értelemmel is bírtak, miként tudjuk a héberből, görögéből, latinból. A magyarnak ilyen írása nem volt, az *olvas* ige mégis használja *számol* értelemben is. Tanuskodik erről - többek között - a rózsafüzér, a szentolvasó is, melynek gyöngyei az elmondott imák számontartására szolgálnak.

Nem árt ismét hangsúlyozni, hogy a gyökben rejlő kép megfelel annak, amit Platón ideának nevez; a fejlemények értelmét az ideához való hasonlatosság adja.

8. A SZABADSÁG

Számos nyelvben kötött a szórend, a miénkben szabad. A magyar mondat nem csupán szavakból

és nyelvtani rendszerből áll; legalább ennyire fontos a gondolat. "A magyar nyelv nyelvtani rendszere jóval szabadabb, ám egyszersmind bonyolultabb, mint például az angol és a német. Éppen azért szabadabb, mert deduktív logikájú, tehát az egységből halad a részek felé, de azért bonyolultabb, sőt kifinomultabb is a nyelvtani rendszere az induktív logikájú nyelveknél. Mert az egységből a részek felé tartó szemlélet szétszedi, lebontja az egységet, és a részei közötti viszonyokat pontosan jelöli. Magyarra tehát az volna a legjobb jelölés, hogy elemző nyelv. A nyugati nyelvekben ez a folyamat éppen fordítva van" – írja Maleczki József nyelvész egy nekem küldött levelében.

Beszédünk dallamát az értelem vezényli. A szóban az alapjelentést, az ideát hordozó első szótag, tehát a gyök, az idea a hangsúlyos, a mondatban a mondanivalót hordozó szó. Általában ezt helyezük az élre, függetlenül attól, hogy tárgy-e, alany-e, határozó-e, ami sok más nyelvben rögzíti a mondatban a szó helyét. Pista vizet iszik. Iszik vizet Pista? Vizet iszik Pista? S közben megtudunk egyet-mást erről a Pistáról, de nem keveset a róla szólóról is!

*

A mondatszerkesztési szabadság társa a gyökrendből folyó szóalkotási szabadságunk. Nyelvünk szavait tudósaink egymillió valahány ezernek olvasták, de fölösleges munkát végeztek, mivel szavaink megszámlálhatatlanok.

Bárki alkothat új szavakat, sőt, kifejezéseket; magyarázat nélkül érteni fogjuk őket, mert látjuk a gyökök hordozta képet. Naná, hogy a ragok ragadnak! A "rag" gyök alapértelménye a ragadás. Egyetlen hangból keletkezett a *béget*, a *hápog*, az *ásít*, a *zúg*, a *bög*, a *búg*, a *súg* és a *susog*. Az "ező, őző nyelvjárás" kifejezés mostanában, lám bokrot növeszt, hisz köznyelvi lett az *őzik*. Lássunk néhány minapi nyelvéleményt. Z bank *csókosai* kedvezményes kölcsönt kaptak. *Joghézag*. Szinte látjuk a paragrafus lyukát. Éltes, mégis tüzes özvegyről hallottam a minap: Ó, Rozi? Kovács Tibivel rúgja a paplant! Teri és Feri együtt *kavar*. *Dudorka*, mesélt barátnőjéről egy rokon fiú. S rögtön megjelent előtünk a kedves...

Vegyünk egy leckét: *gyap-gyep* puhaság, lágy-ság. *Gyapot, gyapjú.. gyöp*. Zsuzsi néni mondja Széken: kieresztettem a tyúkokat *gyepelni*. Aki látott már baromfit gyepelni, az tudja, mi történt, amikor Aletta *meggyepálta* Brigit.

*

Az anyanyelvének szellemében élő magyar szókincse szinte korlátlan - iskolázottságától függetlenül -, mert a szóalkotás is szabad a képiség jegyében. Továbbá: a különböző szófajok szinte akadály nélkül alakíthatók át, alakulhatnak át egymásba - akár többszörösen is.

*

Eperjes Károly szíves közlése szerint boldogult Hegedűs Géza író mondogatta hajdan a Színművészeti Főiskolán tanítványainak, hogy a miénk a vi-

lág leggazdagabb nyelve. Magyarra ugyanis a világ minden műve lefordítható hibátlanul, olykor az eredetit fölülmúló szépséggel, legyen az rímes, időmértékes, szabad asszociációs szabad vers, vagy költői próza: Homérosz, Petrarca, James Joyce, Marcel Proust, Jerzy Andrzejewski stb. Ámde a mi irodalmunk más nyelvekre alig ültethető át, mivel a mi képi gazdagságunk, játékoságunk, szavaink zenéje és a benne rejlő jelentésárnyalatok elvesznek ott, ahol az ilyesminek szűkebb a tere.

Emlegetett példája szerint a magyar a helyváltoztatásra kb. 45 ígét tud, az utána következő leggazdagabb európai, az olasz, csak 26-ot. A valóságban ezer fölötti (!) az említett csoport magyar ígének-kifejezéseinek száma, s természetesen állandóan gyarapszik, gondoljunk pl. az újkeletű *kolbászol*>tekereg, csavarog szavunkra.⁽⁴⁴⁾

*

Lehet, hogy a magyar nyelvi szabadság összefügg a nemzeti szabadságvágygal? Az egyéni leleményességünkkel, ami annyi magyart átsegített a Gulágon vagy a tudományos-technikai-művészisport problémákon? Ugyanakkor egytestvér vele a kurucság: az én is vagyok olyan legény, mint Bartók vagy Rákóczi - lásd a Nagyságos Fejedelem Emlékiratait. Innen eredhet tehetségeink módszeres meg nem becsülése, sőt, példátlan üldözése, az egyénieskedés és a fegyelmetlenség, a testvér-gyűlölet és az örökös pártoskodás?

9. A MAGYAR ÉSZJÁRÁS

Sokan azt állítják, hogy a kínai szorgalom titka az írás és az evőpálcika. Ugyanígy népünk leleményességének, sokféle tudományos eredményének, költői és drámai gondolkodásának az alapja a magyar nyelv természete. Már említettem, hogy több gyök összekapcsolódása egész filmet vetít elénk, amelyben jelentések, összefüggések szerves kapcsolatrendszere tárul föl, s állandó gondolatársításra készít bennünket.

A negyvenes években Los Alamosban marslakóknak nevezték az egymás közt folyton magyarul társalgó fizikusokat és Neumann János matematikust, csudálatosan eredeti és eredményes gondolkodásuk miatt. Teller Ede mondta egy interjúban, hogyha ő nem Ady Endre nyelvén tanul gondolkodni, akkor belőle legföljebb csak egy közepes fizikatanár lett volna.

Mi a mi nyelvünk természete? A magyar észjárás független a származástól, függ viszont a nyelvben való otthonlét mélységétől. Ahol elválik a mélymagyar a hígmagyartól – manapság inkább a szájmagyartól -, az a nyelvben való gondolkodás egészsége.

A magyar még szinte sértetlenül őrzi képességét, ugyanakkor megtanulta az indoeurópai fogalmiságot is. Tudjuk, hogy e gondolkodási folyamatok az

agyunk két helyén, a jobb-, illetve a bal agyféltekében történnek. A bal félteke alkotja a fogalmakat, intézi a logikai, algebrai, digitális, mérési, egyszerűen a racionális műveleteket, továbbá a beszédet is. A jobb félteke néma, viszont lát, analógiákat teremt, érzelmi összevetéseket végez. A gyökrendben, a képekben, az ellentétekben látó magyar, például Teller Ede - továbbá vele meg Adyval együtt minden mélymagyar - egyszerre képes mozgósítani a feladatmegoldásra mindkét agyféltekéjének képességeit.

Tellernek, von Neumannnak, Szilárd Leónak és a többi "marslakónak" a titka észjárásuk különlegessége, amely egyszerre volt nyelvi és biológiai. Aból, hogy párhuzamosan használjuk mindkét agyféltekénket, ered a magyar észjárás lényege: egyszerre gondolkodni képekben és fogalmakban.

Talán innen a folytonos nemzetszakadás: sokan mindenképpen és kizárólag a fogalmi gondolkodás hideg észelvét követik és követelik, mások nemzeti képvilágunk homokjába dugják inkább a fejüket. Nem tudom, hogy hányan vannak, akik képesek élni a magyar észjárás áldásával.

*

Az azonosság-ellentét logika - Arisztotelész - fogalmai szerint $A \neq B$: "egy és ugyanazon dolog egy és ugyanazon vonatkozásban nem lehet egyszerre azonos is és nem azonos is önmagával." Ami él, az nem halt, a halott pedig nem él. Az analógiás logika képei ellenben áttűnnek egymásba, ily módon a világ ellentétek egysége. Ami keletkezik, az elhal; az elvetett magának el ken pusztulnia, hogy az új élet kisarjadhasson. Karácsony Sándor⁽⁴⁵⁾ lényegében az analógiás gondolkodást nevezte jellegzetesen magyarnak: mellérendelőnek. Eszerint *A olyan, mint B esetleg C* stb.

"Ki az, aki tudja, hogy a születés és a halál, a keletkezés és az elmúlás egyetlen egységbe tartoznak? Az ilyen embert szeretném barátomnak!" - olvassuk a Csuang-ce bölcsességében. Nos, nyelvésedanyánk ilyen bölcs barát. Az imént láttuk, hogy az ellentetesnek kikiáltott *értelem* és *érzelem* egyazon ér gyökből ered. A *rém*ületé, a *rimán*kodásé, a *rom*bolásé, a *remény*é? Az *eteté* és az *éteté*? A *mulatsá*g és a *mulandósá*g? A *hűvös* és a *heves*? A *csat*togé és a *csitit*é. Hogy népmesénkben az élet vize és halál vize nem a világ két áttellenes sarkában, hanem egymás mellett fakad? A hős vigyáz arra, hogy külön kulacsba merje őket, de *élő-haló* vízről beszél! Erre további ikerszavunk is van: *él-hal*. A szerelmes így fogad hűséget kedvesének: életben-halálomban el nem hagylak. Vajon véletlenül az *öl*, az *ölelés* meg az édes *anyaöl* szók egybecsendülése? Ől szavunkkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a *halál* a törökben *ölüm* (Czuczor). Még különösebb, hogy az *él*-ni és *hal*-ni gyöke roppant közelinek látszik. Mintha az előbbi magas hangrendű párja volna az utóbbinak, miként az *ez* az *az*-nak... Lásd még: *eleven* - *halovány*... Koráb-

ban már említődött a h+él összetétel lehetősége. Késégtelen, hogy az *él* és a *hal* között csak a "h" a különbség. Az utolsó lehet? Az eltávozott, a kilehelt élet, lélek. Őseink nem bölcsekedtek külön az életről, külön a halálról és a kettő kapcsolatáról, hanem amikor akármelyiket kimondták, mindkettő megképlett bennük? Ősi földműves tapasztalat - Jézus is utal rá -, hogy az elvetett magnak el kell pusztulnia ahhoz, hogy új élet keletkezzék belőle. Valószínű, hogy ez a szemlélet a földművelés megtanulásakor került nyelvünkbe. A pontos időpontot nem ismerjük.

Leheséges-e vajon, hogy az *im-ád-kozni* és az *át-kozni* szavak értelme a mélyben összefut?

Bánt szavunk regénykéjének szereplője a megbántott ember, maga a *bántalom*. Elkövetője a *bántalmazó* és tette az ő *bánata* is, mert lehet, hogy már *bánja bűnét*.

A *hős* persze *hű* és *hív*, de leginkább *heves*, amire meghittén rímel a *híves/hűvös*...

Hív - *küld* ellentétpár is egység, hiszen a *hivatás* sal vitéznek, bírónak, költőnek *küldetése* is támad.

Az újabb - kamaszosan szertelen - fogalmazás gyakran él ilyesféle, ellentéteket egybevonó kifejezéssel: *rém és rendes, iszonyúan szép, borzasztó jó, rettentő aranyos, szörnyen boldog* stb. Mély összefüggésben nyelvünk szellemével...

Sokan idézgetik Hermész Triszmegisztosztól a *Tabula Smaragdina* egyik alapgondolatát: "ami fönt van, az van lent, és ami lent van, az van fönt is". Mi ezt pólyás korunktól tudjuk! mert a *magas* és a *mély* szavak szellemi értelme azonos: Olyan mély, hogy magas nekem. Ez a tudás a latinban is megvan, de nem tőlük vettük, mert ott egy szó, az "altus" jelenti mindkettőt, miként arra Frenyó Zoltán volt szíves fölhívni a figyelmemet.

Fülel, füles, fülez; nyakal, nyakas, nyakaz; botor, botol, botor, botos, botoz; vizez, vizes, vizez - köteteken át sorolhatnánk, hogy a ragok egyazon gyökre miként bűvölnek különféle, roppant mesze eső jelentéseket.

Igazság-gazság. Egyetlen hangocská az eltérés, mégis, micsoda különbség!

Telik-múlik - ami telik, az épül, gyarapszik, de ami *múlik*, az *mállik*, pusztul, mert minden, ami megtelik étellel, javakkal, örömmel és bánattal, elmúlik. A kettő egy. Az ikerszavak bűvhadának egyik nagy varázslata az ellentétek egybefonása: *esik-ke*l, *sül-fő*, *sző-fon*, *él-hal*, *jön-megy*, *egyik-másik*. Mind közös valamiben, itt veti hátát a másiknak, de kétfelé tekint. A *kívül-belül* és a *körül-belül* egyaránt a kintet kapcsolja egybe a benttel. Az *ez-az*, az *erre-arra*, az *itt-ott* stb. kapu a közeli és a távoli között. De az is lehet, hogy több a *kapunál*, mivel *kapocs* is.

Az ellentétek ilyesforma összekapcsolódása vajon nem a "minden Egy" bölcsélet nyelvi jelenlétéről tanúskodik-e? Arra, hogy csak az Egy való-

ság, minden egyéb káprázat. Az Egy főntebb (73. o.) elemzett matematikájának, nyelvi jelenlétének újabb nyomára bukkantunk, ami elvezet Egyiptomba, Indiába, Püthagoraszhoz? Az ókorba? Az őskorba?

*

Majdnem minden kocsmában találkozunk bölcselő honfiakkal, akik civilben sofőrök, szenesemberek, ápolók. Melő után filozófusok, akik nagy életkérdéseket boncolnak. Így koccintanak: *egészségre!* Vagyis *legyél egész.* *Legyél egy,* *legyél szent.* Ott, a kocsmasztalnál...

Egészség szavunk őri az őskori orvos-bölcséleti elképzelést, miszerint az egészség valójában a testlélek-szellem, az anatómia szintjén a jobb és a bal agyfélteke egysége. Az ilyesféle, lazának látszó kifejezések: *menti az irháját*, könnyedek és mélyek, mert aki csak a bőrét menti, az lelkét elveszejt, hiszen elpucolt onnan, ahol ki kellett volna tartania.

*

A kocsmafilozófusok rájönnek arra, hogy mi a kapcsolat a *kisujjam*, a *lelkem* és a *mozdony* között? Egy jó borért elő is adják. Az ujjam ízekből áll, ahogy a nád és a kukoricaszár. A szárízik a kukoricaszár törmeléke. Az íz első értelme a kicsi. Az ételben *lényeg*: az *íz* a leves lelke. Amikor *ízzé-porrá* törnek valakit, akkor csak por és lélek marad belőle. *Isa por és hamu* - olvassuk a *Halotti beszédben*. Aki *biztat*, az *lelkesít*. Az *íz* a lélek mellett *öst* is jelent;⁽⁴⁶⁾ ami végső fokon ugyanaz. Belső-Ázsiában minden komoly ember el tudja sorolni őseit *heted-ízigen*. Ősvallásunk fontos részét képezte az östisztelet, így van ez máig Kínában, Japánban. Az *íz* az *izomban* mozgató. Nem véletlenül, mert a mozgás a lélek erejéből következik. Az *izeg* értelme az apró, fürge mozgás. Ha párjával szemléljük, s ki mondjuk: *izeg-mozog*, akkor megérkezünk gyermekkorunk legendás gépóriásához, a 424-es *mozdonyhoz*.

*

Varga Csaba megfigyelése, hogy a körülöttünk használatos nyelveken gondolkodók alapállása *"roppant tárgyilagossá és gyakorlatias, az én - itt - most - birtoklomszavakkal fogható össze."* Velük szemben *"a magyarok mindent a legtágabb összefüggésben, mondhatni messi madártávlatból szemlélnek, s csak a nagy összefüggések megértése után közelítenek a részletekhez."*

Először mutatkozunk be. John Smith - Kovács János. Szomszédaink önmagukkal, mint egyénnek kezdik, mi a közösséggel, amelyhez tartozunk.

A dátumot ők a nappal kezdik és az évvel fejezik be, mi ismét fordítva: a nagy egésztől megyünk a részletekhez, akár a postai címzésben: nálunk ország - város - utca - házszám, náluk éppen ellenkezőleg.

A francia azt mondja: *dans ma poche*, a magyar: *zsebemben*. Tehát a francia először arról értesül, hogy valami belül van, utána arról, hogy ez a hely

kié, milyen nemű, s csak a végén derül ki, hogy a kérdéses hely éppenséggel a zseb. A mi nyelvünkben először a dolog maga villan föl, s csak utána kerülnek sorra a részletek.

10. AZ IKERSZAVAK

A magyar észjárásban a szerves és természetes kapcsolatteremtés bűvös testvérmanói. Főntebb már sok esett róluk, hiszen minden szófajban otthonosak a névelőktől a határozókon és a névszókön át az igékig. Párok, amelyek kép, hangzás, humor, jelentés és ki tudja, még mi szerint álltak egybe közös varázslatra.

Ikerszó mindenütt gyakori a bababeszédben. Már ki is mondtuk: *baba, mama, papa, tata, cici, kaka, bibi, nyanya, néne, bibi, ajaj*. Az efféle szavak zöme világszerte közös. Nyilván ősnyelviek, hiszen elemi életmegnyilvánulásokról származnak.

Gazdagabb értelmi, hangulati esetleg bölcséleti tartalmú ikerszavak viszont számos nyelvben csak elvétve fordulnak elő. A szerbben például leginkább egy magyar eredetű költő gyermekverseiben...

A magyar nyelv ikerszó vagyona páratlan. Szikszainé Nagy Irma⁽⁴⁷⁾ 2323 darabról tudott 1999-ben, de folyton keletkeznek a gyermek nyelvtől a költészetig. Weörestől való a kétszer kettős - netán négyes? - *din don diridongó*. Egyetlen friss példa: számcsi-gépcsi.

Az említett *izeg-mozog* például egy olyan ikerszó csapat tagja, amely csak gyöknyelvben lehetséges. Ez a *jelentést tovagördíti*. A *rontom-bontom*-ban, vagy a *tör-zúz*-ban, az *üt-vág*-ban két, hangzásra különböző, de hasonló értelmű gyök fonódik össze. A már említett *él-hal, esik-ke* stb. típusúakban pedig éppenséggel ellentétes értelmek egyesülnek. A *csili-csala* Czuczornál csele-csala. Mai alakja talán Móra Ferenc *Csilicsala Csalavári Csalavér* című meséskönyvéből lépett elő. Milyen bölcs tömörséggel, közben pajkosan és muzsikálva mutat rá a talmi csillogás csaló voltára! Bizony, csalandóak vagyunk!

Bölcsélet-előadás óvodásoknak.

A *térül-fordul* egyrészt a forgás ideáját idézi, másrészt a létesülését, a kiterjedését. Utóbbi gyökének hármas alakja, a *ter, tér, tár* könnyed ragjátéka: *tároz, tárol, terel, terül, téres, tárul* pedig elvisz a *területhez, a térséghez, a terpeszhez, a teríthez, a térfogathoz, a könyvtárhoz, a termethez, a terméshez, a tervhez, a teremtéshez, a Teremtőhöz*, aki mindezt létrehozta.

A *terep* üres, de ha oda *telepszik* valaki, és *telepet* hoz létre, akkor *megtölti*. A *téridő* egységes szemléletéből következik, hogy a magyar nem csak a teret, az időt is *telíti, tölti*. Az pedig *telik-múlik*.

A *ter-tér-tár* bokra a *ker-kör-karhoz* hasonlóan roppant *terjedelmes*: több száz eleven hajtást *termett, s természetesen fog teremni* ezután is.

11. IGEKÖTŐK ÉS RAGOK

Igeinket gyakorta ragadják galléron a kalandozó igekötők, s küldik őket szanaszét. A nyelvzseni nyelvész Szentkatolnai Bálint Gábor (1844-1913) pontosabb szót tud rájuk: *igeirányítók*, "nélkülük az ige csaknem üres szó."⁽⁴⁸⁾ Valóban irányítják az igéket - ki, be, föl, le, el, meg, át stb. - több mint ötven irányba és módon. Így gazdagítják, frissítik a bennük rejlő mozgás értelmét. Az igeirányítók jóvoltából az igék új meg új jelentéseket öltenek: *fázik - megfázik, fölfázik, ráfázik; kever - megkever, fölkever, lekever, kikever, összekever; rohan - kirohan, berohan, elrohan, rárohan* stb. Képesek arra is, hogy a különféle egyéb értelmű igéket - *tör, vág, lóg, szel* stb. - átvarázsolják pl. helyváltoztatást jelentővé: *betör, átvág, meglóg, átszel*. Az *át* például a legnyugodtabbat, az *áll* igét is mozgásra kényszeríti: "Az áruló *átállt* az ellenséghez."

Némelyikük ragként is szolgál, pl. *le - bele*, a *reá - rá*: *reáfordult* a főútra. Ez okból lehet a ragozás is értelembővívő hatású: nemcsak igékből, de névszók-ból is varázsol helyváltoztatókat. Pl.: *föl-ver-g-ö-dik, hát-rál, közel-edik, von-ul* stb. szavakat.

Bálint Gábor szerint "mely nyelv nem ismerte a mozgó igekötőket, abba nem tudta belevinni egy igekötős nyelv beolvadásá sem, amint mutatja az igekötős goth nyelvnek az olaszba, spanyolba való beolvadása."⁽⁴⁹⁾

Az igekötők, igeirányítók a ragokkal együtt nyelvünk gyöktermészetéből erednek. Nem kölcsönzések, hanem egy bizonyos világszemlélet tanúi.

A *téridő egységéről* ragjaink is értesítenek. A határozóragok jelentős része változtatás nélkül jelent időt és helyet: *ház-tól, hajnal-tól, ház-ban, hajnal-ban, ház-ra, hajnal-ra, kifutottam az idő-ből* - és így tovább.

Határozószavaink szintén: *előtt, után, alatt* stb.

Sok esetben nyilvánvaló, hogy a ragok, jelek, képzők is eredetileg gyökök voltak; saját értelmükkel járulnak a ragozott szóhoz. A *kor* főnév időt határoz meg: *nyolckor, az-kor*, vagyis *akkor, aggkor*. A *gyógyszer, pince-szer, egy-szerű, szerelem* szavainkban a *szer* gyök dolgozik. A *-ba, -be, -ban, -ben* a bentiség értelménye nyilvánul meg, amely végső soron a "b" hatása - lásd *benső, bél* stb. A *-ka, -ke*, lágyan: *-csa, -cse* kicsinyítő képzőket szokás szlávoknak mondani, bár a törökben is előfordulnak. Czuczor a *ke-ves, ki-csi, csak-csek-csek-ély, öcs, ecs* szavainkból vezeti le őket. A példák tőle valók: *csut-ka, csut-ak, tő-csa* - kicsi tő. Megesik, hogy kétszeresen kicsinyítünk: *tör-öcs-ke, ur-acsk-ka, bor-ocs-ka*. A *-nyi*, mértéket jelentő képző szerinte "a nő, tájéjtással: *nyő* igénkből és *nagy* melléknevünkből ered", amit a hangzás és a jelentés együtt igazol: *órányi, hordónyi, tenyérynai*.

Nyelvünk benső értelméről szól, hogy a "t" egyszerre jele a múltnak és ragja a tárgynak, s nem

az egyiknek "t", a másiknak mondjuk "v", hiszen ugyanarról a jelenségről van szó: *tárgy az, ami már megvalósult, megszületett*. A jövő idő - ami jön - jele sem lehet más, csak "j", akár a felszólító módé, hiszen a felszólított majd a jövőben mozdul, ha eleget haj-tjuk. Czuczor és Fogarasi szerint. a *haj, hej* stb. indulat - tegyük hozzá - nógató, terelő szavak j-je rövidült ide. Ismét meg kell említenünk őseink csatakiáltását, a *huj, huj, hajrát*.

Humorunkat sokfelé erősen becsülik. Azért olyan eleven és friss, mert maga a nyelv is hajlamos az iróniára. Az ikerszavak hada csupa móka és tréfa, láttuk. De még a ragok is megérik a pénzüket. A Rákosi-Kádár korban az országot tanulatlan, képzetlen "káderek" vezették. Diplomájuk, érettségijük, de gyakran nyolc osztályuk sem volt. No, folyamatosan képezték őket, ám nem művelték, hanem politikai számárságokkal nehezítették a fejüket. A magyar nyelv bölcs derűvel finoman elhatárolódott az áliskoláztatástól: az elvtársak nem iskolába jártak, hanem iskolára, nem szemináriumba, hanem szemináriumra, nem érettségizni mentek, hanem szakérettségire.

A helyhatározó ragok például jobban ismerik történelmünket egy átlagos diáknál. Megmondják, hogy egy bizonyos hely a történelmi magyar szállásterületekhez tartozik-e, vagy sem. Füttyülnek Trianonra, s arra, hogy a helynévnek az idegen vagy a magyar alakját használjuk-e. A hova kérdésre itthon felelhet a *-ra* és a *-re* meg a *-ba* és a *-be*. Tényleg mondhatjuk, hogy *Decsre* megyünk, vagy *Öcsénybe, Kassára, Munkácsra, Váradra*, viszont a Lajtán és Kárpátokon túl általában csak a *-ba*, *-be* használható. Csakis *Párizsba, Krakkóba, Amerikába, Tokióba* utazhatunk. Érthető kivételek a szigetek: Máltára, Krétára. Ennek oka a rövidülés: Napóleont Elba szigetére száműzték. A sziget szó kiesett, a rag maradt és a helynévhez tapadt. A meghitt, titokzatos kivétel Etlköz, mai nevén Moldva, ott mehetünk *Lézipedre* is, *Bákóba* is, meg Forrófalvára és Pusztinára.

A hol-ra felelő választékos és rejtélyes *-ett, -ott* is tudja ugyanezt: *Pécsett* igen, de Bécsett soha. Pedig a Pécs és a Bécs némely fülek számára megkülönböztethetetlen, és Bécs Wien magyar neve.

Sajnos - ki tudja, miért - azt sem mondhatom, hogy *Decsett* születtem, csak azt, hogy Decsen...

12. ÖSSZEFOGLALÁS

Esszémben nem jövő-menő szavakról, múlt-kony nyelvtani alakzatokról, más nyelvekhez való viszonyunkról szóltam; az óhatatlanul előkerült néhány példa csak a kifejtés élénkségét szolgálta. *Nyelvünk benső gondolkodásmódját kutattam*.

Megállapíthatjuk, hogy

1. nyelvédessanyánk *vénségesen vén*, az "őskorban", az idő ki tudja, milyen messzeségében született;

2. megőrizte, és a mai napig elevenen használja egymástól távol élt, különböző hajdani népek mitológiájában, vallásában följegyzett *világszemléletet*, a *képiségen* nyugvó *analógiás logikát*, az *őskori bölcsélet* számos elemét, a *minőségi számtudományt*, s ugyanakkor emlékszik saját múltjára;

3. alapja a *gyökrendszer*, a gyökökben és a belőlük származó toldalékokban virágzik a képesség, ebből ered a szervesség, ami szüntelenül ifjítja új szavak folyamatos alkotásával, a vendégeknek a gyökrendbe való beszövésével;

4. az előbbieken nyugvó *benső megújuló képesség* adja páratlan állékonyságát: számos nyelvhez képest hihetetlen szilárdsággal és nyelvjárási tagolódás nélkül él az időben;

5. észjárása *humoros és beható*: a dolgok mélyére látva egységet teremt az ellentétek között, az egészből tekint a részre;

6. az *ikerszavak* hatalmas, frissülő hada a csodák páratlan csodája;

7. ősisége, önfenntartó-megújuló képessége, szervessége, képessége, benső muzsikája, lejtése *azonos népzeneinkkel*, tehát bölcsőjük aligha ringott külön időben és más égtájon.

Az anyanyelvünkről való töprengést nem lehet befejezni, csak félbeszakítani. Talán azzal, hogy akad a magyar világban számos világörökségre méltó táj, város, épület, de mind között a legősibb, legpompásabb, tehát a legméltóbb e címre a magyar nyelv, az "őskor" élő nyelve.

JEGYZETEK

- 2004, Frig Kiadó.
- Értesüléseim szerint ilyesmi egyelőre nem létezik.
- Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Budapest, 1911.
- Ter 11, 1-8.
- Buji Ferenc: *Emberré vált ember*. Budapest, 1999, "Igen" Katolikus Kulturális Egyesület.
- Czuczor-Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*. (CD) Budapest, 2003, Arcanum.
- Detre Csaba: *Hun szavak, szövegek*. (Magyar fonetikus átírásban örmény és görög szövegek alapján.) In *Kőrösi Csoma Sándor és Kelet Népei*. Szerk. Gazda József és Szabó Etelka. Kovászna, 2005, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, 156-178.
- <http://hjem.get2net.dk/hamv.laz/MagyNyelv.html>
- Kodály Zoltán: *Magyarság a zenében*. Budapest, 1984, Magvető, Gondolkodó magyarok, 29.
- Angela Marcantonio: *Az uráli nyelvcsalád*. Budapest, 2006, Magyar Ház Kiadó, 385.
- Angela Marcantonio 2006: 97, 98.
- Kodály 1984: 24.
- Bartók Béla: *A népzene*. Budapest, 1981, Magvető, Gondolkodó magyarok, A népzene forrásai, 14.
- Juhász Zoltán: *A zene ősnyelve*. 2006, Frig Kiadó.
- Bartók Béla: "az a gyanúm, hogy a földkerekség minden népzeneje, ha legendó anyag és tanulmány áll majd rendelkezésünkre, alapszabán visszavezethető lesz majd néhány ősförmára, őstípusra, ős - stílus - fajra." (Idézi Juhász 2006: 187.)

- Czuczor-Fogarasi 2003.
- Detre 2005.
- Halotti beszéd*: "E mend paradumben uolov gimilcictul munda neki elnie. Heon tiltoa wt ig fa gimilcvtl. Ge munda neki meret n enec. a ki nopun emdul o gimil twl. halalnc halalál hol. Hadlaua choltat terumteve iten tvl. ge feledeve. Engede urdung intetvinec. c avec o tiluvt gimil twl e o gimilben halalut evec. E o gimilnc wl keeruv uola vie."
- Az ő szentséges anyjának tejét emte. Bódog has, ki tégedet viselt, és az emlék, kiket emtel- (*Tatrosi kódex*)
- Kodály 1984.
- Bartók 1981.
- A hivatalos nyelvészet szerint nincs átjárás a magyarban, és másutt sem igen, a *g* és a *gy* között. Erről a decsiek és egyéb parasztok, sajnos, nem értesültek. Így a maguk *angolosi-angyali* ártatlanságában, netán *gyűgye-gűgyeségében*, mint afféle *Gregoriusból* lett falusi *Gyurik* Ceregyén, vagy vadász a szarvasgimes *Gyimesben*, esetleg a *gömöri Gyömron* csak *gyöngyölik-göngyölik, gyúrják-gúrják* a *g*-ket *gy*-vé és vissza. (Vö. 10. jegyzet.)
- Müncheni kódex*, Márk 10,22 - közli Nemeskürthy István: *Deáki börtüröl magyar nyelvre*. Budapest, 2002, Szt. István Társulat, 60.
- Cz. G.: *Magánállamok: A nulla és a Semmi*. Budapest, 2004, Boldog Salamon Kör.
- Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. Budapest, 1988, Magvető.
- Uo.
- Kiv 3, 14.

- Márk 12, 32.
- Mahá-Narájana upanisad*.
- Czuczor-Fogarasi 2003.
- Uo.
- Buji Ferenc: *A ker szócsalád és rokonsága*. (Kézirat)
- Titus Burckhardt: *A szakrális művészet lényegéről*. Budapest, 2000, Arcticus Kiadó.
- Hamvas Béla: *Tabula Smaragdina*.
- Müncheni kódex*, Jn 12,24.
- Zóhár, a Ragyogás könyve*. Válogatta és fordította: Bíró Dániel és Réti Péter. Magyar Elektronikus Könyvtár.
- Czuczor-Fogarasi 2003.
- Ellentétben a nyilaskeresztes párt zászlajával, amely összesen kilenc csíkból állt, és a rúd felőli harmadát a párt jelvényei foglalták el. (Wikipédia, internetes lexikon.)
- Prékopa András: *A zéró*. In *Természet Világa*. 2002/6.
- Juhász 2006.
- Zóhár..
- Eckhart Mester: *A teremtés könyvének magyarázata*. 1997, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Burckhardt 2000.
- Varga Csaba küldött egy olyan vereszetet, amelyben 79 helyváltoztatást jelentő ige van.
- Magyar észjárás*. Budapest, 1985, Magvető.
- Isemukut - *Halotti beszéd*.
- Szikszainé Nagy Irma.. Ikerülés - ikerítés. Magyar Nyelvjárások. In A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve. 1999.
- Szentkatolnai Bálint Gábor: *Válogatott írások*. Budapest, 2005, Zágoni Jenő kiadása.
- Uo.

MAGYARI SÁRA

Magyarul... Jog, kötelesség vagy lehetőség?

Két vagy több etnikum egymásmellettsége már eleve konfliktus helyzeteket eredményez. Nemcsak azért, mert a *mi és ők* elve eleve idegenkedést szül, amit a kulturális eltérések csak tovább fokoznak, hanem azért is, mert az egymás meg nem értése hatványozottabban jelentkezik. A nyelv mint *elkülönítő* entitás a legszembetűnőbb közege ennek a szembeállásnak. A még „éretlen” társadalmak, a történelmi, politikai hagyományok meghatározó szerepet játszanak egy többnemzetiségű országban a kisebbségi etnikumokhoz való viszonyulásokban. Ennek egyik tere a nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések problematikája.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy melyek azok a legfontosabb nyelvi jogi problémák, melyek jelenleg Romániában vita tárgyát képezik vagy képezhetnék. A különböző problémák kapcsán igyekszem konkrét példával alátámasztani megállapításaimat, bemutatni megoldási lehetőségeket a megjelölt helyzetre.

Hogy könnyebben követhető legyen dolgozatom az emberi élet kronológiáját követem, s különböző élethelyzetekben igyekszem bemutatni az észlelt vagy hallott gondokat. Példáim nagy része közvetlen környezetemből származik (azaz Temesvárról vagy a megyéből), de helyenként országos szintű példáim is lesznek. E mellett a számbavett esetek főleg magyar vonatkozásúak lesznek.

1. Jelenleg Romániában minden gyermeknek joga van nemzetiségének megfelelő *név használatához*, és annak helyes írásához az őt érintő iratokban. Mégis sokszor találkozunk a román helyesírás alapján bejegyzett nevekkkel. Ennek oka sokrétű: a köztudatban nem él ezen lehetőség ismerete. Külön kérdés az, hogy ki ezért a felelős. A magyar nemzetiségű román állampolgár vagy a hivatalos közegek, akik nem teszik nyilvánossá (nagy méretűen) ezt a lehetőséget. Esetleg érdekképviseleti szerveink, akik nem tájékoztatnak megfelelő mértékben minderről. Vagy a polgári öntudat hiánya, ahol a nemtörődömség nagyméretűvé válhat.

2. *Óvodai, iskolai tanulás.* Minden gyermeknek

joga van az anyanyelvén való tanuláshoz – bizonyos korlátokon belül, hiszen számbeli megszorítások is vannak. Ahhoz, hogy önálló kisebbségi osztályok indulhassanak, osztályonként minimum tíz gyermekre van szükség, s a tagozatok megtartásához nem elég a négyszer tízes létszámú osztály, hanem valamivel nagyobb kell legyen az összlétszám, mint negyven. De a jog és a lehetőség megvan az anyanyelven való tanuláshoz. Hogy a polgárok ezzel a lehetőséggel milyen mértékben élnek, az már sokkal összetettebb kérdés.

A román tanügyi törvény jelenleg azt is lehetővé teszi az 1999/3533-as számú rendelet alapján, hogy a kisebbségi nyelveket fakultatív módon oktathassák, azzal a feltétellel, hogy oktatási ciklusonként legkevesebb tíz gyermek legyen egy csoportban. Az más kérdés, hogy közben nincs tisztázva a fakultatív magyar nyelvoktatás módszertana, mint ahogy az sem világos, hogy milyen felkészültséggel, kik taníthatnak milyen elő-nyelvtudású gyermekek számára. Így például Temes megyében, ahol 14 településen több mint 1000 gyermek tanul ilyen módon magyarul, előfordul olyan helyzet is, amikor teljesen képzetlen (sem magyar nyelvi képzettsége, sem pedagógusi képzettsége nincsen) személy tanítja a magyar nyelvet. Ebben az esetben a *minőségi anyanyelvi oktatás* elve sérül.

3. Az oktatással kapcsolatos a különböző *iskolai dokumentumok* nyelvének kérdése is. Ott, ahol a román tagozat mellett működik magyar tagozatú osztály is, és az intézmény igazgatósága román nemzetiségű, több helyen előfordul, hogy román nyelven kell megírni a különböző dokumentumokat: a pedagógus évi és félévi terveit gyakran kéri románul az igazgató. Jelen esetben csak a magyar nyelv és irodalom órák beosztásait fogadják el csak magyar nyelven. A többi tantárgyét, hiába folyik az oktatás magyarul, román nyelven kell elkészíteni. Temes megyében – bár a magyar dokumentumok anyanyelven is elkészíthetők – a gyakorlat mégis az, hogy románul írják őket.

Szintén az oktatással kapcsolatos, hogy a tanítási órák tematikáját és megtartását igazoló naplóba szintén románul szokták beírni a megtartott órák

címét és elnevezését. Ugyanakkor tudomásunk van róla, hogy a csak magyar tannyelvű iskolákban, vagy ott, ahol az intézmény igazgató tanácsában van magyar pedagógus is, ott ezeket az iratokat magyarul töltik ki.

Tehát nem a törvénnyel van a gond, hanem annak alkalmazásával, betartásával. Nem tudom, mennyire a rosszindulat az oka ennek, vagy inkább a tudatlanság, a jogainkkal való élni tudás hiánya.

4. A közoktatással kapcsolatos határesetek egyike a *fogyatékos gyermekek* problematikája. Temesváron és a megyében sincs lehetőség arra, hogy a magyar ajkú fogyatékos gyermekek anyanyelvükön kapjanak speciális segítséget. A kisegítő iskolák csak román nyelvűek, a különböző speciális foglalkoztatási központok szintén csak román nyelven működnek. Ebben az esetben tehát sérül a gyermekek anyanyelven való tanulásának joga. Bár az ország területén léteznek pozitív megoldások, de azok ritkán állami kezdeményezések. Így például a székelyudvarhelyi Orbán Alapítvány magyarul foglalkozik a fogyatékos gyermekekkel, kiegyenlítve a vidék közoktatási hiányosságát e téren.

Másik pozitív példa, hogy most már Temesváron is létezik magyar iskolapedagógus és gyógy-pedagógus az állami tanintézetekben, de mivel nagyon kevesen vannak, csak az igények egy részét képesek kielégíteni.

5. Még mindég az oktatásnál maradván sérülnek a nyelvi jogok a *román nyelv tanítása* kapcsán. Mivel ugyanazt a tantervet alkalmazzák a nemzetiségi kisebbségi osztályok esetében is, sok gyermek nem vagy csak nagyon kis mértékben tanulja meg az ország nyelvét, s így az *esélyegyenlőség* elve sérül. Pozitív lépés, hogy a Diszkriminációs Tanács nem olyan régen mondta ki, hogy negatív diszkriminációt szenvednek el azok a gyermekek, akik a román nyelvű gyerekek számára készített programok alapján kénytelenek tanulni az ország nyelvét.

Mindezek mellett külön probléma, hogy a többségben magyarul a vidéken élők eleve negatív viszonyulnak az ország nyelvéhez, s így mentális oka is lehet a román nyelv megfelelő szintű elsajátításának.

6. Szintén az oktatással kapcsolatos az *anyanyelvi szakképzés* esetenkénti hiánya. Jelen esetben Temesváron és környékén nincs magyar tannyelvű *szakiskola*, s ennek kapcsán az anyanyelvi szaknyelv ismerete hiányos. De ide tartozik a műszaki, jogi és gazdasági anyanyelvi felsőfokú állami oktatás hiánya is. Ezeket a szinteken ismét az *anyanyelven való tanulás joga* sérül.

7. Bár törvény írja elő az anyanyelv adminisztrációban való használatának lehetőségét olyan vidéken, ahol a kisebbség száma eléri a lakosság 20%-át, ez a lehetőség mégsem adott minden ilyen jellegű településen. Ennek oka ismét többirányú: egyrészt a polgár maga nem mindég kíván élni ezen jogaival,

mert nem is tud erről a lehetőségről, vagy mert nem ismeri a megfelelő anyanyelvi terminusokat, vagy mert fél, nem akar „kilógni a sorból”, feltűnést kelteni. Másrészt sokszor a hivatalnokok maguk nehezítik meg a jogaival élni akaró polgár helyzetét merő rosszindulatból, illetve gyakran szintén tudatlanságból, nemtörődömségből.

8. Sérülnek a nyelvi jogok az *egyházi szolgáltatások* terén is. Több Temes megyei településen élnek magyarok, de mivel kisszámú a közösségük már nincs vagy nem is volt vallásuknak megfelelő lelkipásztoruk. Bár a missziós papok kapcsán van lehetőség időnkénti istentiszteletek, misék megtartására, de már egy temetés kapcsán nem mindig sikerül a felekezeti hovatartozásnak megfelelően papot találni. Tudomásunk van olyan falvakról, ahol csak beszolgáló lelkész van, s a temetések egy részét a szomszéd faluban élő román pap végzi. De egyébként is gyakori vidékünkön, hogy a magyar halottat román ortodox pópa temeti, mert a pap elérhetetlen vagy elfoglalt abban a periódusban. Itt többszörösen sérülnek jogok, hiszen az anyanyelvi jogok mellett sérül a szabad *vallásgyakorlás joga* is.

9. *Munkavállalás kapcsán* szintén gyakran sérülnek vidékünkön, bár szerintem országszerte is a nyelvi jogok. Konkrét példám néhány temesvári intézmény munkaerő alkalmazási procedúrája kapcsán lesz érdekes. Ahhoz, hogy valaki ott dolgozhasson, román nyelvű önéletrajzot és motivációs levelet kell benyújtania a titkárságon. Jelen intézmény igazgatósága magyar anyanyelvű. Akkor számomra megfejthetetlen, hogy egy magyar anyanyelvű dolgozó, aki elsősorban magyarul fog dolgozni, miért kell rátermettségét románul bizonyítania. Nem tudom, mennyire az adott intézmény vezetőségének a mulasztása, nemtörődömsége ez, vagy nem is létezik olyan munkaüggyel foglalkozó törvény, rendelkezés, mely lehetővé teszi az anyanyelv használatát jelen esetben.

10. *Köztájékoztatás joga*. Ha már kötelező havonta bérletet fizetni a közszolgálati televízió és rádió használatáért, akkor az állam lehetővé kellene tegye az anyanyelven való tájékozódás jogát is. Igaz, hogy a közszolgálati román televízió és rádió heti vagy napi néhány órában lehetőséget nyújt a kisebbségi nyelveken sugárzott adásokra, de az adófizető állampolgárok arányának megfelelően véleményem szerint beleférne egy teljes magyar nyelvű közszolgálati tévé- illetve rádiócsatorna működtetése is.

Az írott sajtó kapcsán – tudomásom szerint nincs állami támogatással működtetett magyar nyelvű újság. Igaz, hogy a *Communitas* Alapítvány (politikai vonalon) támogatását élvezi néhány sajtótermék, és ezek a támogatások a magyar kisebbség részére juttatott kormányzati pénzek egy részéből származnak, de jelen esetben nem beszélhetünk normatív támogatásokról.

Zárszó

Mint láttuk elég széles skálán mozognak a nyelvi jogokkal kapcsolatos problémáink. Gyakran a törvény olyan megoldásokat ír elő, melyek nehezen valósíthatóak meg, vagy egyszerűen csak rész megoldásoknak tekinthetők. Ugyanakkor nemcsak a zavaros törvénykezés kapcsán sérülnek a nyelvi jogok, hanem a tudatlan állampolgárok miatt is, illetve a nemtörődomség, a rosszindulat kapcsán is. A jogok, lehetőségek nem ismerete egy közvetlen problémája ennek a kérdésnek: a lakos-

ság nincs megfelelő mértékben tájékoztatva jogairól és kötelezettségeiről, emiatt könnyen félrevezethető. Ugyanakkor maga a polgár sem jár utána alaposan jogainak. Ebben az értelemben rövid távon nem látom, hogy könnyen kiküszöbölhetőek legyenek a nyelvi jogok mentén felmerülő konfliktushelyzetek. Egyrészt a többségek felől sokkal toleránsabb magatartásformákra van szükség, arra, hogy belássák nincs veszélyben a román nyelv a hazai kisebbségek miatt. Másrészt a nemzeti kisebbségek felől szükséges a tudatosabb tájékoztató, illetve az anyanyelvhez való ragaszkodás.

MAGYARI SÁRA

A nő nyelvi képe a magyar és a román nyelvben

A világkép úgy tételeződik, mint olyan tudásrendszer, amely az objektív világról kialakított egyéni vagy közösségi ismeretek összessége. Fontos kérdés, hogy megérthetjük-e a másik világképét, a másik kultúrát, ha a két különböző világ képviselői közé még a nyelv is világteremtő entitásként ékelődik be.

A magyar észjárás, gondolkodásmód csak olyanképpen észlelhető, ha a nem-magyar észjárás-hoz viszonyítható, s a gondolkodásmódból eredő cselekvésrendszerek jellegét viszonyítjuk: hely, idő, történelem és éppen élő embercsoport(ok) függvényében válik magyarrá. A magyarul beszélés egy másfajta szokásrendszeren alapszik, mint a nem-magyarul beszélés. Van univerzális jellege is, de van egyedi is benne – s ettől lesz különböző. Ezek az interakciók bele vannak kódolva az adott közösség kulcsszavaiba is, amelyek szemantikai és grammatikai elemzésen keresztül feltárhatók, azaz visszautalnak a beszélőközösség kultúrájára, gondolkodásmódjára.

A nyelvi jelek az emberi tapasztalatra vonatkoznak, és nem az objektív világot rögzítik. Sokkal inkább annak egyféle interpretációját. A világ nyelvi kategorizálása olyan relatív megosztása a valóságnak, amely az emberi megismeréstől és a nyelvi megformálástól függ.

Ebben a tanulmányban kulcsszóként használtam a nő lexémát ahhoz, hogy rámutathassak azokra a képzetekre, amelyek a magyar és a román emberekben élnek a nőkről, hogy bemutathassam a

nő nyelvi képét. Ez a fogalom mind a magyar, mind a román nyelvben viszonylag gyakori: szótári előfordulása alapján több szóösszetételben is használatos, gyakran szerepel hívószóként különböző kollokációkban, több közmondásnak is kulcsszava, illetve egyéb népköltészeti alkotásokban is gyakran találkozunk vele.

A világmodell a nyelvek különböző módon tükrözik, a nyelvi egységek elemzésével rekonstruálható lesz a konceptualizáció, és ezáltal eljutunk a fogalmak nyelvspecifikus jelentéséhez. Ehhez szükséges, hogy felfedjük a nyelvi jelentés természetének szubjektív voltát, a kognitív folyamatok profilizálását és konvencionalizálását. Banczerowski konceptuális metaforáknak nevezi ezeket az elemzhető nyelvi kategóriákat, s úgy véli, hogy ezek hordozzák a mindennapi tudás modelljeit úgy, hogy közben bizonyos domének közti relációkat tükröznek. A doméneknek a meghatározása, és a fogalomnak (metaforának) a különböző doménekbe való besorolása, illetve a más doménnel való kapcsolathálójának feltárása adja meg az elemzési modellt, amely a világ kultúrfüggő nyelvi képét tükrözi. Ennek az elemzési mintának három kulcsfogalma van: a kognitív domén – amely tapasztalatként tételeződik, egyszerű vagy összetett fogalomként. A nyelvi kifejezések egyszerre egy vagy több kognitív domént képesek előhívni; a profil fogalma, amely a profilizációs folyamatára utal, figyelem-összpontosítást jelent és a bázis olyan halmazként, amely különböző doméneket sűrít magába.

A két nyelv összehasonlítását a magyar nyelv felől közelítjük meg. S mivel a köznyelvben előforduló szerkezeteket vizsgáljuk, a legalkalmasabbnak az bizonyult, hogy az egynyelvű, illetve kétynyelvű szótárak anyagát tekintjük át, közmondás-gyűjtemények anyagát használtuk forrásként, kérdőíves anyagot is feldolgoztunk, a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz adatait, valamint internetes szövegeket is bevontunk.

A nő fogalmának vezérjelentését a szótári definíciónak megfelelően két alapvető jegy jelöli ki: 1. felnőtt és 2. feleség (ÉrtSz.). A nyelvi kép kibontásához szükséges e lexéma származékainak, összetételeinek, kifejezéseiben, szövegekben, közmondásokban való vizsgálata is ahhoz, hogy kidomboruljon a jelentés szubjektív volta, hogy értelmezhetőek legyenek a köré csoportosuló konceptuális metaforák. Viszont a szó gyakorlati jelentésköréhez és előfordulásához szorosán hozzátapad az *asszony* lexéma használata is, így a nő képének profilizálásához szükséges az *asszony* lexéma vizsgálata is. Az *asszony* vezérjelentése elsődlegesen a férjzett, elvált, özvegy nő – azaz a feleség doménjét hívja elő, még a másodlagos jelentése a felnőttesség kategóriáját képezi. Bár a két szó jelentése nem fedi teljesen egymást, de kiegészítik egymást, illetve a mindennapi szóhasználatban felcserélhető párokként jelennek meg, sőt a magyar nyelvben sokkal gyakoribb az *asszony* lexéma használata. Jelen dolgozatban azonos jelentésben fogom használni e két szót.

A érték doménjében a nő/*asszony* lexéma jelentése a **munkás profilját** hívja elő, tipikus feladatok elvégzését feltételezi. Ezek a feladatok elsősorban pozitív jelentések hordozói, a mindennapi étellel kapcsolatos teendők, gyakran a házkörüli és konyhai munkák, családdal, gyermekekkel kapcsolatos tennivalókra utalnak.

A magyar nyelvi anyagban a nő olyan felnőtt (inkább tartozék), akinek a legfontosabb tulajdonságai feladatosítottak: férjhez megy, vigyáz a férjére, családjára, dolgozik a házban és a ház körül, gondoskodik szeretteiről, társ a férfi mellett. Eleve a felnőttlet tudatos feladat- és felelősségvállalást jelent, a jogok melletti kötelezettségek tudatosítását és elfogadását. Ezt olyan szóösszetételek, kifejezések támasztják alá, mint: *asszonykéz, asszony munka, asszonytárs, nőcseléd; férjes asszony, házas nő; női kötelezettség*, de leginkább a közmondások utalnak erre a feladatosított női létformára: *A jó asszony gyakran haszon. A háznál egy oszlopot tart a férfi, de az asszony kettőt. Az asszony két oszlopot tart a háznál. Ahol asszony nincs, fohászokodik a szűkölködő. Jó asszony a háznak koronája. Asszonynak konyhában a helye.*

Az érték doménjében felerősödik a nő fogalmának **esztétikai profilja**. Olyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie a magyar nőnek/*asszonynak*, amelyek elsősorban külső megjelenését szabályozzák: a nő elsősorban *szép, ő a szebbik nem, csinos, nőies – kellemes megjelenésű, vonzó, kecses, fiatal, kíváncsatos, szőke, mosolygós, kedves, szexis, bombázó, meztelen*. A felsoroltak olyan jellemzők, amelyek a Kárpát-medencei Magyar Nyelvi Korpusz, az internetes

portálok és kérdőíves felmérések anyagában fordulnak elő. A közmondások is megerősítik a női lét külső megnyilvánulásaiival kapcsolatos elvárásokat: *Asszonyt, vásznat ne végy gyertyavilágnál! (Első gyereknek), második asszonynak aranyos a segge. Friss asszony, friss tűz*. Bár ezekben a szövegekben – burkoltabban ugyan –, de inkább a szexualitással, szexuális vonzással kapcsolatos női jellemzők erősödnek fel.

Ebben a doménben a **beszélő profilja** is lokalizálódik, de az *asszonyi beszéd*, az *asszonynyelv*, a szószátyárság, sőt az idegesítő, olykor félelmetes női beszéd aspektusa erősödik fel. Feltűnően kevés szóösszetételünk és kollokációnk van a női beszéddel kapcsolatban, például: *asszonybeszéd, női beszéd, asszonyi szó*, de a közmondások annál érzékletesebben szemléltetik az *asszonyi beszéd* negatív jellegét: *Asszonyok fegyvere a fenyegetés. Asszonnyal beszélni, lóval imádkozni. Asszonyra ne bízd a titkot, mert könyökén is kiszalad. Az asszonynak fegyvere a nyelve. Három asszony kész vásár*.

A nőknek „sokat jár a szájuk” jelleg erősödik fel a közmondásokban, a női beszéd veszélyes, megbízhatatlan, kibírhatatlan jellege körvonalazódik.

A feleség tartományába tartozó negatív érzelmek gyakran a férfit, férjet agresszivitásra serkentő cselekvéshalmazokként konceptualizálódnak, valami olyasmiként testesül meg a nő, ami a rossz, a gonosz kategóriájához tartozik. Ezt elsősorban kultúrtörténeti okokkal vélem magyarázni, s a keresztény tradíció hatása figyelhető meg ezekben a szerkezetekben. Ezt olyan szövegbeli előfordulások bizonyítják, mint: *Ti asszonyok, engedelmességedetek férjetekeknek, ahogyan illik az Úrban (Kol. 3:18.)*, *bűnös/vétkes asszony; Asszonyok fegyvere a fenyegetés. Az asszonynak fegyvere a nyelve. Ahova maga nem mehet az ördög, (vén)asszonnyal helyettesíti magát. Az asszonynak alább egygel. Dió törve, asszony verve jó. Haragos asszony, füstös konyha, lyukas tál: három gonosz a háznál. Diófának, számárnak, asszonyembernek verve veszik hasznát. Tűznél, tengernél, asszonyi állatnál, gonoszabb nem lehet.*

A közmondások és a biblikus szövegek negatív nőképét a kérdőíves felmérés nem erősíti ugyan meg, és a kulturális nemi szerepek változása révén ma már törvény tiltja a házasságon belüli erőszakoskodást, s elvileg a nő már nem a férfi alárendeltjeként tételeződik, de mégis a nő alárendeltségi helyzetét tükrözi az is például, hogy a magyar társadalomban még mindig illő, hogy házasságkötéskor a nő hagyja el családnevét és a férfi nevére vegye őt, illetve erről a viszonyról tanúskodik a *–né* asszonynévképzőnk, mely az identitás teljes feladását jelöl(het)i. De olyan internetes szövegek is ezt támasztják alá, mint: *mivel csak nő vagyok, kevés nő végez tudományos munkát, nem nőnek való az autóvezetés/igazgatóság/ellenőrző feladat, a nők nem jó vezetők (felettesek), a nőnek csak afféle oldalborda-szerep jut, asszonyi engedelmesség, uráért mindenre készen áll, a nő hűséges, önfeláldozó, szelíd természetével háttérben marad, de minden körülmények között számítani lehet rá, minden terhet elviselő szolgálólány, naiv cicababa, megközelíthetetlen jégkirálynő, harcos amazon.*

A közmondásokból körvonalazható a nő pénz-zel, anyagiassággal való asszociálása is: Az asszony-nak három szükséges: bő pénz, kellemes férfi, száraz fa. Jaj annak a legénynek, ki gazdag asszonyt vesz el! De ezt olyan szövegrészek is megerősítik, mint a nőknek fontos az anyagi biztonság, gazdag fér-fihe kell férjhez menni, az urad keressen jól. Ennek az aspektusnak a megjelenése szintén kultúrtörténeti adatokkal magyarázható, s valószínűleg arra az időszakra vezethető vissza, amikor még a nők nem dolgozhattak, a gyermekvállalás és a gyermekne-velés olyan anyagilag kiszolgáltatott helyzeteket teremtett, ahol a nők és utódaik biztonságát az anyagilag jól szituált férjhezmenetel biztosította.

A vizsgált anyag azt bizonyítja, hogy a nő–asz-sony lexemák öt profilt hívnak elő a felnőtt–fele-ség tartományából, s ebből a legerőteljesebben a negatív kép körvonalazódik: egyrészt a nő olyan rossz, gonosz valaki, aki a férfit elcsábítja, agresszi- vitásra készíti, ha nem tartják kordában, akkor át- veszi a férfi szerepét s ez valamilyen bajjal járhat - elsősorban a férfiakra nézve - (Könnyebb száz (egy zsák) bolhát megőrizni, mint egy (rossz) asszonyt. Nem jól folyik a ház dolga, hol asszony viseli a gatyát. Óvjad magad a süveges asszonytól!), másrészt elsődlegesen külső tulajdonságai által határozható meg, azaz: szép, csinos, vonzó, cicababás, szexis, bombázó, mezte- len, kívánatos, jól öltözött stb.

Viszonylag kevés az olyan szerkezet, amelyben a nő pozitív képe jelenik meg, de ezek jelentése szol- lid támaszként, társként festik le a nőt, azaz hasz- nos, dolgoz, megértő, kedves, gondoskodó stb. Az elem- zés során egyetlen olyan közmondást találtunk, amely a nő gyengeségével való visszaélést nehez- ményezi: Nem sok becsületet nyer az ember asszony megverésével. Ebben a nő gyengeségére (a fizikai ér- telemben vett gyengébbik nem) történik utalás, de inkább a férfilét felőli megközelítésben, ahol a nő a férfi védelmére, oltalmára szorul.

A román nyelvi anyagban a *femeie*⁵ a szótári de- finíciónak megfelelően egyrészt nőnemű felnőtt, asszony, másrészt nőnemű házasság, feleség. A lexéma központi jelentését egyetlen alapvető jegy jelöli: személy. E szó nyelvi képének megte- remtéséhez szintén meg kell vizsgálnunk a származ- kéit, összetételeit, kifejezésekben, szövegekben való megjelenését.

A gyűjtés alapján a *femeie* olyan személy, aki szo- ciális, környezete kedveli, kommunikatív, van humo- ra, kívánatos, vadóc, szenvedélyes, kreatív, félénk, női- es, védtelen, nagy a befolyásoló képessége, okos, sármos, szép, ambiciózus. De az ortodox egyház tanításai szerint a nő, tanuljon meg hallgatni teljes odaadással, a templomban mindenképpen hallgasson, legyen a férfi- nak segítőtársa, kötelessége engedelmesnek lenni a fér- jével szemben, az otthon megteremtésében az övé a leg- nagyobb szerep, szüljön és neveljen gyerekeket, a férje életét egyengesse. Olyan kollokációk és egyéb szer- kezetek fordulnak elő a korpuszban, mint: *femeie bună, ajutătoare, blândă, ascultătoare, femeie frumoasă, femeie de succes, femeie puternică, femeie tăcută, fe- meie slabă, neajutorată, femeie inteligentă, isteafă, fe- meie la locul ei, femeie afurisită*.

A román nyelvben sem vonható éles határ a fel- nőtt nő és a házasság személye között, így ezt is egységként kezeljük. A felnőtt–feleség kettős ké- pet mutat: egyrészt a román köztudatban létezik egy tradicionális nőkép, a *segítőtárs* profilja. Ez nemcsak a vallásos szövegekben körvonalazódik, hanem a közmondások is ezt a profilt hangsúlyoz- zák: *Femeia bună e plug de aur în casa omului. Femeia vede chiar unde bărbatul abia zărește. Muierea când lip- sește, casa se risipește. Omul fără soție ca o casă pustie. Casa e casă, când ai o gospodină în casă. Femeia harni- că ține casa cu fusul. Femeia gospodină e coroana casei. Nevasta cu minte e bărbatului cunună. Muierea înfe- leaptă cu mult mai înfelept pe bărbat arată. A közmon- dások alapján a nő jósága és okossága valójában a munkához és a férjhez, férjéhez való hozzáállásában körvonalazódik. A román nyelvben is aszimmetri- kus viszony áll fenn nő–férfi között, a nő aláren- deltsége válik hangsúlyossá a fenti példák alapján.*

Másrészt az internetes adatok kontextuális je- lentésében a nő mint *látvány* profil aktualizálódik: *femeia e frumoasă, arată bine, este mereu îngrijită, este pusă la punct, are haine la modă, arată super, e sexi; știe să se comporte, este sociabilă, comunicativă; are energie, este veselă, zâmbeste mult* stb.

A román nyelvi anyagban is kidomborodik a nő mint gonosz aspektusa, profilja. Ezt olyan szerkeze- tekben találjuk meg, mint: *femeie afurisită, femeie manipulativă, muieră al dracului, femeie neastâmpăra- tă, neascultătoare, femeie rea*, illetve a közmondások is ezt a jelentést támasztják alá: *Femeia întrece și pe dracul. Muieră-i drac împelișat. Fumul și femeia rea te scot din casă afară. Muieră rea, un vifor în casa ta. Se poate păzi un sac de purici, o turmă de iepuri, dar nu o femeie. Muieră e ca coasa, dacă n-o bați, nu ascultă. Femeia nebătută e ca moara neferecată. Muieră e dracu, numai coarnele-i lipsesc. Femeia a îmbătrânit pe dracu cu descățirea unui fir de păr. Femeia judecă pe dracu și-l scoate dator*.

A nő ördöggel és különböző (félelmetes) álla- tokkal való azonosítása olyan negatív vonására utal az asszonyoknak, amely révén a férfiaknak megengedhető, hogy megverjék, megüssék asszo- nyaikat, sőt eleve tettelegességhez kell folyamodni- uk a férjeknek, ha azt akarják, hogy asszonyaik hallgassanak rájuk, tiszteljék őket (*Muieră e ca coa- sa, dacă n-o bați, nu ascultă*). De gyakoriak az olyan szövegek is, ahol a nő azért válik a rossz megte- stítőjévé, mert magára vállalja a férfi szerepét, azaz nem tiszteli eléggé férjét, nem tudja, hogy ő csak a férfi után következhet s így ismét „büntethetővé válik”: *Găina înaintea cocoșului nu cântă. Vai de boul care-l împunge vaca! Vai de casă, unde bărbatul e mu- iere! Vai de casa unde cotcorogesc găinile și cocoșul tace! Când găina cântă cocoșește, nu-i bine*.

A román nyelvi anyagban is körvonalazódik a folyamatosan *beszélő* nő profilja. Az internetes ada- tokban kevésbé szemléletesen jelenik meg: hol nyil- vánvalóan, hol pedig áttételesen: *femeia este comu- nicativă, femeie tăcută, femeia să-și țină gura, femeie ascultătoare*, de a közmondásokban nyilvánvalóbbá válik a női beszédnek a negatív jellege: *Femeia e căine, latră dar nu mușcă. Taină să n-o spui nevestei!*

Găina înaintea cocoșului nu cântă. Femeile, când se adună, parcă-s găște la pârâu.

Ezekben a szókapcsolatokban is megjelenik a semmisségeket csacsogó nő képe, a titkot tartani nem tudó, illetve mindent kifecseggő asszony képze, de ennek a beszédnek nincsen túl nagy jelentősége, hiszen nem veszélyes (*Femeia e câine, latră dar nu mușcă.*), csak idegesítő (*Femeile, când se adună, parcă-s găște la pârâu.*)

A következő profil a nő anyagiasságát körvonalazza, azt érzékelteti, hogy a román kultúrában (is) fontos a nők számára a pénz, az anyagi biztonság: *Ochii muierii sunt la pungă. Femeia-i sac fără fund. Dacă n-ai bani, nu lua zestre, ca să nu-ți zică: taci tu, să vorbesc eu! Când te însori, să te însori, iar nu să te măriți!*

Érdekes, hogy a kérdőívek és az internetes anyag alapján nem érzékelhető a női lét ezen anyagiasság mivoltja, de a férfiakra, férjéről szóló fejezetben külön kitérünk majd ezen aspektusra, mert a jelen kutatás azt bizonyítja, hogy a román kultúrában a nők önmaguk meghatározásakor nem említik meg a pénzzel, gazdagsággal kapcsolatos elképzeléseiket,

de a férfi-férj meghatározásánál már fontos szerephez jut az anyagiasság.

Következtetés

A világ nyelvi képének vizsgálatok megmutatkoznak azok az alapelvek, amelyek köré egy-egy kultúra gondolkodásmódja szerveződik; fontos egymásra vetíteni a tradicionális és a jelenkori szövegeket, hiszen egymást kiegészítve körvonalazhatóak a mély struktúrában létező jelentések. Ezek felszínre kerülésekor érdemes elgondolkodni azon, amit a nyelv elárul: ha (még mindig) ilyen kép él a nőkről, milyen mértékben valósulhat meg az igazi egyenjogúság, és azok a szabályozások, amelyek akár törvényi szinten hirdetik a nők-férfiak egyenrangúságát, a mindennapokban működnek-e, hiszen még mindig nagyon sok - akár értelmiségi - férfi alábbvalónak véli a nőket, feleségüket pedig inkább cselédként kezelik, mint egyenrangú társaként.

Jegyzetek

¹ Neumer Katalin 1999. „A közös emberi cselekvésmód”. Relativizmus versus univerzalizmus a késői Wittgenstein filozófiájában. In: Neumer Katalin (szerk.): *Nyelv, gondolkodás, relativizmus. Filozófiai vizsgálódás.* Osiris Kiadó, Budapest, 203–332.

² Banczerowski Janusz 2008. *A világ nyelvi képe.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.

³ Banczerowski Janusz 2008. *A*

világ nyelvi képe. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

⁴ Gondoljunk itt arra, hogy bizonyos foglalkozásnevekben és megszólításokban nem használjuk szinonimákként e két szót, például orvosnő, de miniszter asszony. Az asszony jelentésköréhez magasabb státusz is tartozik.

FEMÉIE, femei, s.f. 1. Persoană adultă de sex feminin; muiere. **2.** Persoană de sex feminin căsătorită. ♦

(Pop.; urmat de determinări în genitiv sau de un adjectiv posesiv) Soție, nevastă. [Pr.: -me-ie] – Lat. familia „familie”.

⁶ Ez elsősorban arra vonatkozik, hogy ne legyen a nő pap, ne taníthasson templomi, vallásos dolgokat. Pál apostol tanításai alapján írták a kérdőívben.

Érdeemes elgondolkodni ennek a szónak a jelentésén!

MAGYARI SÁRA

Román nyelvi hatás regionális magyar nyelvű lapokban

A Bánság évszázadok óta négynyelvű vidék, a különböző népek, kultúrák mindennapi egymásmellettsége rányomja bélyegét az itt élő etnikumok szokásaira, hagyományaira, nyelvhasználatára. Az oralitás szintjén gyakoriak a kontaktus jelenségek, de az írásbeliséggel szemben már nagyobb

elvárásaink vannak. Ezen belül az írott sajtó mint sokrétű kommunikációs eszköz nemcsak a hírszolgálat eszköze, de a kisebbségi létben sokszor nyelvmegtartó, identitásőrző szerepet is felvállal – gyakran önkéntelenül is, s akkor is, ha az a szakmaiság rovására megy.

Dolgozatom célja az, hogy rámutassak azokra a nyelvi kontaktus jelenségekre, melyek regionális lapjaink kapcsán előfordulnak. Szomszéd megyénk etnikai összetétele alapján a magyarság ezeken a részeken szórványban él, nagyon erős a román nyelvi környezet hatása. Mindez nyomot hagy a lapokban megjelenő írások nyelvezetén is.

Az általam megfigyelt kontaktusjelenségek valójában három szinten mutatkoznak: leggyakoribb a *lexikai szinten* mutatózó román nyelvi hatás, ezt követi a *morfológiai* majd a *szintaxis szintjén* előforduló jelenségek jegyzéke.

A következőkben néhány példával fogom alátámasztani a román nyelvi hatás megjelenési szintjeit, valamint mellékelem a javasolt „magyarosabb” változatot, illetve megemlítem a valószínűsíthető román nyelvi megfelelőt, melynek mintájára keletkeztek a szokatlan szerkezetek, szótársítások stb.

A lexikai szint

Nagyon gyakoriak a magyar szövegek környezetbe ágyazott román kifejezések, elnevezések, melyeknek vagy nincs magyar nyelvi megfelelőjük, vagy egyszerű átvételekként, regionális köznyelvi elemekként vannak jelen az újságok hasábjain, illetve román nyelvből való tükörfordítások. A leggyakrabban azokban a szövegekben fordulnak elő ilyenfajta jelenségek, melyek román intézmények sajtótájékoztatóin hangzanak el, s utána jelennek meg a magyar sajtóban, vagy az apróhirdetések rovatából valók, ahol a közember beszédmódja érvényesül.

Megfigyeléseim alapján a magyar közösségek eseményeiről tudósító cikkekben sokkal kevesebb a román nyelv hatását mutató jelenség. Néhány példa a leggyakrabban előforduló jelenségekre:

1. „... az *inkriminált* külföldi áru...” – Mivel ez jegyzetben fordul elő, stilisztikai hatása van a megjelölt szónak, bár nagyon idegennek érezzük a szöveg egészében, szerencsésebbnek vélem a *bűnös áru* használatát.

2. „megtagadja a szociális *ankétot*” – Gyakran használatos román kifejezés az *ancheta socială* szerkezet, melyet nagyjából értünk is, de magyar nyelvi környezetben nagyon idegennek tűnhet, kissé fennhéjázónak. Ajánlatosabb a szociális felmérés, vizsgálat szavak használata.

3. „politikai játékok *zónája*...” – Mivel szintén publicisztikai műfajról van szó a hangulatiság velejárájaként plusz negatív jelentést kap a zóna szó, de a román hatás itt is szembeszökő. A szerző választhatott volna az övezet, terület szavaink közül is.

Mint láttuk a fenti példákban olyan szavak fordulnak elő, melyek használata megengedhető a magyar nyelvben, hiszen bár idegen hangzásúak, de stilisztikai értékük van, s az a szövegek környezetében előfordulnak megtűri használatukat.

4. „az *analízishez* szükséges *próbákat*...” – Egyazon mondaton belül már sok a két idegen szó

használata. Érezzük, hogy itt már nem a hangulatiság kedvéért jelennek meg, sokkal inkább a nyelvi gondatlanság, a román szöveg fordítása eredményezi használatukat. Az *analízis* helyett megfelelőbb a *vizsgálat* szavunk, még a *próbák* helyett ajánlatosabb a *minta* szó.

5. „szentmisét *mutatnak be*...” – Magyarul a legtrikább esetben sem szoktak misét bemutatni. Ezt a kifejezést vagy személyek bemutatására, vagy valamilyen előadás, könyv, program stb. bemutatására szoktuk használni. Szentmisét magyarul *celebrálunk*, esetleg *tartunk*. Még románul is furcsán hangzik a „*prezintă slujbă*” kifejezés.

6. „DP Állandó *Büroja*” – Ez a „*birou permanent*” kifejezés nem túl szerencsés tükörfordítása, nagyon idegennek hangzik magyarul, sokkal jobb az iroda szó használata. Bár ebben a szerkezetben én az *állandó* szót sem érzem szerencsés választásnak, hiszen magyarul jelzőként teljesen más jelentése van.

A fenti példákban sokkal jobban érezhető a román nyelv közvetlen hatása, a hibás, gondatlan fordítások kapcsán válnak idegenszerűvé a fenti szerkezetek.

7. „eladó kék *aragázbödön*” – Tudomásom szerint gázpalacknak nevezzük magyarul ezeket a bödönöket, mert magyarul inkább a zsírosbödön kapcsolatban ismerjük a szót. Jelen esetben nem a román „*bidoane de gaz*” fordítását találjuk, hiszen a román nyelvben sem használatos ez a kifejezés. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy túl magyarosított a szerkezet, valószínűleg nem ismerik a köznyelvi változatot, s így alakulhatott ki helyi használatban ez a szó.

8. „eladó lakás *vízmérővel* felszerelve” – Esetleg vízórával, mivel a vízmérő mást jelent. Feltételezem, hogy a „*contoare de apă*” tükörfordítása az, mivel a *contor* szónak van *mérőeszköz*, *mérő* magyar megfelelője.

9. „munkámért *jótállok*” – Archaikusnak érzem ezt a szerkezetet, kevésbé használatosnak. Itt fordított esettel állunk szemben: az „*ofer garanție*” kifejezés magyar megfelelőjének „*garanciát vállalok*” elutasításáról lehet szó, mert a beszélők ezt érezhetik román eredetűnek, így egy régiesebb változatot használnak.

Mint láttuk ebben a néhány példában olyan kifejezésekről volt szó, ahol kevésbé ismertek bizonyos tárgyak, jelenségek a magyar köznyelvi megfelelői, ezért a helyi furcsa tükörfordításokat használják inkább.

10. „eladó *furnérből* készült bútor” – Ezt magyarul préselt lemeznek nevezzük, de Temes és Arad megyékben a közemberek gyakran csak furnérnak nevezik a gyakori román kapcsolatok miatt.

Morfológiai szint

Sokkal kevesebb „elírással” találkoztam ezen a szinten, de azért a ragozásban, névutós szerkezetekben is előfordulnak itt-ott román nyelvi hatást

mutató szerkesztésmódok. Jelen esetben is elmondható, hogy főleg a román szövegek fordítása kapcsán érezhető jelenlétük.

1. „... Cosmin Covaciu prefektus, *mint* a Megyei Állatjárványellenes parancsnokság elnöke...” – a helyesírási hibáról most nem beszélünk, de tudjuk, hogy ebben az esetben a *mint* elé nem kell vesszőt tenni. Sőt ebben a szerkesztésben nagyon idegen a *mint* használata, nagyon érződik a román *ca* szó szerinti fordítása. Sokkal jobb az *elnökeként* megféleltetés.

2. „A rendőrségi szóvivő szerint ezt nem ki-mondottan a járvány miatt, hanem a növekvő számú közúti balesetek megelőzésére tették.” – Magyarul jobban hangzik a *megelőzése miatt tették* szerkezet. Jelen esetben a *pentru a preveni* nem megfelelő fordítása okozza az idegenszerűséget.

3. „... összes elhunytjaiért” – Egyeztetési gondjai voltak az újságírónak, hiszen a román nyelvvel ellentétben a magyarban nem egyeztetjük a jelzöt a jelzett szóval. Nagyon nem magyaros a mennyiség jelzős egyeztetés. Érezzük a *toți morții* román hatását a számunkra természetesebb *összes elhunytjaiért* szerkezettel szemben.

4. „... döntetlent tudtak elérni...” – Gyakori a ható igék használatának hiánya ebben a régióban, s ez elsősorban a román *pot să* kifejezés analógiájára épül. Pedig sokkal egyszerűbb számukra a *döntetlent értek el* vagy *érhettek el* kifejezés.

5. „... Ghe. D. *el van szakadva* a valóságtól” – Szintén román minta alapján született az a névszói szerkezet, bár a magyar nyelv sokkal inkább kedveli a predikatív szerkezeteket. Szerencsésebb lett volna az *elszakadt a valóságtól* kifejezés, mint a *este rupt de realitate* szó szerinti fordítása.

6. „... eleget tudjanak tenni az igényeknek” – Ismét a ható igék használatával van a gond: az *eleget tehessenek* forma jellemzőbb a nyelvünkre, mint a *poate să* szerkesztés átvétele.

7. „... a segélyek kiadásában érintett intézmények iránt mostantól szigorúbbak az előírások” – Talán szigorúbbak az intézményekkel. Rövidebb is, egyszerűbb is, magyarosabb is, de itt is érezzük a *față de* szerkezet hatását.

8. „... csütörtök óta pénzbüntetést rovnak ki minden egyes szabadon talált állatért” – Ebben az esetben az *állat miatt* lesz a büntetés. Gyakori hiba ezen a vidéken az -ért toldalék folyamatos hibás használata, felcserélése a miatt névutóval. De ez szintén a román nyelv hatása miatt van, amikor is *pentru* prepozíciót akarják szó szerint fordítani a beszélők.

Láthattuk ebben a részben, hogy a két nyelv grammatikai eltérése miatt milyen jellegű nyelvi hatások jelennek meg az írott szövegekben sokszor a figyelmetlenség, a gondatlanság következtében, ahol a nyelvi igényesség visszaszorul a mindennapi rutinos fordítások, a sietség kapcsán.

Mondatszerkesztés

Ez már egy olyan szint, ahol az idegen nyelv sokkal ritkábban érezteti hatását, vagy legalábbis lapjaink hasábjain megjelenő írást ezt tükrözi. Nagyon kevés „elfogalmazott” mondatot találtam, s azok is teljesen atipikusak.

1. „Románresicán szoba-konyhás, kertés ház gyümölcsösrel eladó.” – A mondat idegenszerűsége az állítmány utolsó helyre való kerüléséből adódik, mely eleve ellentétben áll a megszokott hirdetésekkel, melyek az *eladó* szóval szoktak kezdődni. Szintén idegen az utolsó jelző hátrahelyezése. Sokkal természetesebben hangzana ez a mondat a következő képpen: *Eladó Románresicán szoba-konyhás, gyümölcskertés ház.*

2. „... közölte tegnap premierként S. B.” – Nem értem, hol itt a mondathangsúly: a *közölte* szón vagy a *premierként*-en (bár ennek a szónak idegen volta csak tovább rontja a helyzetet). De túl bonyolultnak vélem ezt a fajta szerkesztést.

3. „... 70 éves férfi rohant ki motorkerékpárjával egy termőföldről” – Az egy határozatlan névelő felesleges használata teszi furcsává ezt a mondatot, s talán nem is a mondatszerkesztés hibagyűjtésében van a helye. De egyike a leggyakoribb hibáknak, hogy a gyakori román *un, o* mintájára magyar mondatokban is használjuk ezt a névelőt – teljesen feleslegesen.

Következtetések

Az általam kiválasztott idegenszerű szerkezetek, mondatok csak a tipikus jelenségeket regisztrálják. A vizsgálat megkezdésekor a napi és a heti lapjaink egy hét alatt megjelenő lapszámaiban kerestem a mintaanyagot, de gyakorlatilag egy-egy szám is elég ahhoz, hogy felfigyeljünk a román nyelv hatására.

Nem tértem ki külön arra a jelenségekre, hogy milyen hatást kelt a magyar nyelvű napilapban a román nyelvű reklámok sorozata, vagy a magyar szövegekbe ágyazott román személynevek, olykor (hacsak zárójelben is megjelenő) intézménynevek sokasága. Nagyon zavarja a magyar olvasót ezek jelenléte, a másik nyelvre való „átkapcsolás” szükségessége.

Ugyanakkor tisztában vagyok mindezek törvényszerű jelenlétével, hiszen két egymás mellett élő nép, nyelv elengedhetetlenül befolyásolja egymást, hat a másikra.

Végső megjegyzésem az írásbeliség-szóbeliség viszonyára vonatkozik. Ha az írott sajtóban ilyen mennyiségű az idegen elem, amikor az írásbeliség mégiscsak több átgondolásra ad lehetőséget, mint a szóbeli megnyilatkozás, akkor elképzelhetjük, hogy a mindennapi beszédhelyzetekben mennyivel gyakoribbak az ilyen jellegű „furcsaságok”.

Dolgozatom nem a teljesség igényével íródott, inkább csak „ízeltő” a környezetemben élő emberek írott nyelvhasználatából.

„KAZINCZY, RÉGI MESTER”

SZABÓ ÁGNES

Kép, szöveg, örökkévalóság Az intermedialitás tere Kazinczy verseiben

„SKIZZEK” A SZÖVEGRŐL¹

Csetri Lajos mutatott rá, hogy Kazinczy Ferenc műnemi nézeteit többek között a neoarisztoteliánus poétikák beszédkritériuma alapján elkülöníthető dualitás határozza meg, de a műfajba sorolásnál nagy szerepe van a külső formai ismérveknek is. Ha ezeket a külső formai jegyeket képként, azaz a nyelv külvilágaként vizsgáljuk, olyan látványban lesz részünk, amely elbizonytalaníthat bennünket az alkotások műnemi, műfaji besorolását illetően. Az olvasó előtt kirajzolódó textúra – mint *szöveg*, *anyag*, *alkotás*, *mű*, *térbeli elrendeződés* – számos szöveg esetében ugyanakkor tényleges szövetként, olyan esztétikai térként manifesztálódik az olvasó előtt, amely folyamatos interakcióban áll egymást átfedő, más terekkel.

Kazinczy prózai írásaiban a térképzetek ennél is bonyolultabbak. Egyrészt az írás folyamatában létrejövő passzusokat is tájként gondolja el, amikor például az önéletírásában sorakozó emlékeket egy angolpark látnivalóhoz hasonlítja, másrészt „a nyelv képi jellegű földidéző ereje”⁶ révén írásainak esztétikai tere mögött egy-egy poétikailag megformált tér is kirajzolódik. Ha azonban tekintetünk sugarait összeszűkítjük és az esztétikai terek mögé hatolunk, láthatjuk, hogy a versek belvilágában látható poétikai terek gyakran referenciális terek is egyben. Ezek a referenciális terek mindemellert nemcsak a szövegben, hanem a mellékelt rajzokban is felbukkannak, a nyelv értelemadó kontextusával egyfajta intermedialis teret alkotva. Kazinczy leveleiben, önéletrajzaiban ugyanis több esetben grafikusán vázolt fel beutazott vidékeket, meglátogatott épületeket.

Az alkotásoktól kicsit távolabb hajolva végül szemügyre vehetjük a verseket körülölelő tereket is, azt, hogy milyen szerepet töltenek be ezek a művek a kötetekben.

*

Dolgozatomban arra kívánok rámutatni, hogy a

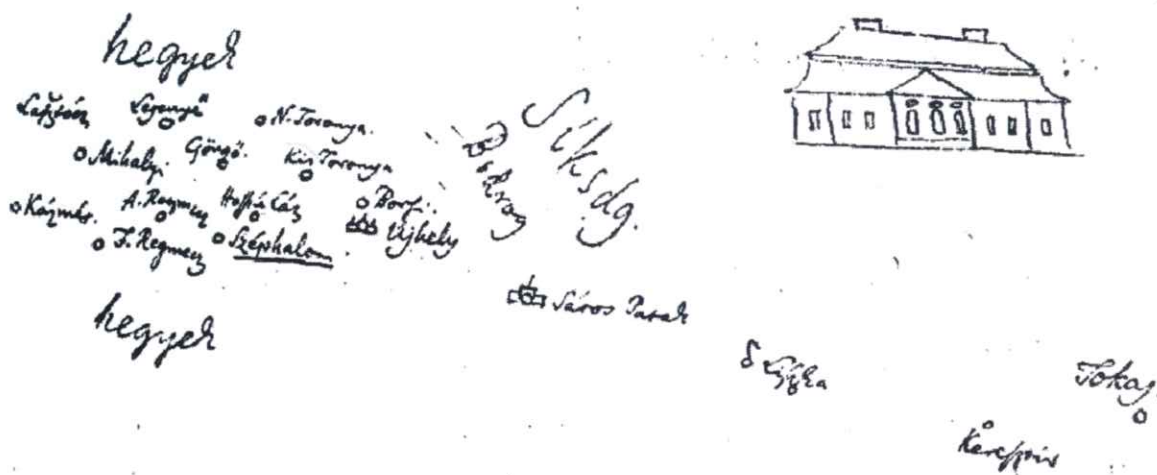
külső formai jegyek, azon túl, hogy behatárolják a műfaji kereteket, implicit jelentésrétegeket tartogathatnak számunkra, valamint arra, hogy a művek különböző „tereinek” vizsgálata is új értelmezési tartományokat nyithat meg. Olyan verseket vizsgálok, melyek képességük folytán sajátos tér- és időkonceptióval rendelkeznek. A választott versek azonos eseménysorhoz, Kazinczy erdélyi utazásához kapcsolódnak, és különböző folyóiratokban, valamint az *Erdélyi Levelek* című útleírásában jelennek meg. A költemények az utazás egy-egy kitüntetett eseményéhez kapcsolódnak, s így abba szöveg-típusba tartoznak, melyben – ahogyan Nicolas Pethes fogalmaz – nemcsak az utazás térbelisége „teszi az irodalmat a tér művészetévé, hanem egy olyan elbeszélésmód is, amely komolyan veszi az elbeszélés térbeliségét, és ezért magukat az irodalmi szövegeket is térben rendez el.”

„A KÉPEK MAGUK IS OLVASATOK”¹⁰

Kazinczy irodalmi munkáiban és levelezésében jól elkülöníthető egy olyan korpusz, melyben a szöveget egyfajta esztétikai térként artikulálódik.

Ide tartoznak azok a szöveges rajzok is, melyek térképszerűen jelenítenek meg vidékeket, így az olvasó térbelileg szembesülhet ezekkel a tájakkal, természeti jelenségekkel és mentálisan bejárhatja a felvázolt területet. Talán az egyik legjellemzőbb textuális konstelláció, amelynek hálójában szerző-tér-olvasó triádikussága fonódik össze, a *Széphalom* című szöveges rajz. A grafika a széphalmi birtokot örökíti meg „beszédes térkép-környezettel”, ahol a rajz a referenciális térnek hasonmása.¹² Az avantgárd formajátékot idéző szöveges megjelenítés által a tér transzparenssé válik a levél címzettje előtt, a tér dinamikája az olvasás által lép működésbe. A referencialitás eggyé válik a levél lapján felvázolt írás-képpel.

A tér önelbeszélése és a topológiai elrendezés a nyelvviség által valósul meg. A „hegyek” vagy a

„Síkság” nem kiemelkedő vagy kanyargó alakjuk által reprezentálják önmagukat, mégis tudjuk, hogy „Sáros-Pataktól” északra folyik a „Bodrog” és tőle keletre fekszik „Tokaj”. Jelen esetben a környezet térbeliségét jelző domborzati szimbólumok kiiktatódnak, az ábrázolás helyett a szöveg válik a képi denotálás forrásává.¹⁵

A rajzot kísérő levél emellett olyan részleteket, viszonyokat tár elénk, amelyek a képből nem derülnek ki:

Széphalom mintegy 20 házból álló praedium. Halmán napkelet felé áll ide rajzolt házam, 150. ölnyire az ország’ útjához; a’ közt semmi fa nem lepi el, hogy a’ kinézés szabadon maradjon. Látom tehát Ujhelynek toronyát, ... és a’ két Regmeczet. Kázmér 2. óra hozzám, de el fogják a’ hegyek. Nyugot felé pitvaram ajtajából sivatag, erdős, de szép formájú nagy hegyeket látok. Bérczek nincs messzebb hozzám 1 1/2 órányinál, szőlőm pedig egy fertálynyinál.¹⁴

A Széphalom-rajz nem megismétli az idézett Széphalom-szöveget, hanem „felhasználva azt – végső soron új szöveggé válik.”¹⁵

„NÉKEM NAGY GYÖNYÖRŰSÉGEM
A KERTEK.”¹⁷

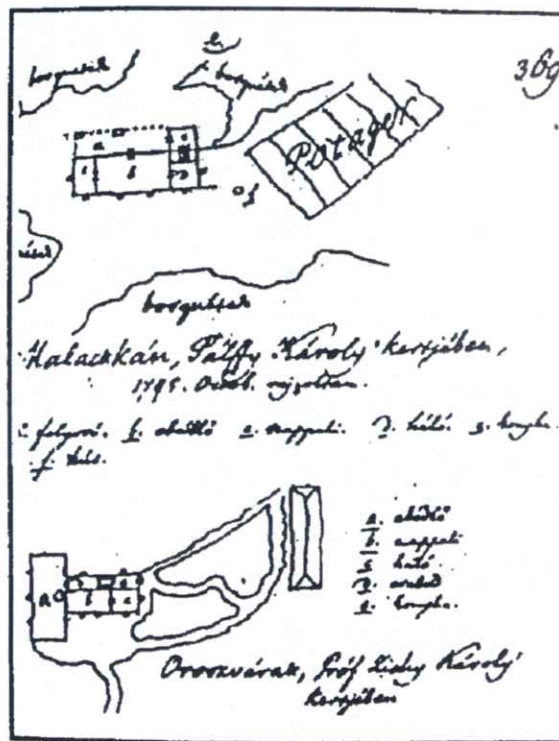
A fenti táj¹⁸ metonimikus leképzése nemcsak a levelezésben, hanem az önéletrajzokban is megjelenik. A *Fogságom naplójában* megemléített malaczkai és oroszvári állomás kertjeit rajzban örökíti meg Kazinczy. A gyorsan változó pihenőhelyek nevezetességei azonnali rögzítést kívánnak, a térbeli elrendeződést már nem pusztán a nyelvi elemek jelzik, hanem vázlatos rajzok is.

Míg a széphalmi táj esetében nem feltétlenül szükséges kijelölni a „hegyek” határát, hiszen az ismerős környezet bármikor pontosan visszaadható,

addig Pálffy Károly kertjében az is fontossá válik, hogy milyen messze helyezkedik el a kút a lakóháztól, és hogy milyen ívben veszi körül a házat az erdő.

A kép és szöveg intermediális kapcsolata ugyanakkor nemcsak a képek oldaláról ragadható meg, hanem szövegszinten is megmutatkoznak az azonosulás jegyei. Ahogy a szöveg tájjá alakult az előzőekben, úgy válik a *festői* környezet szöveggé az *Erdélyi Levelekben*: „Engedd festenem Zsibót. Végy ölmot kezedbe, s rajzold, a mit elődbe adok, s a kép találva lesz.” – írja Kazinczy Dessewffynek.¹⁹

A táj lefestésekor azonban ugyanolyan mérték-

Malaczkán, Pálffy Károly kertje –
Oroszvárrott, Gróf Zichy Károly kertje

ben beszél magáról, mint a környezetről, vagyis Kazinczy úgy szemlélteti a tájat, hogy azzal kétszeresen is a mű középpontjába helyezi önmagát. Mivel a leírás tőle indul ki, ő lesz a látás origója, a látott kép létrehozója:

Balra a nagy istálló és ezzel egy fedél alatt a fedett lovagló áll; jobbra pedig a kert kerítése, és az éjszakkéleti szegletben az a sok fedélű, régi kórház [...] a keletre fekvő sor, mely, valamint a déli és nyugoti, felényivel alacsonyabb, mint az éjszaki, istállóknak szolgál, a déli szekérszíneknek, a nyugoti pedig fel van töltve földdel, s kertecskének használtatik.²⁰

A szöveg nemcsak a tájat, hanem Kazinczyt is körbejárja, ezért az ólommal lefestendő képzeletbeli képünk geometriai középpontjában is ő fog állni.

„KÉTLED-E ... ITT VALÉK ...

DÍSZEDET EGY JOBB KOR MEGADJA!”

A Zsibói nagy megholt című versét 1810-ben Kazinczy először Döbrentei Gábornak írja meg, részletezve a költemény keletkezési körülményeit:

Egy Epigrammát csináltam, kicsúsztam a' lámpához, 's papirosra írtam, hogy el ne felejtsem reggelig. Haszontalan! nem jöve álom szemeimre. – Wesselényire emlékeztem, 's az ő nagy karakterére. [...] Az az ember Cató volt és Brutus – mondtam. Egyszerre kész vala az Epigramma, 's oly jó, hogy az Anthologiában²¹ bízvást elállhat. Szép, nem szép, dicsekedni: azt én nem kérdelem. Igaz a' mit mondok.

A zsibói nagy Megholt.
(szül. 1751. 9. xber. 's megholt 25.
Október. 1809.)

Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol? –
Ott fene Cató

'S lágyszívű Brutus, itt Weselényi valék.
Erdély, szüntessed sírásidat: él Fiam! él Nóm!
'S díszedet egy jobb kor' újra megadja
Zsibó.

az az mikor jobb idők jönnek reánk. A' ki tudja, mit szenvedett Wesselényi, érte ezt.

Megírtam ezt a' Bárónénak és Kultsárnak. Eltépem Kultsárt, ha ki nem adja leveleiben. Örvendek, hogy Wesselényi eránt ezt a' háládatos tisztelet jelét adhattam.²²

Kazinczy ezzel a verssel nagyrabecsülését akarja kifejezni a római nagyságként tisztelt Wesselényi iránt, és a művet több barátjának valamint a *Hazai 's Külföldi Tudósítások* szerkesztőjének, Kultsár

Istvánnak is elküldi. Ez pedig olyan gesztusnak fogható fel, amely túllépve a nagyság megörökítésén és az özvegy vigasztalásán, egyenesen az utókor szánja a verset, a nyomtatottság időtlenségében örökkévalóságot követelve magának.

Az elismeréseket és kölcsönös dicséreteket zengő válaszlevelek természetesen mindvégig a Wesselényi iránt kinyilvánított tisztelet diskurzusába ágyazódnak, egy olyan közösséget teremtve azonban, amely nemcsak Wesselényit, hanem már Kazinczyt is ünnepli:

azon remeke a poezisnak, meljel Wesselényi hamvait oly érdemesen tiszteled. Barátom! [...] én ennél magyarba szebbet nem láttam, az igaz bölcsességgel, szép ízléssel, és a kötöt beszéd remekével van kifejezve!

– írja Cserey Farkas az epigrammáról barátjának.²³

Kazinczy oly erősen vágyik művének a formálódó Wesselényi-kultusz kitüntetett darabjaként való számontartására, hogy még az elhunytól is önlegitimációs törekvéseinek megerősítését óhajtana. Az özvegynek küldött levélben, amelyben Kazinczy a Megholttal láttatná a saját halálára írt epigrammát, újra szóba hozza a kiadás ügyét:

Ide rekesztem egy Epigrammámat a' Mélt. Báró számára, kit szívesen tisztelek. A' mint ezt ma hajnal felé készítettem, 's a' mint elkészültem vele, mint lángoltam azon kívánságtól, hogy bár csak magával látathatnám a' Megholttal, 's éreztetethném vele tiszteletemnek 's háládatosságomnak nagy voltát! Felvirradván, elküldém azt a' Pesti Újságírónak, hogy leveleiben adjon helyt neki. – A' külföldi 's Bécsi Tudományos Újságokban meg fogom írni Necrologját.

Ha Kazinczy, sajnálatos módon, személyesen nem is tapasztalhatta meg a Megholt jelenvalóságát, Jakab Elek szerint az özvegyet és az árván hagyott fiút hozzá tudta segíteni ehhez. A széphalmi mester lelki nagysága folytán a család továbbra is körében érezhette az elhunytat:

Kazinczy szelleme mint védszellem örködött a Wesselényi-ház felett. Mint nagy embert állította özvegy és fiú elé elveszett barátját [...]. Úgy beleélte magát mindkettő elvesztett kincsök iránt ábrándos ragaszkodásukba, hogy erős képzelődésök s mély szeretők csaknem felhozta őt a sírból, velők és közöttük élt szellemárnya mindig, [...] szépre és jóra ösztönözte tetteiknél, mosolygott rájuk, ha nemesül cselekedtek [...] úgy voltak, mintha holta után is együtt élt volna Zsibó

buskomor kastélyában a hármastagú kis szerető család.²⁵

Annak tudatában, hogy a kultikus paradigmának maga a kultuszt teremtő személy is részese lesz egykor, Kazinczy Wesselényi nekrológiájának elkészítését is áldozatosan magára vállalja.

A pantheonizációs folyamatok elindításában valószínűleg nagyobb szerepet kap Kazinczy tudatos művészi stratégiája, miszerint a felmagasztalt dicsősége őt is beragyogja, mintsem az elhunyt nagyságának önzetlen megörökítése. Bár legtöbbször csak áttételesen, rejtve jelenik meg, Kazinczy egyik 1818-as levelében mégis tisztán megmutatkoznak önös szándékai. A Szilágyi Sámuelről szóló levélben Kazinczy félreérthetetlenül magának vindikálja az örökség feldolgozását és az Elógium megírását:

De a' nagy öregnek ragyogni kell Literaturánk' emlékezetében az intésért, jövődőlésért, 's általam fog. Ezeket régen feljegyeztem, s barátim régen tudják. [...] engedje látnom Literatúrai dolgozásait, kivált a mi a Szép-Literatúrára tartozik, még pedig Origináli. [...] az ígért Biographiák mellett arra kérném még [...], hogy a külföldi és hazai tudósokhoz irt s azoktól vett Leveleit in Origináli méltóztatnék hozzám felküldeni, [...]. Én úgy hiszem, hogy az bőv zsákmányt fog adni nekem, s nagy örömmel állok majd a munkához.²⁷

A Szilágyi-hagyatékot zsákmányként aposztrofáló levél retorikája leleplezi a szerzőt. Mivel Kazinczy minden esetben az örökség eszmei és tárgyi birtokbavételére törekszik, a kultusz alappilléreit lerakó mozzanatok sémája, az elhunyt személytől függetlenül, mindig ugyanaz marad. Szilágyi esetéhez hasonlóan a vers szétküldése után Kazinczy hozzálát a Wesselényi-megemlékezés megírásához, adatokat kér Laskaytól és Cserey Farkastól, az elhunyt titkárától és sógorától, hogy Wesselényi minél pontosabb képét tudja megrajzolni. Laskay hosszú ideig nem küldi válaszát, de, mint később kiderül, a Wesselényi család nem is tartaná méltónak arra, hogy szerettükről bármilyen információt szolgáltatson, mert a gróf „halálát siettetvén” elvezette a család korábban élvezett kegyeit.²⁸ Cserey rendre felel barátjának kérdéseire.

„Kazinczy [...] a modern irodalmi kultusznak egyik kulcsfigurája volt, mind önmagát, mind példaképeit [...] tekintve.” A Margócsy Istvántól vett idézetet támasztja alá a vers variánsainak alakulása is.²⁹

Az özvegynek szánt levél a verset még ugyanabban a formában tartalmazza, amint azt Kazinczy azon az ominózus hajnalon megírta, tehát Wesselényi mellett mind fia, mind az özvegy helyett kap

az epigrammában. Ahogy Wesselényi fia, az ifj. Wesselényi Miklós az 1810-es években egyre kitüntetettebb szerepet kap Kazinczynál, úgy a vers szövege is átalakul. A második variánsban az utolsó két sort az elégikus hangnem helyett a jövőbeli reménység hatja át, hogy az ifjú Wesselényi újra régi fényébe öltözteti Zsibót.

Erdély szűnj keseregni fiad'. Nem holt el az; él még; S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.³⁰

Ebben a változatban Kazinczy az özvegyet már nem említi meg, csak a fiúról beszél. Az elmúlás helyett a jövő felé tekint, a fiú, az apa szellemi örököse fogja helyrebillenteni majd azt a történelmi egyensúlyt, amely csorbát szenvedett a báró elvesztésével. A dicső múlt a fiú fellépésével megismétli önmagát, a jövő előképe lesz.

A múlt és a jövő közötti térben a jelen önmagába zárul és egy olyan szakrális pozícióba helyezkedik, amelyet mindvégig az elmúlás és a kultikus tisztelet határoz meg. A múlt folytatásaként csakis a jövő nevezhető meg, a kis Wesselényi a „múlt [...] és a nemzeti öröklét kapcsolatává” válik.³¹

Mivel azon időszak, amikor a jövő beteljesíti a múltat (vagyis az ifj. Wesselényi felnőtt), emberi mércével is kiszámítható, az idő, mint „egy léptekkel bejárható vagy előre kimérhető tér kerül szóba”,³² az időbeli metaforika térbeliként is értelmezhetővé válik.³³

Kazinczy időszemléletében különös módon fonódik össze az idő lineáris és ciklikus felfogása. A lineáris időszemléletnek, amely az idő múlását „valahonnan valahova tartásként” értelmezi, jövőképe bizonytalanabb, mint a körkörös elgondolása. Mivel a ciklikus időszemlélet a szabályos szakaszokban ismétlődő jelenségek kiszámíthatóságában gondolkodik, jövőképe előre meghatározott. Jelen esetben az idő úgy lesz egy önmagába visszazáródó ciklus, hogy közben a lineáris időszemlélet történelemképzetének megfelelően a múltat mint a jelen előzményét és a jövő föltételét érzékelteti.³⁴

Az Erdélyi Levelekbe a második szövegváltozat kerül be. Az özvegy itt tehát már nem kap szerepet, a Wesselényi név birtokosa és a család reprezentánsa egyedül csak a fiú lesz. Az apa iránt érzett kultikus tisztelet lassan átszáll a fiúra, az ifjú Wesselényi barátsága mindennél fontosabb lesz Kazinczynak, ezért az ismeretséget képes régebbi barátaival is összekapni:

Annyira megyen e már a' dolog hogy még Wesselényit is hideggé akarják tenni erántam, holott az ő szerelme nekem olly kincs vala? – Bizony nagyon óhajtom, édes barátom, hogy Te ez idén Széphalmot megláthassd, hogy az

a' hamis hang, a' melly közzénk csúszott, tőlünk elűzethessék, hogy egymást értsük. Mert mi egy idő oltá nem érteni kezdjük egymást.

„TI ÖRÖKÖLNI FOGJÁTOK AZ Ő FÖLDÜKET [...]”

(3. MÓZ. 20, 24.)

Kazinczy nemcsak a kis Wesselényi személyét övezi kultikus tisztelettel, hanem Zsibót is szakrális pozícióba emeli egyik, az utazás előkészítését tárgyaló levelében:

Négy óra reggel; 's délig indulok Zsibó felé. Az Izrael' népe nem kerenge úgy mint én fogok csak Zsibóig [...] Azonban 22-dike táján Zsibón leszek.

A lineáris időszemlélet jövőképzetének formálódásában jelentős szerepet játszott az európai kultúrára hatással lévő ószövetségi exodusmotívum értelmezése. Az ószövetségi történelemben visszatérő motívum a kereszténység időszemléletében egyfajta „valami felé haladunk, egy ígéret be fog teljesedni” típusú jövőképzést indukált.

A zsidók negyven éves vándorlását idéző mondatok több aspektusból is érdekesek lehetnek számunkra. Az exodus mindhárom stációja – a kivonulás, utazás/pusztaság és az ígéret földje – megjelenik ebben az idézetben. Míg a bibliai toposz két szakasza, az elindulás és a megérkezés egyértelműen konkretizálva van, addig az utazás egy hosszabb vándorlasként van aposztrofálva. Ha figyelembe vesszük a zsidók vándorlásának allegorizáló olvasatait, melyek az átmenet és a megtisztulás helyeként tartják számon a pusztaságot, akkor olyan térként foghatjuk fel a Széphalom-Zsibó útszakaszt, ahol a haladó mozgás egyben a lélek utazásává nemesül az úticél fényében, a profán tér és idő szakrálissá válik.³⁸

Az allegorizáló olvasat másik oldalán ott áll maga az utazó, vagyis Kazinczy, aki egyrészt belép ebbe a szakrális környezetbe, utazásának első számottevő állomásán találkozik Wesselényivel, másrészt a belépés pillanatában birtokba is veszi ezt a teret. A szellemi birtokbavételre önmagát – később egyre hangosabban – feljogosító Kazinczy annak a közegnek szeretne szerves részévé válni, amelyről eddig csak kívülről szólhatott. A bennfenteség Kazinczyt felhatalmazná Erdély reprezentációjára az anyaország felé, és egyben egy új legitimáló közönséget is jelentene számára.

Kazinczy erdélyi utazásának nemcsak kezdő, hanem végpontja is a fiúhoz köthető. Az utazás végén Kazinczy csókkal köszön el barátjától, míg Bölöni Farkas Sándortól csak kézfogással vesz búcsút.³⁹

Hazatérve első levelét is a fiatal Wesselényinek

küldi. Kazinczy tegeződő, személyes hangvételét ekkor a többes számú, a közösség hangján megszólaló beszédmód váltja fel. Nem csak Kazinczy, hanem a hozzá köthető elit is magáénak érezheti azt a személyt, aki már életében az igazi nagyság ideáljává válik:

A TE principium. Ez a' legelső levél, mellyet haza-érkezésem oltá írok, mert Te vagy az első mind azok közt a' kiket Erdélyben láttam, 's a' barátság és tisztelet áldozatja Tégedet illet, minden nevezetelnél nagyobb barátom! Mi Carlószunk, valamikor Téged emlételek, mindannyiszor emelkedve érzem lelkemet, mert előttem képe, mi vagy és mi maradsz. Te vagy mielőttünk az igazi nagyságnak ideálja, 's a' mi hitünk minket meg nem csal.

“[...] A LEGFÉNYESEBB TEMETŐNÉL HŰSÉGESEBB ŐRZŐJE LÉSZEN AZ AZ Ő EMLÉKEZETÉNEK”⁴¹

Az idősebb báró Wesselényi Miklós temetése körüli tennivalókkal kapcsolatban az ifjú Wesselényi, apja halála után szinte azonnal kikéri Kazinczy véleményét.⁴²

A két legfontosabb, a kultuszteremtés alappilléreinek tekinthető mozzanatot kell Kazinczynak irányítania: a temetésen elhangzott beszédek kinyomtatását, valamint a síremlék megtervezését és felállítását.

Kazinczy sietve, betegen válaszol a fiúnak, először a verseskötetről szól, mivel „az addig marad fenn míg a Nemzet fenn marad”,⁴³ szemben az emlékművel, amely lehet, hogy csak pár évtizedig áll fenn. Ugyanakkor jelzi, hogy ettől függetlenül mindkét kegyeleti reprezentáció monumentális, a Wesselényi emléket méltón megőrző vállalkozás lesz.

Az emlékbeszédek kinyomtatása helyett Kazinczy a legjelesebb költők emlékverseiből álló kötetet javasol, míg az emlékművet nyolc dóriai oszloppal határolt szoborkompozícióval díszítené.⁴⁴

A verseskötet szerzőit természetesen Kazinczy választja ki és verseiket is ő rostálja meg. A kötetbe választott művek a kazinczyánus ízlés reprezentásai lennének. A beválogatott költők ezért két irányban is lekötölezik magukat, egyrészt egy virtuális közösség tagjaként kultuszteremtőként léphetnek fel Kazinczy által,⁴⁵ másrészt vállalják, hogy Kazinczy szerzői akaratának és ízlésének megfelelően fognak műveik megjelenni:

A Wesselényire írt darab töredéke annyira megrázott, hogy lehetetlen felőle nagy megindulás nélkül szólanom. A' Hatalmas' sírján ez lesz a' legillőbb koszorú. [...] Még eddig nem találtam semmit a' mit változtatni kelle-

ne, a' mit nem csudálni lehetne grammatikai aprólékoknál [...]"⁴⁶

A levélrészletben megemlített koszorú, amelynek kegyeleti és kultúrtörténeti hagyományával Takács Ferenc foglalkozik részletesen, itt is fontos szertartási és művészeti szerepet tölt be.⁴⁷

A halhatatlanság jeleként Wesselényi síremlékén a Virtust megtestesítő lány koszorút tartana a báró szobra felett. A koszorú kerek formája egy végtelenített utat jelképez, a köralak kezdete és vége nem választható szét, határai az állandóságban, az önmagába záródó változatlanóságban oldódnak fel.

A szakralitáshoz kötött funkciói alapján a koszorúval nemcsak a korona,⁴⁸ hanem a gyűrű is rokonítható. A gyűrű homogén, időtlen köralakjával szintén a végtelenséget szimbolizálja, összetartozásunk, hűségünk jelképe.

Kolozsvári tartózkodásának végét Kazinczy egy fordított koszorúzásnak tekinthető kegyeleti rítussal pecsételi meg: nem a sír, hanem a gyűrű megszentelése céljából: „Még egyszer betérék a' Templomba, [...] [jegy]gyűrűmet feltevém a' Gubernátor' Hunyadi sírkövére, hogy megszentelve adhassam-által gyermekimnek.”⁴⁹

A gyűrű megszentelése ugyanolyan kegyeleti rítusnak fogható fel, mint a koszorúzás, azzal a különbséggel, hogy itt a szertartás tárgya Kazinczynál marad, és a szentséget magára öltő gyűrűt az utódok is kegyelettel őrzik majd; vagyis az ünnepélyes szertartás nem csak az elhunyt, a múlt emlékezik, hanem a múltat és a következő nemzedéket, a jövőt egyaránt szolgálja: „Látnom kell a' Hunyadiak' sírköveit 's azt az érzést adnom magamnak, hogy nagyobbá lettem, mert illetem ereklyéjüket.”⁵⁰

A koszorú átvitt értelmű jelentése, a versfüzér is megjelenik Kazinczy leveleiben. A Döbrenteinek küldött válaszlevélben említett koszorú az eredeti (koszorú) és az átvitt (versfüzér) jelentés között foglal helyett, mivel itt még csak Döbrentei egyetlen verséről, a megemlékezés közegéről, nem pedig a „költők egységes és jelképes egyetlen közös művéről van szó.”⁵¹

A második, állandósult versfüzér-jelentést Kazinczy a későbbiekben használja: „Hogy Wesselényinek éneklésére nincs idő, nagyon keserű. A legszebb virág marad-ki koszorújából.”⁵² – írja Kis Jánosnak.

Amikor Kazinczy elküldi az özvegynek az epigrama első variánsát, az özvegy a verset magasztaló sorokkal válaszol. Wesselényiné szemében Kazinczy verse olyan kegyeleti aktusként értelmeződik, amely magánál a sírhelynél is hívebben őriz majd férje emlékezetét. Az emlékezet imaginárius tere idővel az ő értelmezése szerint is helyébe lép

majd annak a referenciális térnek, amely az elhunyt maradványait őrzi. Wesselényi emléke tehát szerte is Kazinczy által őrződik meg a kulturális emlékezetben.

A tervek elküldése után a fiatal Wesselényi szinte rögtön válaszol,⁵³ megköszöni, hogy Kazinczy ennyire figyelmes vele és megkéri, legyen „útmutató barátja”, aki segít neki eligazodni az életben apja halála után. A „Zsibói nagy Megholt” helyét Kazinczy veszi át, aki válaszlevelében még szorosabbra fűzi a szálakat az ifjú báróval. A kérésen felbuzdulva már „a kis Wesselényihez” szól, apai gondoskodással közli tanácsait, mind a politikai szerepvállalásra, mind a házasságra nézve.

Az, hogy az epigramma megírása és annak reprezentációja különböző fórumokon az önkultusz-építést szolgálja, legjobban a Cserey Farkas-Kazinczy levelezésben, a köztük zajló diskurzus tényeknek artikulációjában érhető tetten.

Cserey Farkas az elhunyt Wesselényinek emlékkövet állíttatott fel krasznai birtokán. Az emlékművel kapcsolatos szándékait pontosan közli Kazinczyval:

Kolozsvárt most faragtatom Wesselényi emlékezetére a követ, mely rendelésem szerint Pünkösdkor kertembe állani is fog. A követen felül e lesz vésvé:

Kétled e, hogy Lelkünk él, 's vándorol? –
Ott fene Cátó –

'S lágyszívű Brútus, itt Wesselényi valék.⁵⁵

Kazinczy pontos tudomást szerez az emlékmű állításáról és arról, hogy a köre az ő versét fogják rávésni, tehát korántsem igaz, amit Erdélyi Leveleiben állít, miszerint Krasznán mit sem sejtve, váratlanul szembesült a kövel és saját művével:

[...] emlékkövet pillanték-meg. Tudni akarám, kié a kő, s andalogva, semmit nem várva, a szép lombú fa felé indultam. Mely kedves meglepetés! A követ ez állott:

Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol?
Ott fene Cátó

'S lágyszívű Brútus, itt Wesselényi valék.

Köszönöm csillagzatimnak hogy verselővé tevének. Hirdesse ez is tiszteletemet azon Nagyunk eránt, kinél az ég kevés halandót teremte még nemesebbet, 's illy tisztát.⁵⁶

Valószínűtlen, hogy Kazinczy elfelejtette volna az emlékhely felállítását, főleg azt, amelyiken szerte Wesselényi lelke „jár” nem pedig „él”.

A MEGJELÉNÉS TEREI

Amellett, hogy a versben megjelenő terek új olvasatokat nyitnak meg, érdemes szemügyre venni az epigrammát magában foglaló tereket is.

A zsidói nagy Megholtra című vers először a *Hazai 's Külföldi Tudósításokban* jelenik meg 1810. február 14-én.

Az első variánst körülölelő szövegek és a mű között semmilyen tematikus kapcsolat nem áll fenn, mivel a vers a *Magyar és Erdély ország* valamint a *Francia Birodalomról* szóló hírek közé ékelődik be, hozzáfűzött hírek vagy Wesselényi életéről szóló cikk nélkül. A folyóirat egyetlen versét egyedül Kazinczy szerzői neve és *Cátó-jegyzete* kíséri.

A folyóirat következő, február 17-i számát megvizsgálva láthatjuk, hogy a külföldi tudósítások mellett Kazinczy *Báróczy* című epigrammája és haláláról szóló hírek is helyet kapnak, így az ország nagyjainak halálhíre ugyanolyan kiemelkedő eseménnyé válik, mint bármelyik európai nagyváros vagy a Birodalom hírei.

Az epigrammák közlésében két aspektus figyelemre méltó: egy naprakész folyóiratban megjelenő hír aktualitásával a gyászt és a megemlékezést országos méretűvé duzzaszthatja. A gesztus közösségteremtő ereje miatt a lap tudósítója Báróczy halála kapcsán már a „szomorúságba ejtett” közösség hangján kesereg „Litteraturánk Athletái naponkénti fogyatkozása” miatt.

Másrészt a vers politikai, háborús, gazdasági hírek terében való elhelyezkedése azt mutatja, hogy a nagyok elmúlása történelmi jelentőséggel bír, s ilyen funkciójában a közös múlt részét képezi.

A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* és az *Erdélyi Levelek* nyomtatott terén kívül a vers egy másik térben, Cserey emlékkövén, is megjelenik. A kőbe vésés és az emlékkő-állítás „elszakítja a szöveget az időtől, és örökidejűvé teszi”,⁶⁰ így a vers szavai ebben az új térben az elhunytat dicsőítő képként fognak manifesztálódni.

“ÉREZD MELLY SZERENCSETŐL VAGYOK MEGFOSZTVA.”

A második vers, a *Branyicskán – Báró Jósika Jánoshoz* című mű inkább keletkezéstörténetileg kapcsolható az önkultuszépítéshez és az erdélyi utazáshoz.

Branyicska.

B. Jósika Jánoshoz.

Martínuzzinak itt áll kápolnája, 's az útas
Ált-néz a' Maroson, 's áldja, sohajtja nevét.
A' kápolna ledől: de az útas nézi hol állott
'S a' bíbort viselő nagy Papot emlegeti.
Tűnnek az esztendők szeretett nagy Férjfi!
's te is tűnsz
A' maradék keresi 's nem leli nyomdokodat.

Óh, mikor elmegyen itt, bár azt is mondja:
Kazinczy

Itt lele férjfit az hely jó Ura' karjai közt.⁶¹

A vers keletkezési időpontját a kritikai kiadás 1817-re datálja,⁶² de a vers Kazinczy jegyzetfüzetében 1816. okt. 20-i időponttal szerepel, tehát az epigrama ez év végén keletkezett.

Báró Jósika János és Kazinczy levelezése, amint arra Enyedi Sándor rámutatott, Váczy János állításával ellentétben nem az erdélyi út után kezdődött,⁶⁴ hanem még jóval korábban, az 1810-es években. Kazinczyt mindig is érdekelték Erdély politikai és gazdasági ügyei, és mivel Jósika János előbb mint Hunyad Vármegye főispánja, 1816-tól pedig mint főkormánybiztos (guberniumi) tanácsos látta el politikai teendőit, Kazinczy évtizedekig kapcsolatban állhatott vele, bár a 23 kötetes levelezésben ennek csak 3 darab levél jelzi nyomát.

Báró Jósika Jánossal Kazinczy erdélyi útja alatt személyesen is találkozott, bár nem olyan keretek között, ahogyan szeretete volna.

Jósika 1816-ban kapta meg a főkormánybiztos posztot, és mivel Erdélyben egyszerre két politikai pozíciót nem lehetett betölteni, le kellett mondania vármegyei tisztségéről. Mivel tudta, hogy Kazinczy Erdélyben van, a széphalmi mestert assessorri ranggal akarta megajándékozni, csakhogy Kazinczy az ünnepség idején sógorát látogatta meg Szpatán, így nem tudott részt venni az összejevetelen, és természetesen a megtiszteltetés is elmaradt.

Az elkeseredett Kazinczy még Erdélyből megírja barátainak az eset feletti fájalmát. Első kitörésében még csak a saját szemszögéből vizsgálja meg a történeteket, úgy érzi, hogy a kitüntetéssel Erdély „szülőttjévé” vált volna. Az anyaországban pedig paradox módon nem Kazinczy tartozna Erdélyhez, hanem Erdély öhozzá.⁶⁷

Barátom, én Magyar Országi Magyar Erdélyivé téttem volna, 's Jósika által tiszteltetem volna meg, a' kihez e' szókkal végzettem vala el köszönetemet: Laetor laudari a Te laudatissimo vir. (Cicero.) 'S e' megtiszteltetést nem K. F. nyerte volna, hanem K. F. az Író, a' Magyar Író. — Érezd melly szerencsétől vagyok megfosztva.⁶⁸

Az assessorri ranggal újfajta literátori-írói szerepet betöltő Kazinczy politikai-közéleti elismertséget is élvezhetett volna, olyan társadalmi presztízst vívott volna ki a magyar literatúrának, melyet korábban még senki. Mivel „a magyar irodalom a 19. század folyamán fontos társadalmi (és nem elhanyagolható politikai) tényező lesz”,⁶⁹ a politikai státust betöltő literátorok ebben a vonatkozásban is elődjüknek tekinthették volna Kazinczyt. Miután

Kazinczy felismeri, hogy ilyen kulcspozíciótól esett el, már nem saját, hanem a Magyar Literatura vészességéeként könyveli el az esetet. „Isten és lelkem a' bizonyág reá, hogy e' megtiszteltetésnek nem személyem miatt örültem volna, hanem Literatúránk miatt, 's oda van, mert itt nem valék, 's Jósika nem Fő Ispán többé.” – írja Wesselényinek.⁷⁰

Az 1814-es kitüntetés elmaradása miatt érzett fájdalmat talán enyhíthette az, hogy a személyes találkozás után fél évvel később született vers a szerző nagyságát, a történelemben betöltött pótolhatatlan szerepét hirdeti inkább, mint Martinuzzi és Jósika dicséretét. Egyik vegyes feljegyzéseket tartalmazó jegyzetfüzetében Kazinczy a vers után prózában is megfogalmazza az epigramma gondolatait egy Jósika Jánoshoz címzett, fiktív levél keretében. A Martinuzzi-kápolna elenyésztésén kesergő beszélő szerint Kazinczy neve jelenti a folytonosságot múlt és jövő között, ő általa fog fennmaradni mindkét történelmi személy emléke:

Ah, minden múlandó! az esztendők mindeneket meg emésztenek! A' mi egykor Mart.é volt, most a' Tied, 's mint ő te is elfogsz tűnni. De mint őtet keresé itt a' tiszteletére lelkesedett útas, úgy fog tégedet is keresni egy más útas valaha, 's nem lel. Oh, mikor házad előtt elmegy és Téged emleget, mondja ezt is: Ky boldogabb vala mint én, ő láthatta azt a' nagy embert, én nem láthatom!⁷¹

A vers először az 1823-as *Hébében* lát napvilágot Kazinczy több műve mellett. Első pillantásra a kötetnek nincs semmilyen koncepciózus elrendezése, de Kazinczy műveiben a tematikus rend nyomait fedezhetjük fel. A kötet elején olvasható szonettjei egy csokorba fűzve jelennek meg, az erdélyi utazást megörökítő epigrammát pedig Aranyrákosi Székely Sándor *A' Székelyek Erdélyben* című eposza követi.⁷²

Székely műve, az első teljes honfoglalási eposzunk, a kötet legerjedelmesebb darabjaként a székelyek vándorlását és honfoglalását beszéli el.⁷³

A székely nemzetet erdélyi földön legitimáló költemény a nemzeti identitás megteremtésének fontos eszköze, így az őt körülvevő, távolról tematikusan hozzá kapcsolható szövegek is kiemelkedő szerepet fognak játszani a magyar költészetben.

Az utazást követően, akárcsak a Wesselényi-epigramma esetében, itt is megjelenik egy nyomtatott tértől független közeg, amely a vers hordozójává válik. „Döbrentei írja, hogy ez kőbe metszetik, 's a' kápolna' oldalában fog állani, melly mellett a' kertben én az akkori Fő Ispánnal, most Guberniális Consiliáriussal egy szép napot éltem-el.” – írja Kazinczy 1817-ben, egy évvel az utazás után.⁷⁴

A vers a saját referenciális közegében jelenik meg, és a hely történelmi hívószavai mellett (Martinuzzi, kápolna) az utazásnak és az utazónak is emléket állít.

„GYÖNYÖRŰ HELY! OH MARADJON RAJTA SOKÁIG EMLÉKEZETEM.”⁷⁵

Dédács

Sztrigy' s' Maros Istenei, kiket a' gyep' szőnyege szállít
Tánczra, és tí, kiket az agg szilas' éje fődöz;
És te, kies völgy itt, sziklás vadonidnak ölében,
Mellyre a' Dévai vár' orma busongva nevet.
Vendégtek megyen; ő titeket most lát-meg utolszor;
Oh, de ti hagyjátok zengeni néha nevét!
És mikor Ó ide lép, 's a' víz' szélére hanyatlik,
És mikor a' szeretett Lotti kiáltja Zsenit,
Zúgjátok neki: Távozik az, 's messzére! de lelke
Hozzád, élte' kegyes Angyala, vissza sohajt.

A *Dédács* című verset Szauder József „a legszebb búcsúzásnak tekinti, melyet Süsie és Lotti iránti szerelméhez, Erdélynek mítoszához intézhetett.”⁷⁶

A verset Kazinczy több évvel az utazás után veti papírra: „Hat esztendeje hogy elakadtam azon Epigrammámon, melly által Dédácson lételem' emlékezetét fenntartám 's a' maradéknak általadni igyekeztem.” – írja 1823-ban Gróf Gyulai Karolinának.⁷⁷

A levél további részeiből úgy tűnik, hogy az évekig tartó befejezetlenség oka nem a csillapíthatatlan Süsie-Lotti szerelem, amely gúzsba köti a gyötrődő költőt, hanem csak az, hogy eddig nem volt hol, miért és kinek érdemes átadni a verset. Egy váratlan közlési siker azonban aktuálisá teszi a verset: „A' tavalyi Hébe darabjai közt, azt mondják, az én Vajda Hunyadom érdemli leginkább a' palmát” – írja Kazinczy, s így joggal kívánhatja, hogy „a' jövőendőben [...] ugyan ezt mondják a' Dédácsi felől.”⁷⁸

A *Vajda-Hunyad* című epigrammához hasonló, Erdély-tematikájú vers pár héttel később már Igaz Sámuel asztalán hever, s a szerkesztő szerint a mű „az első táblájára megy a' Hébének.”⁷⁹

A Gróf Gyulaynének írt levélben nemcsak az epigrammát küldi el Kazinczy, hanem az akkor már számos változatú *Erdélyi Levelekben* megfogalmazott óhajáról is ír. Szeretné, ha a Sztrigy és a Maros folyó közti, versben említett gyepszőnyeg az ő nevét viselné, és a grófnő egy emlékkövel őrizné meg a dedácsi réten járó utazó emlékét. Kazinczy sajátkezűleg rajzolja le az emlékkövet a grófnőnek.⁸⁰

A „család három nemzedéken át megőrzött óhaja” azonban csak hatvanöt év múlva teljesül,

ekkor állítják fel egy „kegyeletes Kazinczy-ünnepély” keretében a két méter magas követ, melyre Kazinczy utasításainak megfelelően csak a vezetéknevét⁸¹ és a *Poétai Berek* címlapján látható lepkés lantot faragják az erdélyi látogatás dátuma mellé.

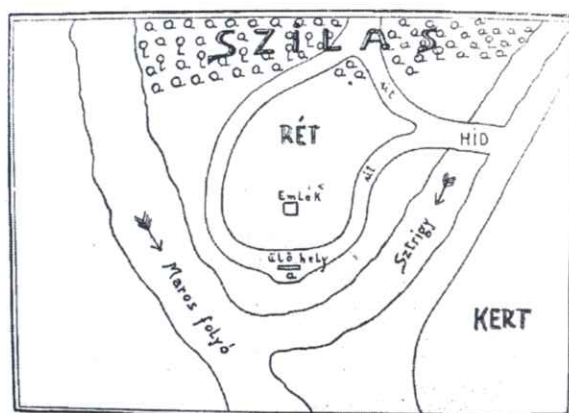
Kazinczy ottjártára a Gyulai család leszármazottai mellett már a szellemi-politikai elit is megemlékezik. A Hunyad Megyei Történelmi és Régészeti Társulat, a királyi tanácsos és a Hunyad megyei református lelkész Kazinczyról szóló magasztalásokkal, a „ragyogó stílus” *Erdélyi levelek* méltatásával, versszavalásokkal, valamint a Himnusz és Szózat eléneklésével rója le tiszteletét a költő iránt.⁸²

Az emlékjel állítása nemcsak az erdélyi táj területiális birtokbavételére⁸³ ad lehetőséget, hanem annak az (ön)pantheonizációs folyamatnak is részévé válik, amely Kazinczynek az 1820-as években is az egyik fő törekvése.⁸⁴ Azzal a lepke-lant motívummal, amely a Dayka-kötet előtt és részben a Csokonai síremlék-tervezeten is ott áll, Kazinczy egyszersmind egy textuális világnak is emléket állít.

„Ha tetszik Nagysádnak, faragtasson mellé egy lantot, hogy a’ ki akkor látja-meg, mikor nevetem ismerni senki nem fogja, kitalálhassa, hogy az poetai emlék.” – írja Gyulay Karolinának.⁸⁶

A *Dédácson* című vers és az emlékjel felállításának összefüggése Kazinczy egyik 1824-es, lányának címzett levelével.⁸⁷

Az erdélyi körutazásra apját elkísérő Zseni 1816-ban még csak nyolc éves volt, ezért a szóban forgó levélben Kazinczy felidézi számára a dédácsi boldog napok emlékét és lerajzolja a Grófnő kedvenc pihenőhelyét, amely a búcsúzás és így a vers helyszíne is:

A vers terei megelevenednek a rajzon, látjuk a Sztrigy és a Maros közti rétet „födező agg szilast”, a Grófnő kedvelt ülőhelyét és a gypszyenyegen elhelyezett emlékjelet. A „harmonikus képszövedék” térbeli elrendezésének olyan megvalósításával találkozunk, amely mind a képen, mind a versben a szerzőt állítja középpontba.⁸⁸

A mű alapján felvázolható képi elbeszéléstengelyek (Sztrigy–Maros, Szilas-völgy) kereszteződésében ugyanúgy Kazinczy áll, mint az epigramma formai középpontjában, az 5. sor konkrét utalása által (Vendégtek). A fókuszpontot körülvevő folyókat, utakat megjelenítő vonalak, körök a verssorokhoz hasonlóan „narratív kimozdításként működnek”, és a tér elbeszélői lehetőségeit aknázzák ki.⁸⁹

Általuk az a rétet jelenik meg, ahol „Lotti kiáltja Zsenit”, és amely az Isteneket „tánczra szólítja”, azt a völgyet látjuk, amelyre a „Dévai vár busongva nevet” és azt a folyót, ahol Süsie „a víz szélére hanyatlik”.

A kép nemcsak a verssel, hanem a levéllel összevetve is érdekes aspektusokat tartogat számunkra: „Gyermek voltál mikor ott valánk, és így meglehet hogy nem emlékezel a helyre. Imhol az” – írja Kazinczy Eugéniának a kép mellé.⁹⁰

Arra, hogy Zseni emlékezzen valamire, amely egyszer már a jelene volt, de az idő múltával és a tudat tökéletlenségéből fakadóan nem válhatott a múltjává, apja emlékeztetésére és rajzára van szüksége.

A földézet képek csak úgy válhatnak újra múltjává és ettől kezdve a jövőjévé is, hogy Zseni „túltekint” a képen és elfogadja azt az érzékelhető világot, amelyre a kép ablakot nyit.⁹¹

Mivel a „környező világ a jelenben elsődlegesen a térbeli tájékozódásban adott”,⁹² és egy visszaemlékezés „időképzete” nem „múltbeliségként” reprezentálja a megtörténtekeket, hanem egy „most-ot” jelenít meg, Zseni úgy tudja legkönnyebben emlékvilágának jelenévé, az emlékező én múltjává tenni az eseményeket, ha ez a közeg térbeliként képződik meg neki. Ugyanakkor ez a térbeli leképezés nem csak a múltat adja vissza, hanem a dédácsi környezet jövőjét is megjeleníti, hiszen a berajzolt emlékjövet csak ott jártuk után 65 évvel állítják fel.

Az emlékkő egy eddig nem említett időszak-
menshez fog kapcsolódni, mivel 1824-ben sem Zse-
ni aktuális jelenének vagy múltjának, sem emlékvil-
ágának részét nem tudja képezni. Az emlékké-
pedül a saját térrel és idővel rendelkező hetero-
topikus⁹⁴ képvilág jövőjéhez tud tartozni, mivel
Kazinczy soha többé nem jár Dédácson, a felállított
követ sem látja, így a kő csak annyiban képezheti az
ő emlékvilágának múltját és jövőjét, amilyen mér-
tékben megkonstruálta azt.

Eugénia számára a kép egyfajta ablakot nyit
saját múltjára. Ha Eugen Fink azt mondja, hogy
„minden kép lényege szerint a világra nyílik” és
„egy ablaktalan képvilág önmagában lehetetlen”,⁹⁵
akkor azt mondhatjuk, hogy éppen ez a kitárulás,
amely nélkül a képvilág egyáltalán nem létezne,
szünteti meg Eugénia „ablaktalan világképét”. Az
„ablak-elmélet” első számú következménye, E. H.
Gombrich szerint az, hogy hangsúlyeltolódásokat

okozhat a képértelmezéseknél, hiszen „ilyenkor a
képmező egyetlen pontjára sem tudunk úgy tekin-
teni, hogy az ne volna jelentős, ne reprezentálna va-
lamit. Az üres sávot hajlandóak vagyunk fényként,
vagy atmoszféraként kezelni.”⁹⁶

Ugyanakkor ezt a „gyengéséget” Kazinczynál
erősségnek is felfoghatjuk, hiszen ablakai életének
legjelentősebb helyszíneire nyílnak. Gondoljunk
csak a *Fogságom naplójában* közölt „Munkácsi vár
kilátására” vagy a „Kufsteini tömlőcöm kinézeté-
re”, ahol az ablak-elképzelés konkrét megvalósulá-
sát érhetjük tetten.

A fogság idején készült képek innenső oldalán
álló néző és szerző nézőpontja, perspektivikus látá-
sa azonos. Ezekben az esetekben egy újfajta szerző-
szemlélő viszonytalálkozhatunk, ahol a határok
elmosódnak és a szemlélő a szerző – egykor refer-
enciális, de ma már virtuális – terébe tudja kivetí-
teni magát.

Jegyzetek

¹ „Azt az elő-rajzolatot, midőn még csak
krétával jegyzi-meg a’ ki-feszített vász-
nan a’ Festő a’ fő, kar, kéz ’s más részek’
határ-líneáit, Skizznek nevezik.” – ma-
gyarázza lábjegyzetben Kazinczy a
„Skizzek Voltaire életéből” írásának
címét. Orpheus Rák hava, 1790. = *Első
folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEB-
RECZENI Attila, Debrecen, Csokonai
Kiadó, 2001, 206.

² Vö. CSETRI Lajos: *Egység vagy külön-
bözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a
magyar nyelvújítás korszakában*, Buda-
pest, Akadémiai Kiadó, 1990, 134.

³ Vö. *Képvittelek – Tanulmányok az in-
termedialitás tárgyköréből*, szerk. PETHŐ
Ágnes, Kolozsvár, Scientia Kiadó,
2002, 10. (PETHŐ 2002.)

⁴ [http://www.net.klte.hu/~keresofi/
mke/t.html](http://www.net.klte.hu/~keresofi/mke/t.html).

⁵ KAZINCZY Ferenc *Összes művei: Harmadik Osztály: Levelezés*, s. a. r. VÁCZY János, I–XXI, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1891–1911 (KazLev), XIV, 3219. lev., 152. Kazinczy Kölcseynek, 1816. május 22, Széphalom.

⁶ PETHŐ 2002, 10.

⁷ Vö. PETHŐ 2002, 10–11.

⁸ Lásd pl. KAZINCZY Ferenc: *Fogságom naplója*, szerk. SZILÁGYI Márton, Buda-
pest, Osiris, 2000 (Milleniumi Könyv-
tár). (SZILÁGYI 2000.)

⁹ Nicolas PETHES: *Az elnémulás iróniája – Farkas Péter Gólem című regényesszé-
je – Szöveg önmaga végéről*, *Lettre In-
ternational*, 2001, tavasz, 40. szám,
<http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre40/pethes.html>.

¹⁰ Mike BAL: *Túl a szó-kép oppozíción*, Enigma, 1997, 14–15, 132–164. Itt: 141. (BAL 1997.)

¹¹ KazLev, IV, 941. lev., 199. Kazinczy Kis Jánosnak, 1806. június 16., Széphalom.

¹² Lásd bővebben: KOVÁCS Sándor Iván: *Kazinczy tájai és tájszemlélete = Széphalom 14. – A Kazinczy Társaság évkönyve*, szerk. KOVÁCS Dániel, Sárospatak, 2004, 19–29. Itt: 27.

¹³ Vö. Nelson GOODMAN: *Az újraalko-
tott valóságról és a képek hangjairól = A sokarcú kép*, szerk. HORÁNYI Özséb, Budapest, Typotex, 2003, 41–101. (HORÁNYI 2003.)

¹⁴ KazLev, IV, 941. lev., 199. Kazinczy Kis Jánosnak, 1806. június 16., Széphalom.

¹⁵ BAL 1997, 141.

¹⁶ Vö. HORVÁTH Gyöngyvér: *A bekere-
tezett szöveg Jenny Holzer művészeté-
ről = Szó és kép – a művészeti kifejezés
szemiotikája és ikonográfiája – Ikonol-
ógia és műértelmezés 9.*, Szeged, 2003,
329–347. Itt: 346.

¹⁷ SZILÁGYI 2000, 44.

¹⁸ KAZINCZY Ferenc *utazásai*, vál., szerk., jegyz. BUSA Margit, Buda-
pest–Miskolc, Széphalom Könyvmű-
hely– Felsőmagyarországi Kiadó,
1995, 83.

¹⁹ *Az Erdélyi Levelekből*, KAZINCZY Ferenc *válogatott munkái*, szerk. RADÓ Dániel, Budapest, é. n., XXV. levél, 354. (Remekírók Képes könyvtára). (ERDLEV é. n.)

²⁰ ERDLEV é. n., 354.

²¹ A műfaji modellként szolgáló *Anthologia Graecáról* van szó, a görög epigrammagyűjteményről. A gyűjtemény „az Anthologia Palatina és az Anthologia Planudea egyesítése, amely 4000-nél is több, Kr. e. 490-től Kr. u. VI. sz-ig keletkezett epigrammát s hosszabb rövidebb verseket foglal magában.” Vö. *Világirodalmi Lexikon*, 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, 347–348.

²² KazLev, VII, 1647. lev., 221. Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1810. január 22., Széphalom.

²³ KazLev, VII, 1667. lev., 274. Cserey Farkas Kazinczynak, 1810. február 19., Besztercze.

²⁴ KazLev, VII, 1652. lev., 235. Kazinczy Id. B. Wesselényi Miklósnénak, 1810. január 22., Széphalom.

²⁵ JAKAB Elek: *Kazinczy Ferenc és a két Wesselényi*, Nemzeti Hírlap, 1879. ápr. 13. Melléklet a 1541–102. számhoz.

²⁶ Vö. PORKOLÁB Tibor: „Nagyjaink 40 KazLev, XIV, 3259. lev., 274. Kazinczy B. Wesselényi Miklósnak, 1816. szeptember 13., Széphalom.

²⁷ KazLev, VII, 1678. lev., 301. B. Wesselényi Miklósné Kazinczynak, 1810. március 10., Zsibó.

²⁸ KazLev, VII, 1685. lev., 316–317. Ifj. B. Wesselényi Miklós Kazinczynak, 1810. március 21., Zsibó.

²⁹ KazLev, VII, 1691. lev., 331. Kazinczy Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, 1810. március 25., Széphalom.

²⁹ KazLev, VII, 1691. lev., 334–335. Kazinczy Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, 1810. március 25., Széphalom.

- 30 KazLev, VII, 1700. lev., 349. Kézy Mózes Kazinczynak, 1810. április 5., Sárospatak. Kézy ezt írja Kazinczynak: „Nagy alázatossággal köszönöm a bennem vetett bizodalmat, a Wesselényi halálára készítenő versekre nézve.”
- 31 KazLev, VII, 1752. lev., 460–461. Kazinczy Döbrentei Gábornak, 1810. május 18., Széphalom. (A kötetben 1818-as dátummal szerepel a levél.)
- 32 TAKÁCS Ferenc: „Csokonai koszorúja”: Egy emlékvessző-gyűjtemény tanulságai = *Kegelet és irodalom*, szerk. KALLA Zsuzsa, Budapest, 1997 (Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 7), 22–28. (TAKÁCS 1997.)
- 33 TAKÁCS 1997, 24.
- 34 KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi Levelek*, MTAK Kt K611, 256.
- 35 KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi Levelek*, MTAK Kt K611, 308. Ahogy PORKOLÁB Tibor és több reformkori kultusz történettel foglalkozó tanulmány is felveti, a kegyeleti szertartások és megemlékezések nemcsak az elhunytat, hanem az őreá emlékező közösséget is ünneplték. A helyzet hasonló itt is, csak a közösség szerepét itt Kazinczy tölti be. PORKOLÁB Tibor, „A hálás utókor” *Az emlékjelállítás mint rituális (ön)legitimáció = Széphalom 10. – Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, szerk. BALASSA Iván, FEHÉR József, HÖGYE István, [et al.], Sárospatak, 1999, 151–163.
- 36 TAKÁCS 1997, 25.
- 37 KazLev, VII, 1767. lev., 499. Kazinczy Kis Jánosnak, 1810. június 4., Széphalom.
- 38 KazLev, VII, 1692. lev., 337. Ifj. B. Wesselényi Miklós Kazinczynak, 1810. március 26., Zsibó.
- 39 KazLev, VII, 1724. lev., 394. Kazinczy Ifj. B. Wesselényi Miklósnak, 1810. április 26., Széphalom.
- 40 KazLev, VII, 1753. lev., 464–465. Cserey Farkas Kazinczynak, 1810. május 19., Kraszna.
- 41 SZAUDER 1979, 615.
- 42 KAZINCZY Ferenc: *A' zsbói nagy Megholtra, Hazai 's külföldi tudósítások*. (13.) Pestről. Szerdán Böjt elő hava 14dik napján 1810.
- 43 KAZINCZY Ferenc: *Báróczy, Hazai 's külföldi tudósítások* (14.) Pestről. Szombaton Böjt elő hava 17dik napján 1810.
- 44 KAZINCZY Ferenc: *Báróczy, Hazai 's külföldi tudósítások*. (14.) Pestről. Szombaton Böjt elő hava 17dik napján 1810. 109.
- 45 VADAI István: *Szövegrögzítés*, <http://www.magyar-irodalom.elte.hu/biop/barbar/cikkek/vi.html>.
- 46 KazLev, XIV, 3301. lev., 371. Kazinczy Báró Jósika Jánosnak, 1816. október 16., Széphalom.
- 47 GERGYE 1998, 257.
- 48 MTAK Kt 638 I. 89. v.–90. f. *Kazinczy Ferenc: „Branyicska. B.[áró] Jósika Jánoshoz.” Széphalom, 1816. okt. 20. Versfogalm. Utána: Kazinczy Ferenc Jósika Jánoshoz intézett kísérő sorai a versről, 1816. okt. 21.* (MTAK Kt 638 I.)
- 49 ENYEDI Sándor: *Kazinczy Ferenc és Jósika János levelezése*, ItK, 1999/1–2, 205–210.
- 50 KazLev, XIV, 3301. lev., 371–372; XIV, 3345 lev., 480–481; XX, 4678 lev., 99.
- 51 Az Assessor Tabule: *Törvény Bíró v. Tábla Bíró*. In: *Tiszti Szótár*, Pécssett 1806dik Esztendőben Engel Kristina bötüivel. 1807, 12.
- 52 Vö. HÁRS Endre: *Térképműveletek Képzletbeli földrajz és nemzeti paradigma Eötvös Károly útimonográfiáiban = Serta Pacifica, Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. Ármeán Otília [et al.], Szeged, 2004, 295–303.
- 53 KazLev, XIV, 3244. lev., 253. Kazinczy Gr. Dessewffy Józsefnek, 1816. augusztus 10., Dédács. A latin idézet pontosan: „*Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudaro viro, [...]*” = CICERONE *Le Tuscolane*, Milano, 1993, 76. *Örvendek, hogy megdicsértél, te, sokat dicsért atyám.*” = Marcus Tullius CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, Budapest, 2004, 192.
- 54 RÁKAI Orsolya: *A magyar nyelv ünnepe? A Marczibányi-jutalom első két kiosztása = Az irodalom ünnepei: Kultusz történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Budapest, 2000 (Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9), 67–86. Itt: 68.
- 55 KazLev, XIV, 3247. lev., 261–262. Kazinczy Wesselényinek, 1816. augusztus 12., Dédács.
- 56 MTAK Kt 638 I., 89. v.–90. f.
- 57 *Hébe, Zsebkönyv*, Kiadta IGaz Sámuel, Pesten, MÜLLER Józsefnél, 1823, 122.
- 58 Vö. „*A bajnok ébred*” – *Hösköltevények*, vál. és az utószót írta ZENTAI Mária, Budapest, 2000 (A magyar költészet kincsestára), 281.
- 59 KazLev, XV, 3379. lev., 64. Kazinczy Berzsényinek, 1817. február 12., [h. n.]
- 60 KazLev, XIV, 3314. lev., 416. Kazinczy Gr. Gyulai Karolinának, [é. és h. n.]
- 61 SZAUDER József, *Veteris vestigia flammae (Kazinczy szerelme) = Az estve és az álom*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970, 347–432. Itt: 414. (SZAUDER 1970.)
- 52 KazLev, XVIII, 4182. lev., 298. Kazinczy Gr. Gyulai Karolinának, 1823. március 22., Újhely.
- 63 KazLev, XVIII, 4182. lev., 299. Kazinczy Gr. Gyulai Karolinának, 1823. március 22., Újhely.
- 64 KazLev, XVIII, 4191. lev., 311. Igaz Sámuel Kazinczynak, 1823. május 2., [h. n.]
- 65 KazLev, XIX, 4286. lev., 14. Kazinczy Gr. Gyulai Karolinának, 1824. január 20., Széphalom. A későbbiekben Kazinczy a széphalmi síremlékét is megtervezte. Erről bővebben: FEHÉR József: *Tájak, kertek Kazinczy Ferenc műveiben = Széphalom 15. – A Kazinczy Társaság évkönyve*, szerk. KOVÁTS Dániel, Sárospatak, 2005, 49–55. Itt: 55.
- 66 A nevek szerepéről a sírokon, lásd KAPPANYOS András: *A temetők retorikája*, Café Babel, 1997/2, 173–189.
- 67 TÉGLÁS Gábor: *Kazinczy-ünnep Dédácson*, Fővárosi Lapok, 1881. szept. 29. 121. szám, 1306–1307.
- 68 Az emlékjelállítás szándékának lényegét igen találóan világítják meg azok az ismérvek, amelyekkel a territóriumot szokták jellemezni: „*látható terület, amely állandó helyet bír, vagyis mozdulatlan.*” In: Charles J. HOLAHAN: *A személyes tér = Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény*, szerk. DÜLL Andrea, KOVÁCS Zoltán, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998, 141–169. Itt: 145.
- 69 Vö. PORKOLÁB 2005, 98–104.
- 70 A Daykával és Csokonával kapcsolatos levelek: KazLev, X, 2276. lev., 27–29. Kazinczy Helmecky Mihály-nak, 1812. júl. 4., Széphalom. KazLev, III, 824. lev., 448–450. Kazinczy Cserey Farkasnak, 1805. október 7., Kázmér.
- 71 KazLev, XVIII, 4182. lev., 298–299. Kazinczy Gr. Gyulai Karolinának, 1823. március 22., Újhely.
- 72 KazLev, XXII, 5585. (4298/a.) lev., 379–380. Kazinczy Kraynik Imréné Kazinczy Eugéniának. 1824. február 9., [h. n.]
- 73 SZAUDER 1970, 415.
- 74 KEMP 2003, 60.
- 75 KazLev, XXII, 5585. (4298/a.) lev., 380. Kazinczy Kraynik Imréné Kazinczy Eugéniának. 1824. február 9., [h. n.]

76 Jay David BOLTER: *Ekphraszisz, virtuális valóság és az írás jövője*, Helikon, 2004/3, 349–365. Itt: 361–362.

77 Eugen FINK: *Megjelenítés és kép = Kép fenomen valóság*, szerk. és az előszót írta BACSÓ Béla, Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 47–97. Itt: 74. (FINK 1997.)

78 Vö. Edmund HUSSERL: *Fantázia, képtudat, emlékezet = Kép fenomen valóság*, kiad., szerk. és az előszót írta BACSÓ Béla, Budapest, Kijárat Kiadó, 1997, 9–46.

79 Michael FOUCAULT: *Eltérő terek = FOUCAULT: Nyelv a végtelenhez, Tanul-*

mányok, előadások, beszélgetések, Latin Betűk, Debrecen, 1999, 147–155.

80 FINK 1997, 96.

81 E. H. GOMBRICH: *Elmélkedés egy vesszőparipáról, avagy a művészi forma gyökerei* = HORÁNYI 2003, 36.

A tanulmány megjelent: *A látható könyv – Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből (Klasszikus – magyar – irodalom – történet, tanulmányok 2.)*, Szerk: Hász-Fehér Katalin, Szeged, 2006, 317–344.

Kazinczy-levelek

ARANKA GYÖRGYNEK

Kassa, 1789. júl. 10.

Arankának Kazinczy

a legtökéletesebb számban boldogságot kíván.

Kevésbe, csak igen kevésbe múlt, régólta tisztelt érdemes hazafi! hogy előttem igen kedves leveled az elyseumi mezőkre nem jött utánam. Az elmúlt hónapnak 7-dikétől szinte 23dikáig, az életnek, sőt magoknak a legkínosabb fájdalomknak érzésén kívül tompán és elájulva feküdtem s orvosom minden reménységről lemondott.

Végtére egy kegyes istenség visszaadta életemet s új feléledésem és azok a könnyek, amelyek szememet mindenkor elfutják, valamikor az jut eszembe, hogy oly igen közel voltam a *Nem-lételhez* és mégis újra *vagyok*, kedvesebb áldozat néki, mint az a pompás háládás, mely gyakorta a templomokban zeng.

Élek tisztelt barátom! - ó mint kevélykedem ezen nevezetben - s már lábadozni kezdek nyavalyámból; s új életemnek nagy szerencsáját lelem abban, hogy te engemet szeretsz s barátságodra s leveledre méltóztattál.

Nékem az orvos megtiltotta az írást és a mélyebb gondolkozást: de ezenfelül láthadd kezem írásából is, hogy gyengének kell lennem. Meg fogsz tehát engedni, hogy válaszom most rövid lésson.

Azt tudakozád, mi a DAL? - Szükség, hogy a *Gesang*-ot a *Lied*-től - *chant*-ot *chanson*-től - a *canto*-t a *canzonetto*-től a magyar is megkülönböztesse. Az első harsogó epepeákat, magasan repdeső ódákat - az utolsó szerelmes darabokat, nyugodalmas scé-

nákról írt énekeket jelent. - - Közönséges nálunk *danolni, danlani*, mely világosan az obsoletum *dal*-tól jó. - - Én leveledet, mihelyt egynehány ízben elolvastattam, mert magam oly gyenge valék, hogy egy betűt se tudtam a másiktól megkülönböztetni, mint igen kedves újságot az én igen kedves Horváthomnak küldöttem által Füredre, három darab szép verseiddel. Várd tehát addig teljesebb választomat, míg az ismét kezemhez jó.

Most mondom már én egész bizodalommal azt, amit a Cessner elibe tett Rádaihoz írt levelemben mondtam, hogy születésem a legtisztább magyar ég alatt esett, midőn Arankát mind a helyben - per duplex 11, - mind az é-ben in interrogationibus velem együtt látom. Ha engemet esmernél, tudnád, hogy én éppen nem vagyok vallásbeli fanatizmus-sal profanálva; engem fiának nevez a bölcsesség; de kéntelen vagyok mégis megvallani, hogy magát tartom a kálvinistát a magyar litteratúra elővitelére választott népnek. Igyekezik a pápista, de haszontalanul; Faludi - az imádott Faludi hány helyt vét nyelvünk ellen. Nézzük el Szabót, Rajnist, Révait, Batsányit. - - A lutheránus pedig arra van kárhóztatva, hogy magyarul meg ne tanulhasson. Én ennek forrását az oskolákban találok. A kálvinista univerzális nyelve a magyar; a pápistáé a culináris deákság; a lutheránusé a tót és német.

Mit mondál te a német nyelvről a franciával összehasonlítván? Én a *Pucelle d'Orleant* végzetlenül tisztetem; *Rousseaut* religióval olvasom, *Colardeaut*, *Doratot* sokszor gyönyörködve olvastam; de a német litteratúrát a franciánál alábbvalónak nem állítom. A francia nyelv csupa virág, az igaz; de micsoda átkozott sor ez *Doratnak Ma Philosophie* nevezetű darabjában:

Cette poétique licence.

Ha prózának olvasom, úgy mondom ki: Szett poetik lizansz. Ha versnek, így: Szette poétique lizansze, és azt úgy, mintha jámbus vólna. - Ezen felül minden jóízű litterátor feljebb becsüli a *Simplex munditus*-t a tarka csecse-becsénél. No nézzük már a Cessner Idylliumainak első §-át németül, és úgy, amint azt Huber fordította, noha azt könyv nélkül írom csak, és így hibázhatok, mert francia Cessnere-met olvasni adtam.

Nicht den blutbespritzten kühnen Helden, nicht das öde Schlachtfeld singt die frohe Muse: sanft u. schüchtern flieht sie das Gewühl, die leichte Flöt in ihrer Hand.

Franciául:

Ce ne sont ni les Heros farouches et teints de sang, ni les champs de bataille couverts de morts, que chante ma Muse badine: douce et timide elle fuit, sa flute legere à la main, les scenes tragiques et tumultueuses.

Magyarúl a német után:

Nem vérrel béfecskenedett merész bajnokot, nem az ütközet feldúlt helyét énekli a víg Múza: remegve szalad ő mezei könnyű sípjával a fegyvercsattogás elől.

Mennyivel igazabb a magyar a franciánál? és milyen szép numerus van benne:

a fegyver csattogás elől.

Ez jambus, szinte mint a német

die leichte Flöt in ihrer Hand.

.....
.....
...Most minden verseink haszontalan hosszas csevegés és kedvesség nélkül való kötött beszéd. Erdődy Lajos, akit gyakorta burlesque expressiókért becsülnék sokan, gyakorta pajkosságaiért, gyakorta csak azért, mert foly a cadentiája, mindég repetál; gróf Teleky József szenteskedik, Bessenyei tudomány nélkül affektálta a legsublimisabb filozófust, s dagály lett. Ilyen ő Lucanusában, hol a gallusokat gauloknak, Ausoniát Lausoniának nevezi tudatlanságból, akármit mond Batsányi a Museum 2dik darabjában. Igaz, hogy ha Bessenyei deákul tudott vólna, nem hiszem, hogy Lucanus jobb fordítóra akadhatott vólna, mert mind a kettőt dagályra szülte a természet. Szabó, isten tudja, mit csinál.

A második negyedében a Museumnak Klopstocknak Messiásából fordított darabokra fogsz találni. Így van már készen 3 ének. Csak arra ne kérj, hogy az erőltetett expresszóktól elálljak. El-

veszteném egészen a Klopstock energiáját. Fordításomat in mscrpto és Cessneremnek újabb darabjait a Lőrinc napi debreceni sokadalomra Hunyadi Ferenc prédikátor úr kezéhez küldöm, hogy küldje kezedhez. Kérlek, rostáld meg. A te kriziseid nagy érdemet fognak adni munkáimnak. A Cessner Idylliumit most hasonlítom össze az originálissal. Akkor, ha majd készen leszek vele, általküldöm.

Nem írok többé, hanem csak egy darab versemet teszem még ide. Méltóztass továbbá is leveleidre és szeretetedre és éreztessd, hogy szeretsz. Kassán 10. júl. 1789.

Manci Magdolnának diminutivuma.

ARANKA GYÖRGYNEK

Kassa, 1789. dec. 20.

Arankának Kazinczy boldogságot!

Hogy előttem minden tekintetben különös kedvességű leveledre ily soká nem feleltem, érdemes tisztelt hazafi! tulajdonítsd azt bécsi útamnak, hová októbernek 18dikán megindulván, decembernek

4dikén jöttem haza. Azólta ismét egy hivatalbéli utat tettem; s onnan is megjövén, subalternus tisztjeimnek dolgoztam egy hivatalba vezető *szóllást* (tehetné-e ez az Oratiót? - csak inkább mégis mint a *Beszéd*; Colloquium), melyet ma el is mondék, s pihenésemnek első szempillantását arra fordítom, hogy barátságos öleléseid közzé vethessem magamat.

Füreden Horváthot, Győrben Rajnist és Révait, Pesten Dugonicsot. Pozsonban a nevendék kis papokat, Bécsben a Hadi történetek íróját, Görög Demeter uramat, Báróczyt, s mindenek felett gróf Széchényit láttam. - Annak előbeszélésére, mit láttam, mit hallottam, szabadabb elme, és sok idő kívántatik. Horváth egy szeretetre méltó kuruc. Nem lehet hozzá hasonló litterátort kapni, mert ő a maga nemében egyetlenegy. Fekete bajusza ellepi egész száját, oldaltól és hátulról üstökbe kötött hajai borzasan állanak, ruházata veres színből vagyon kihányva arannyal, fején pedig bársony nyusztoz süveg áll. A legpajkosabb fickónak esmérné az, aki látja, s megesküdné, hogy nemcsak nem poéta, de a poézisnek nevét sem hallotta. Szüntelen danol, mint a kálvinista deák szokott; pipázik; tréfát űz, s neveteti azt, akivel szól. Szíve oly egyenes, mint a Nathanaelé. Áldott lesz énelöttem a nap, amelyen ötöt először szorítottam mellyemre. 30 esztendőös.

Dugonics ősz ember, de ideje előtt. Haja és színe igen szőke lehetett. Nyájas s egyenes, de nem durva. Ha bántják, haragszik. Azon a képen, amely a Kovacsich Merkur von Ungarn für das Jahr 1787. Tomo XII. vagyon, szerencsésen van eltalálva; de a karja és sipkája a képet esmeretlenné teszi. Újonnan adja ki most *Etelkáját*, s néhol változtat, bővít, elhagy holmit.

Révai száraz, szőke, görbedt, éles és alighanem irigy. Győrben a Normális Oskolánál rajzolás és architektúrát tanít. Társaságra veszedelmesnek nézem.

Rajnis egy igen becsületes karakterű ember, nagy hazafi, ad excessum! Büszke mert a maga érdemét esmeri. Ha ki írásáról ítél, nagyon megcsatlakozik. Nem oly durva, nem oly mérges ő amilyennek mutatják írásai. Meg volt bántva, s nem sír, ha bántják, hanem vág.

Pozsonban a kis papok közt igen kedves embe-
reket kaptam. Döme Károly szeretetre méltó, derék és nagytehetségű ifjú. - Fehér György francot, németet, olaszt ért. Tsergits verseket írogat.

Báróczy öregszik. Nem ír többé semmit.

Széchényi királyi commissárius és főispány volt. Önként resignált. Egy szent hazafi. Igen tanúlt, igen nyájas, igen jó ember. Alig szerettem valaha valakit annyira, mint ötöt első tekintettel: de rettegtem

előtte, oly nagy vólt reverentiám, veneratióm. Ha ki ötöt látja, hazafiúságát hallja, azonnal hozzáfog az íráshoz. - Többet nem mondhatok, nem lehet mondanom.

A *Júlia Levelei* úgy jönnek ki amint parancsoltad. Magam rajzolóhoz egy képet a homlok-levéltre. Ámor jajgatva mégyen, s lábait béklyó szorítja; íveit pedig mérgesen elhintve lehet látni. Közülök egy kígyó fonakodik ki. - Ezt én Bécsben metszetem: de Kassán fogják nyomtatni. Veszed majd az árku-sokat minden postán.

A *Museum IV.* részébe, s már Landerernek általadott ORPHEUSom (így nevezem hólnap-számként kijöendő írásomat) első darabjában egynehány verseidet tettem belé. Engedd el ezen szabadságomat. Lesbiához. Koporsó-kőre, Nap ha fel akar öltözni etc. etc.

B. Ráday Pesten dicsekedve mutatta szép leveledet. Mint örültem én, midőn nevetem kedvesen említve láttam. Én a te szeretetteddel dicsekedtem. Tarts meg abban továbbá is. Én tisztelni meg nem szünlek. *Kassán 20. Xbris 1789.*

Eddig való professzora kassai Normalis Fő Oskolámnak, Wályi András úr, s ivánkai Vitéz Imre úr subalternusaim lettek a kancellárián 4-a novembris publikált resolutioban. Ez Egerben, amaz Miskolcon fog lakozni mint Scholarum Nationalium Districtus Litterarii Cassoviensis Regius Visitor. Rángja főszolgabírói, 600 ft. fizetéssel. A Vitéz *Orestese* javallást nyert Bécsben.

ARANKA GYÖRGYNEK

Kassa, 1790. jan. 25.

ARANKÁT

Szerzetes Barátja ORPHEUS
szent csókkal öleli.

Érezd szentül szeretett barátom! érezd mennyire ragadott el azon támadott örvendezésem, hogy téged nemcsak barátomnak, hanem szerzetes atyámfíának szólíthatlak. Az a szent öröm, amely indúlatosan szorítana, ha ölelhetnék mellyemre, megnémít; nem tudok egyebet mondani, hanem hogy - szeretlek.

Én a miskolci virtuosus kozmopoliták tagja vagyok. mindazáltal dolgozni régen megszűnt; mert előljáró atyátokfiai elszéledtenek, és a fejedelem rendelése gátlást vetett barátságos öszvegyüléseinknek. Azólta munka és nélkül vagyok.

Horváth Ádám is barátunkká leve. Pesten vétett fel 19-a november, s én őt (szokásból kiment rendtartásunkhoz képest) Áriónnak neveztem. Ő

minden tekintetben érdemes szorosabb szövet-ségünkre.

Küldöm a Museum 3-dik darabját. A negyedik most van sajtó alatt.

A generális gyűlése Abaujnak magyar tüzzel mene végbe. Nem adunk életet, míg szabadságaink helyre nem állítatnak.

Barátom! hivatalbeli dolgaim vonnak el, és félek, hogy ha még többet írok, mindenem itt marad. Szorúlj mellyemre, és fogadd el szent csókomat. *Kassán 57 25/I. 90*

Orpheus.

22

CSOKONAI V. MIHÁLYNAK

Regmec, 1793. júl. 29.

Csokonai úrnak Kazinczy.

Tegnap mene el tőlem Nagy Gábor úr. Mintegy egy napot töltött itt. Nehezen eresztettem, mert egy szeretetre méltó embert leltem benne, s Csokonaimmal s Nagy Sámuelemmel ismértetett meg beszélgetései által. Nyughatatlan vagyok már most ezeket személy szerint látni minél előbb.

Az úr tőlem azt kívánja a Nagy Gábor úr által megküldött levelében, hogy számára küldjem meg a *Magyar Museum* darabjait. Megküldeném örömet: de nem lehet többé kapni. Az elmúlt hónapban vétettek Abaujvármegye által a Helytartó Tanács rendelkezéséből sequestrum alá. Ha onnan kiszabadúlnak, ha kiszabadúlnak tudniillik, megküldöm.

Mikroszkópium eránt legjobb útasítást adhat az úrnak dr. Földi barátom. Én egészen járatlan vagyok az ilyenek megszerzése körül: ő pedig, nem régen kerülvén ki Pestről, lehetetlen, hogy erre felelni ne tudjon.

Révai Miklós piarista pap, és professzora a rajzolásnak s polgári építés mesterségében a győri normális oskolában,...

Várom a *Békaegérharcot*, és a *Szent Péter énekét* Lőrincor. De várom a nyomtatandó versek gyűjteményét is. Ki lesznek nyomtatva, csak küldje kezemhez az úr. - Az úr számára Nagy Gábor úr viszen egy Herdert és Horváth Ádám úrnak a képét. -

Ajánlom magamat barátságába. *Regmec, 29. júl. 1793.*

Míg a versek kinyomtatódnak, nem írna-é az úr valamit versben Horváth Ádám úrnak, hogy azt belé nyomtathatnánk a gyűjteménybe?

KAZINCZY FERENCZ K
T
H.
S
M U N K Á J I
SZÉP LITERATURA.

PESTEN.

TRATTNER JÁNOS TÁRSASÁVAL 1814

ANYJÁNAK

1794. decemb. 15.

Újhely, a barátszeri fogadó felső szobájában.

Édes Asszonyám! 7 órakor ideérkeztek Szulyovszky és Tansics urak, kapitány Fekete és Zsigárdi urak által kísérve. Mind a hárman egyforma bátorsággal viseljük a csapást, és mind a hárman boldogok vagyunk jó emberek által vezetettve. Pesten a József új épületjébe leszünk szállva. Kiki külön, de kapit. Novák úrnak parancsolatja van, hogy napjában hatszor is eljőjön hozzánk. Ő mosat, varrat, és amire szükségünk lesz. Reménységet nyújtanak, hogy levelet fogok Asszonyámhoz írni, de addig ne írjon Asszonyám, míg éntőlem nem kap. Éjjel-nappal fogunk menni. 30 is van már fogva. - Az inasnak nem szabad jönni, mert minden szekéren két legény ül, és az szolgál körülünk. Crimen laesae Majestatissal vádolnak. Csendesesen viselem sorsomat. Asszonyám is cselekedje ugyan-azt. Az inasom B. Vécseyhez megyen szolgálatba. Úgy végeztem még Kassán. Kérem asszonyámat, méltóztassék néki ruháját úgy kiosztani, hogy in-

kább nekem legyen károm, mint neki. Még meg-
szolgálhatja. A bőrnadrágot meg kellene tartani; ha
a mentét v. dolmányt néki adja is asszonyám.

Köszöntöm az öcsémet, és ajánlom magamat
barátságába. Köszöntöm a húgomat is. Asszo-
nyámtól azt kérem, hogy magát festettesse nékem,
és életének kedvezzen énérettem és testvéreimért.
Éljen boldogul asszonyám, az Isten terjessze ki
atyai védelmét asszonyámon.

A nagy-asszonyám kezeit csókolom, úgy Die-
nest és Miklóst, Susit. Asszonyámnak újra csóko-
lom anyai kegyességeiért kezeit. Adja Isten, hogy
nemsokára láthassam asszonyámat. -

8. óraker.

BERZSENYI DÁNIELNEK

Széphalom, 1808. okt. 31.

Berzsenyi Dánielnek Kazinczy Ferenc tiszteletet
s szíves baráti idvezlést.

Ritka ragyogású barátom! Kisünk megírta, úgy
hiszem, azt néked, hogy verseidnek kötetét tőled
elkértem, oly végett, hogy azt megolvassam, mi-
nekelőtte sajtó alá kerülnek. Azon kevés darabok
után, melyeket ezen halhatatlan barátunknál olvas-
ni öröömöm vala, meggyőzhetetlen kívánság szállott
meg a többit is olvashatni; mert valóban a te éneke-
id nem szokott hangicsálás a Magyar Helikonon.
Nagy gyönyörűséggel láttam azokban a Horác,
Matthisson és Salis, s Virág és Kis tanítványát, s
nyelved oly szép, oly nemes, hogy azt csudálni fog-
ja a haza. Te engem mesterednek nevezel. Hamis
tettetés nélkül és igaz örömmel nyomom vissza
homlokodra a szent koszorút, és azt vallom, hogy
az tégedet illet, nem engemet. Elég dicsőség az
nékem, hogy te engem szeretsz. Tovább, édes bará-
tom, tovább a szerencsésen futni kezdett úton; Vi-
rág, Kis és Dayka, kiket elsőknél tart nemzetünk-
ben minden akinek ízlése van, örömmel fogadnak
el szent koszorújukban.

Verseidet tulajdon kezemmel tisztázom le, s úgy
küldöm által Kisünknek. Változtatást híred nélkül
bennem nem teszek: de lesz holmi, amit meg nem
hagyok, mert meg nem hagyhatok. Ortográfiaid s
interpunkcióid vétke: e részben engeddd kipót-
lanom hiánosságodat. Nem kívánom én, hogy más
az én különösségeimet általjában kövesse; más
nemzetbeli írók sem írnak mindenben egyformán:
de van mindazáltal holmi, amit másképpen írni s
mondani hiba nélkül nem lehet. Vignettet olyat vá-
lasztottam, mely a munkához igen jól fog illeni s
nem kevésbé szép, mint az én Herculanumi Ter-
psichorém a Marmontel Szívképző regéi előtt: egy

lantoló muzsa s lábainál Ámor, a muzsának karjai-
ra kívánkozván. - Tőled ezekért azt kívánom jutal-
múl, hogy verseidnek tulajdon kezeddél írt köteté-
vel ajándékozz meg, hogy autográfiai gyűjtemé-
nyemet velek gazdagítsam. Ezt Kisünk tőlem nem
fogja irígyleni. - Ne hidd, hogy a melegség, mellyel
szívem hozzád szól, tettetés vagy a csapodáron ille-
tett önszeretet míve: nem, nagy fényű ifjú! valóság-
os hajlandóság s becsülés szava az, s az azon tá-
madt öröme, hogy magamat hazámnak egy igen
nemes fia által szerettetni látom. Írd meg nékem,
leveleidet melyik postáról veszed, hogy midőn má-
sodik leveletem veended, az egyenesen mehessen
hozád. Éljen szerencsésen s örvendj érdemeid-
nek s támadó dicsőségednek. -

Széphalom, oktob. 31d. 1808.

BERZSENYI DÁNIEL

KAZINCZYNAK

Mikla, 1808. dec. 13.

Tekéntetes úr! Nagy érdemű hazafi!

A dicsőség ösztöne tulajdona a szebb lelkeknek,
de a bölcsnek láng pillantása alatt hiúsággá olvad. -
Egy igen érzékeny jelentést, egy igen szent innepet
jegyzett az úrnak levele az én életemnek napköny-
vében, s nem szégyenlem megvallani, hogy egy pár
forró férfiúi cseppet nyomott ki szememből; de ér-
zem, hogy az nem a dicsőség csiklandásának mun-
kája, hanem a jó szándék jutalma és a jól öszvetalál-
kozásának andalodása. - Ez az én érdemem, s di-
csőségem! Úgy vagy, nem marad elrejtve az én jó
igyekezetem s törekedésem! Ezen gyönyörű szem-
pontból magyarázom én egyedül azon szíves haj-
landóságot, mellyel az úr múzsámat öleli, kegyeli,
lantomat koszorúzza. Nem múlhatnak el az ily
szempillantások mély benyomás nélkül, sem az ily
benyomás következtetések nélkül. Ígérem, hogy min-
dazon időm, melyet magamtól, feleimtől, szoro-
sabb függözeteimtől elragadhatok, a tudományoké,
hazámé. Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét
úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekö-
telez engem, hogy lelkemnek minden ereit ösze-
szedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeim-
nek, hajlatimnak titkosabb csíráit, melyet magam-
ban sejtetek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem,
megnemesítsem és magasíttassam, hogy azokkal
az esméreteknek ama fényesebb környékeit, hol
Póp felséges képe szerént Álpeseken Álpesek emel-
kednek, megjárhassam, s vizsgálódásom zsákmá-
nyába hazám temjént, az önértés pedig élelmet
találjon.

Hogy ortográfiaid és interpunkcióid hibások,

igen tudom; ennek oka az én tanulásomnak módjában és karakteremben van. Nekem iskolai tudományom nincs; mikor azt még nekem tanulni kellett volna, már én akkor Horáccal és Gessnerrel társalkodtam, korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. A második s tán helyesebb oka ennek az én szüntelen izgó, és kalóz elmém, melyet én csak úgy tudok huzamos figyelemre szorítani, ha azt az ő tárgyában egészen elmerítem és mintegy belefojtom, de ezt kicsinnél teljességgel nem tehetem; míg az óda reptével héjjáz, addig hívem, de ha azt egyszer írni kell, kezemtől hirtelen elpártol.

Ez tehát orvosolhatatlan fogyatkozásom; de vagynak különöségeim is, melyek bizonyos talpokaimon függenek, de mint csekélyek, kevésbé érdekelnek.

A vignettnek különösen örülök, valóban nagy költői képet fest. Ha képzelhettem volna, hogy az én együgyű kézírásaim oly tisztelendő ereklyék közé fognak emeltetni, megvallom, más készüllettel szerettem volna homályokból kibocsátani, hogy azon szent helyre méltók lettek volna - de hagyján! nem kell az én szívemnek cifraság - sem fény! hadd nyugodjanak ott az én ifjúságom könnyecppjeivel, és ezekkel, melyek most ide hullanak. - Érzem a jutalmat!

Hadd végezzem el már most, Nagyérdemű Hazafi, ezen kedves leveletem úgy, hogy azt se a hízelkedés alacsonyossága, se a pedantéria pátosza bé ne mocskolja, hanem a tiszta szeretetnek s tiszteletnek minden jó kívánása, és magamnak egész általadása zárja be. *Nikla, 13. dec. 1808.*

Berzsenyi Dániel

P. S. A posták, melyek engem most interesszálnak, legelőször ezek: Sz. Fejérvár, Lepsény, Fok, Györök, Lak, Marcali.

Az Örömhöz intézett dalocskámban az utolsó előtt való rendben, ezt a kis változást szeretném tenni, nem így "megkomorodol" hanem így "elkomorodol". Több ily hibák is lehetnek, sőt vagynak az én darabjaimban, de bízom, hogy azon Mester kezek, melyek közé kerültek, ki fogják pótolni az én mesterségtelen mívem fogyatkozásait.

BÖLÖNI FARKAS SÁNDORNAK

Széphalom, októb. 22. 1815.

Én is nyomban felelek leveledre, kedves barátom, és úgy felelek, mintha sok évek olta ismer-

nénk egymást; azzal az ömledezéssel, azzal a bizalommal. Ne láttasd leveleimet azokkal, akik az őshajút ezen maga elfeledéséért kevélyen mosolyognák; nekik képzeletek sincs arról, ami minket egymás felé vonsz, ami minket egymással ennyire szeretett.

Tekints vissza azon időre, amelyben én nemzetünk írói közt felléptem, s látni fogod, mi volt akkor a nyelv és mi most, nekem nem éppen kis tekintetű fáradozásaim után és által. Elsiketültem minden lárma eránt, nem gondoltam semmi bántásokkal, s mentem, amerre istenem vitt. Amint Helmeczi mondá, írásaim eránt kiadott Jelentésében, felette rendes, hogy még a jobbak közzül is nem kevesen - sokan - sőt nagyobb részben, azt hiszik, hogy kezdetemkor jobban írtam magyarul mint most, sőt, hogy most rosszul, akkor jól. - Hadd mondják! ki kérdi azt ötölök? - Alig lévén előmenőm, s mindenfelé nekem kellvén törnöm az utat, én az originálok írásában elmaradtam, kivált hogy életemnek 2387 napját tinta és minden írószer nélkül töltöttem el s annakelőtte egy igen kedves, de igen terhes hivatal, azolta pedig sok viszontagság időmnek nagy részét elemészette. Osztán én úgy hittem (amint ezt Báróczyról mondám a B. életében), hogy több hasznót fogok nyújthatni, ha középszerű originálok helyett nagy gonddal készített fordításokban klaszikai szépségű darabokat dolgozandok. - A nyelv már most nem az, ami 40 eszt. előtt volt; törve az út, a hercyniai erdő ki van irtva, nektek ifjabbaknak nem kell többé irtanotok, ti tenyészthetitek a virágokat. A te ajakidat, szeretetre méltó ifjú barátom, isten illette meg, nyelved gyönyörű, képzeleted lángol, csapdos, repked; állj munkának, adj eredeti darabokat. Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképpen mint merő gyakorlásul, amit Cicero is tett; abba nem fogod gyaghatni, s örökké fordító maradsz, mint Báróczy és én, aki egy kisedded csomócska versezetnél semmit nem mondhatok tulajdon teremtésemnek. De midőn erre kérlek, arra is intelek egyszersmind, hogy origináljaidat ki ne add, vagy ne neved alatt. Később árthatnának fényednek. S amit kieresztesz, nonum prematur in annum, s értsd eránta azoknak ítéletét akiket becsülsz. -

Egy két darabodra reá ütheted bélyegedet, hogy nevedet ismerje a hon. Kedves dolog digito monstrarier, kivált ifjú embernek; mert az öreg azt a visketegét is elvesztette. Én ugyan, ha semmi darabomat nem eresztem ki bélyeg nélkül, azt nem a hír szomja miatt cselekszem, hanem azért, mert gyűlölöm az anonymitást.

Tudsz-e te görögül? Fiatal vagy; s ha akarod, ha tudod mint kell hozzáláttni, Homért és Xenophont fél esztendei tanulás által szélteben fogod olvashatni. Ne foszd meg magadat ezen gyönyörtől; hatalmadban van azt elérni.

Leginkább arra kérlek, hogy ne olvass sokat. Keveset, de jót, s azt a keveset szünet nélkül, s igen

nagy gonddal. Ne soha a középszerű írók firkálásaikat! Aki Kotzebuet örömmel olvasta, az örökre elvan veszve. Goethével ismerkedjél meg és Goethével, és ismét meg ismét Goethével. Az én bálványom mindenben ő. S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A többinek félve higgy, Goethének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő öszveköte a férfiúi erőt és az ifjú kor szépségét.

Munkáimnak, melyeknek számokat Trattner úr kilencre szorította, most nyomtattatik 7dik kötete, mely második Ossziánban. E héten kaptam meg az elsőbb ívet és a másodikból azokat, amelyeket a betúrákó elkészít. A megígért 9 kötetből már csak egy van nyomtatatlan. Tr. úr most a Klopstock Messiádját várja tőlem. A mi olvasóink azon oly kevésé fognak kapni, mint Ossziánon, melynek előbeszédében kénytelen valék megszólalni, nem hogy magamat mentsem, hanem hogy jobb fejeinket figyelemre gyúlasszam, s éreztessem velek, hogy annak aki magát becsüli, nem kell függeni másoknak ítéletétől, legalább nem a sokakétól, hanem a jókétől. Satis est equitem mihi plaudere. Ezt mondá Arbuscula egykor a római játékszínen.

Horácnak itt előhozott sora Töviseimre és Virágaimra emlékeztet, hol e sort egy nekem nem egy tekintetből igen kedves epigrammá dolgoztam. Ismered-e te ezt a kised munkámat? Ha nem, kérjed a mi Döbrenteinket, hogy láttassa veled. Én a magam dolgozásaimat nem szoktam isteni műveknek vagy tartani vagy hirdetni: de minekutána barátom vagy illő, hogy mindazt ismerd, ami barátodnak tollából folya. Írtam én holmit, amit mások szépnek néznek s magam annak már nem nézek, s bizonyos tekintetben így nézem episztoláimat is, melyekről Berzsenyi azt hiszi, hogy a magyar literatúrának azok a legszebb virágai. Ellenben epigrammáimat, melyek felől a szegény Szacsvey egy nyomtatatlan recenziójában az Erd. Múz. első füzetének azt mondá, "hogy ha oly verseket volna kénytelen olvasni, bánná, hogy olvasni megtanult"; valamikor kezembe akadnak, oly örömmel olvasom, mintha más írta volna. Ezt nem rettegem kimondani, mert én itt is, mint mindenütt máshol, inkább akarok vétkesnek találtatni, mint hamisnak. A hiúság, a gőg, a pöffedtség felette nevetséges gyengeség, kivált, midőn el akar rejtezni s oly setén rejti el magát, hogy minden lépten kilátszik: a hamisság nem nevetséget, hanem útálatot, borzadást és rettegést érdemlő nem gyengeség, hanem véték, s a világ bölcsei által annyira csudált szerénység igen jól tudjuk, mit ér.

Az Erd. Múz. 3. füzetét e napokban kaptam Pestről egy jó rakás igen nagybecsű könyvekkel, nevezetesen Wielandnak barátjaihoz írt leveleivel, melyek ezidén Bécsben jöttek ki. Minthogy ezek-

nek olvasása s az Osszián íveinek végigtekintése egészen elfoglalta időmet, e füzetet általküldém Szemerének, ki most Lasztócon mulat. De mégis igen sietve megolvastam azt, amit ott Döbrenteinek s prof. Zsombori úr mondanak a nyelv dolgában. Rendes dolog, hogy Zs. a tudományokban a voksok többsége által akar holmit meghatározatni, holott ezer tapasztalásokból tanulhatta volna meg, amit már Cartesius is mond, hogy többnyire az nem való, amit a nép tart valónak. S tudós társaság kell? - Övjon tőle minket az égnek minden hatalmassága! - De nem! visszavonom szavamat. Akarom, hogy legyen. S tegyük fejévé annak a tiszteletes Arankát, s tagjává prof. Zsomborit, majd meglátjuk, mi lesz a társaságból - való Babel tornya építése!

Édes barátom, a te sorsod nekem nagyon szíven fekszik. Ezer meg ezer katona van, aki szeret az lenni, s ezek közt vannak olyanok is, mint az én Csehym volt. Innen nem következik, hogy e nemét az életnek neked is kell szerethetned, s igazad van abban, hogy magadat valami egyébre nézed születtnek, mint a mangalleta forgatására. Légy rajta, hogy barátokat szerezhess, akik könnyíthetnek rajtad. - Azt hiszed, hogy a Jézus Krisztus istenségének nem hívése cselekszi, hogy nem boldogulhatsz. Én apostolnak nem születtem, s senkinek sem fogom tanácsolni, hogy vallását változtassa - az olyan gyanúba hoz bennünket, barátinkat, rokoninkat elidegeníti, velünk azt vallatja, amit tagad a belső érzés, az pedig magát becsülő emberhez nemigen illik - csakhogy az ember a társasági életben minden lépten kénytelennek látja magát arra, hogy azt tegye -, s az emberek egymásközt titkos egyezésre léptek, hogy azt nem veszik tettetésnek, hanem egy bohó kénytelenség munkájának (ilyen az *alázatos szolgálja* stb). - De engedd mondanom, hogyha istenné lett istent tudok hinni, tudok született emberistent is, s nekem legalább nincsen alkalmatlanságomra, hogy Calvin János kedves atyámnak hív fia vagyok - noha éppen ez miatt 1791. egy igen kedves hivatalomtól estem el (II. Leopold nem akarta, hogy pápista iskolák nem-pápista igazgatótól függjenek). De az sem volna alkalmatlanságomra, ha szüleim pápisták voltak volna, s abban voltam volna nevelve. - Azon szabadságot, hogy pénteken és szombaton húst ehetem, vasárnap misére nem kell járnom, s megbetegedvén nem vagyok kénytelen papot hívatni, igen drágán vásárlom meg; az életben zárva előttem az út előmenni, a másvilág ajtaján pedig szent Péter be nem bocsát. S szóljunk igazat: mi különbség van a keresztyén szekták között? Én ugyan nagyot köztök nem látok. A protestáns azzal dicsekszik, hogy az ő felekezete az examen religiója, a pápistáé pedig az obsequiumé. Megfelel-e annak, amit mond? Nem engedelmesség vallása-e a protestáns vallás is, inkább mint a vizsgálatoké? - Az én feleségem pápista, s

minthogy a törvény úgy kívánja, hogy leányaim is azok legyenek, én tavaly magam vittem a 7 esztendőös leányomat a bérmáló püspök környébe. - De amint mondtam, vallást cserélni nem könnyű, sok bolondot ellenségünké tennék, pedig a bolondok el nem tűrik, hogy velek nagyon sokat nem gondolunk. Azonban Winckelmann azt a lépést is becsületének csonkítása nélkül tette. Azt mondja Clavigonak Carlos, hogy a rendkívülvaló ember kötelességei a közönséges ember kötelességeitől etc. Engedj meg szabadságomnak, édes barátom, s higgy mindent, amit akarsz, csak azt ne hidd, hogy engemet a Jehova misszionáriusságra teremtett. A világ úgyis azt hiszi, hogy én protestáns vagyok a Pierre Bayle protestánságának értelmében, aki csak annyiban vala az, amennyiben ő minden vallás ellen általában protestált.

Leveledben egy erdélyi szót lelek, melynek értelmét kérem tőled: - "Életem elszontyolódásait." - Nem tulajdon magad szava-e ez, és mit teszen? - Él szerencsésen, és érezd, hogy nagyon szeretlek.

HORVÁTH ÁDÁMNAK

Széphalom, márc. 19. 1817.

Kedves barátom,

Mindenek előtte vedd azt a jelentést, hogy ma vett leveled fel vala törve s igen nagy gonddal le vala pecsételve. Kopertád felső részén is vettem észre a feltörést, nemcsak a külső jeleken. De jó, hogy az a becsületes ember, aki erre vetemedik, legalább elküldötte, el nem sikkasztotta.

Valóban rendes, amit Kisfaludy csinál. Hallom, azt beszéli, hogy neki nem annyira a recenzió, nem annyira az epigramma fáj, mint az inkább, amit én egynek is másnak is firkálok. Ha én tettem volna azt, amit ő tett, s ha ő azt, amit én, nekem is jobban fájna ez az ő firkálása, mert a recenzió és epigramma csak azt mondja, hogy ő nagy és lelkes költő, de hogy kár volt némely darabjait meg nem tagadnia; ellenben, amit firkálok azt mondja, hogy én vele azt tettem, amit egy nemeslelkű ember szokott, ő pedig azt, amit a nemeslelkű ember nem szokott. Minekutána látom dúlongásait, nem fogom engeszteléseimmel ingerleni. Azért, hogy nekem Verseggy rabtársam volt, nem következik, hogy én, író lévén egyszer, ki ne mondjam, amit gonosz írásai felől s Révai ellen tett vadságairól ítélek. Én Révainak barátja, neki csak társa voltam, s amit én írtam Révainak, ugyanazt írta Paintner is; s rendes, hogy Paintnernek ezt ők balul nem veszik, nekem felette nagy vétket csinálnak belőle. Révaihoz írt levelem Révai kiadta hírem nélkül, és mégis ez a levél azt mutatja, hogy én Révainak rettenetes indulatos-

ságát nem tüzeltem, hanem csendesítettem Verseggy eránt. Rendes, hogy ők azt hiszik, hogy akik velek nem tartanak, ellenek vannak. Én világos ellenkezésben vagyok velek, s ők velem: de én azért nem tiltom, hogy kiki szabadon mondja ki, amit ítéel. Szóljanak, csak engedjék meg, hogy más is szóljon. Most megfújták a kürtöt, hogy Hannibal a kapuk előtt áll, hogy én schismát csinálók a nyelvben; én pedig azt a panaszt teszem ellenek, mint igen buzgó protestáns, hogy ők el akarják fojtani a lelkiismeret szabadságát és valaki az ő grammatikai egyedül idvezítő hiteken kívül van, mindarra anathémát kiáltanak.

Helmeczi egy értekezést ír a Berzsenyi versei elébe s arról azt ítélik, hogy semmit sem mond, mert senki sem tiltja az újítást, senki sem mondja, hogy nem kell újítani; ők csak azt mondják, hogy nem kell *sokat*. De hiszen ezt nemcsak én, de még Helmeczi is, nem mondjuk, pedig ő sokkal tovább megyen, mint én. Az a kérdés, mi a *sok*?

A Tudom. Gyűjt. tendenciája a *nemzeti*. Szent az és tiszteletes. Az a kérdés mi a *nemzeti*? Te azt tartod, hogy a te bajuszod és három csombókod *nemzeti*: én azt, hogy az én beretvált bajuszom is az; s azt kiáltom, hogy a három csombók még a parókákon is megvala, s bajuszt I. Leopold és XIV. Lajos is horda szakáll nélkül; pedig ők magyarok nem voltak. 1802. gróf Berényi György hónapig erő nadrágot hozza Párizsból s mentéjét egy arasznyira csinálta. Akkor az idegen és anti-*nemzeti* volt. 1804-ben már consiliáriusok is olyan nadrágot s olyan mentét hordtak, s íme az már ma *nemzeti*. Mit mondana prof. Czinke Ferenc úr, ezen gyönyörű pentameter koholója:

Ó Jézus Krisztus, légy te, te, példa örök,

ha azt kérdeném, ha jól tette-e Vojk, alias Szent István, hogy elhagyá a maga Ázsiából hozott vallását, a *nemzetit*, és itt megkeresztelkedék? Azt-e, hogy nem kellett volna elhagyni a *nemzeti* vallást? - A kínai porcellán fabrikáns örökké nyomorult festést té[te]tett findzsáin, hogy *nacionális* festése legyen; s a Sándor császár papjai meg nem engedik, hogy szent Nikola úgy festessék, ahogy egy széparcú püspököt a Raphaelék és Correggiok festettek volna; így igenis, *nemzeti* festések van, de kár hogy rút.

Ez a tudós ember a ma érkezett Tudom. Gyűjtemény 2-dik kötete 122. lapján Pethe Ferencnek tiszta magyarságát magasztalja, s azt mondja, hogy ők azt nem Széphalmon tanulták, s azt mondják, amit én is hiszek. - Hadd menjen ez így, édes barátom. Fiat justitia, pereat mundus.

Rendes, hogy el akarának hitetni, hogy *én* neveztelek vagy *én* neveztettelek *közönséges* elmének. Ezt most hallom legelőször. Én szégyenlek *más által* neveztetni valakit valaminek, s ha nevezni akarom,

magam *nevezem annak*. Én sok esztendő olta nem recenzeáltam semmit, s a bécsi tud. ujságokát a Glatz ideje olta nem tartom, sőt ezideig azt sem tudom, ha in quarto nyomtattatik-e vagy in 8-0, német betűkkel-e vagy deák betűkkel, mint a jénai és hálai. - Azt hiszik, hogy a Ruszek munkáját is én recenzeáltam, melyet úgy recenzeáltam én, mint te. Kisfaludy azzal vádol, hogy magamat én tömjénezgetem a németek előtt, s köszönöm neki a feltételt. Néked pedig, széplelkű s nemeslelkű barátom azt, hogy a mi szeretetünkön a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. Csókold nevemen Kláridat s írd meg Takács Juditnak, hogy egy öreg ember ötet nagyon szereti. Öllelek hív barátsággal.

DÖBRENTAI GÁBORNAK

Széphalom, május 6. 1817.

Édes barátom!

Mely rettenetes csapást fordíta el rólam ma egy kegyes istenség! - Még borzadok.

Könyves szobámnak ajtaja mellett jobbra feleségem, balra Emilem fekszenek, én a 3-dik szegletben, Zseni és Marcsa a földön.

[Sophie] már ágyban vala, Zs[eni] pedig feküdt, midőn eszembe juta, hogy familám leveles ládáját az ebédlőben felejttem, mely itt áll. Behozatám. De mivel a nehéz és nagy kofferrel a két cseléd eltapos-ta volna a Zs. ágyát, azt csak az Emil ágyánál tétetem le.

Egy hete miolta az aranyér elveri álmomat. Most úgy alvelek el, mint a meghalt. Marcsa mindég nehezen ébred.

Emil 12 óra tájban elsikoltja magát; vagy lerugta, szokása szerént paplanát s megfázott, vagy rosszul csúszott el. S engem kiált, kiáltja Marcsát is. Végre felkél, hogy a gyermekek segítsen, megbotlik a kofferben s már igen vastag hasát annak vasas szegletében úgy megüti, hogy ledől. Eláll a szava, s sokára feleszmélvén, visszamegy ágyába.

2 órakor én ébredek s hallom, mi történt. Eliszonyodtam.

A gyermek meglett; a bába pápistásan megkelesztél. - Hírt adtam Kázmérba s midőn feltálatlak, imhol jó a sógorasszonyunk a plebanussal; ebéd után a gyermek *Anna Iphigénia* névre kereszteltetett meg a Wécsey Mici karján.

Sophienak vastermészete és az az isten, aki tudja, mennyire szükséges ő nekem és gyermekeimnek, meg fogja tartani.

Utolsó leved nagyon elrémté; azt hittem, azt

fogod mondani hogy Wt. érte a halál lába baja miatt. Telekiben kinéztem a nagy embert, *de ezen említett rettegésem bé nem teljesedése miatt* hidegen vettem halálát. Csak Zsibót és Dédácsot ne érje gyász! Csak ezt a két áldott helyet ne! Ugyan édes barátom, hogy van az, hogy sem te, sem Farkas, ki nek levelét vevém, nem beszélitek, mint esett a W. baja. Azt hiszitek-e, hogy engem nem érdekel ami őtet illeti?

Mondjad Székely Sándornak, hogy szíves szeretettel köszöntöm. Vettem levelét, de nem felelhetek most.

Szemere május elsőjén belépe hozzám. Itt ebédele. Jól élt nap! igen jól élt nap. Midőn téged említettek erdélyi utazásom olvasása alatt, felkiálta, elterjedvén képén az öröm és szeretet vonásai: Hah, mely szépen fejté ki magát az a mi Döbrenteink! hiszen egykor bajunk volt vele, s íme most úgy ír, hogy gyönyörűség olvasni, hogy csudálunk kell. - Valóban, édes barátom, az a te Muzéumod más portéka, mint a Tud. Gyújt. - s már nincs munkájok. - Kölcsey öszvekapta Horvát Istvánnal a Berzsényi verseinek recenzióján. Kölcsey abban azt mondá, hogy a rácoknak több poézisek van, mint a magyarnak eddig volt. Ezt H. I. ki akará hagyatni, mert ő hongrais fiefé, mint nekünk csaknem minden embereink; én pedig deklarálom, hogy kivéven az *egyetlen egy* Zrínyit a M. Th. utolsó esztendeig a magyar nem mutathat *öszveleg* annyi poézist, mint a Poetai Berekben felvett AZZAN AGA dala, melyet Goethe morlach nyelvből fordított. Kölcsey ezen öszvekapás miatt elhagyá Pestet. Abban áll-e a haza és nemzet szeretete, hogy hazudjunk annak magasztalására? s Kölcseynek szava nem azt tehet-e volna-e, hogy piruljunk el s igyekezzünk ezen *puszta mezőkön* is virágokat természetni.

Szemere elvitte Erd. Leveleimnek első kidolgozását is, a másodikat is. Halld mit ítél ezekről ma vett levelében: (Előre bocsátja, hogy minden dolgozásaimnak ez a koronája.) Mely sok és sokféle tudomány, s távol minden pedántságtól! mely scénák! mely romantisch scénák! minden affektált romantizmus nélkül, s mint van itt a *naív* és *szentimentális* öszveolvasztva! (Schillernek apró írásai-ban egy disszertáció magyarázza e két szót.) Azok a karakterfestések! s a történeti beszéd stílje! Minden, minden a leggeniálisabb. - Én még igen sok törteni valót látok benne. Ha később jön is ki, csak jól jöjjön, s méltó legyen azon tisztelethez, mellyel engem ez az út az erdélyiek eránt viseltetni taníta. Csak úgy festhessem Zsibót, Andrásfalvát, Dédácsot, az én Döbrenteimet, Gyulaymat, amint érdemlik!

Élj szerencsésen kedves barátom.

SZUSZÁMI ZSUZSA

Kazinczy a 18. század provokációja volt

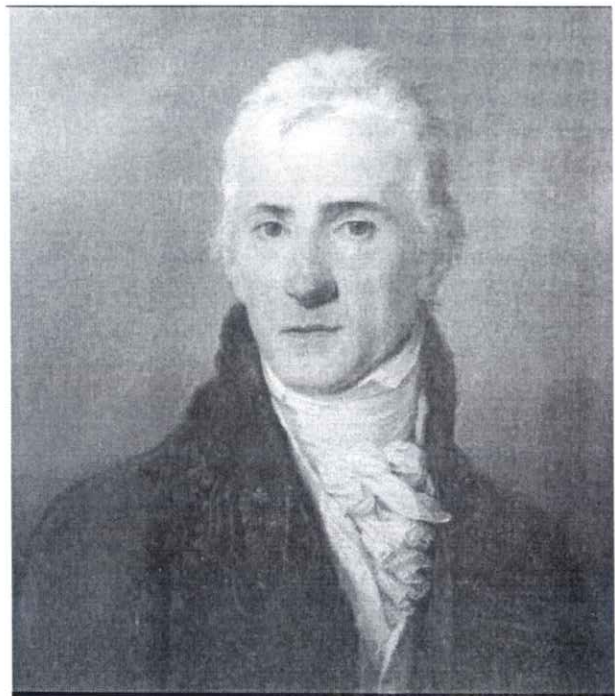
- beszélgetés dr. Egyed Emese professzorral,
a Babes-Bolyai Tudományegyetem tanárával -

*„Vesztett idő! Vesztett erkölcs! Vesztett Poézis!
Nem kel nekem, ha mérget hoz, a' lépes méz is.
Egy a' szép 's jó, egy a rossz 's rút, mond a' Morál,
Pedig hamis ügy mellett az nem perorál.
Hijába szöll öellene az új Aesthésis,
Csak a' ravasz, bolondnak jó még a' fapéz is,
Őrizkedjél ettől. Keresztény Olvasó!
És a' hol maszlagot hint ez, ne mulass, ó!
A' rossz madár a' szentet is bépiszkolja;
Ha vétek is, elég, hogy szép, ezt gondolja.”*

(Tövisek és Virágok – Széphalom, 1811.)

- Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy néhány évtized alatt jött létre az új magyar nyelv, az a nyelv, amelyre mai kifejezőmódunk építkezett. Hogyan nézett ki nyelvünk a 18. században? Milyen volt az a nyelv, amelyet meg kellett újítani és rangjára emelni?

- Mikes Kelemen Törökországi levelei 1794-ben jelentek meg először nyomtatásban. Ez az izgalmas mű tartalmazza egyrészt a 18. század jellegzetes kérdéseit, másrészt pedig a nyelv állapotáról is beszél. Ő hazájától távol, onnan kitiltva magyarul írt, akkor, amikor újságok még nem léteztek, és levelet sem válthatott az otthoniakkal. Csak saját nyelvismeretére hagyatkozhatott, egy olyan nyelvváltozatra, amit itthon, Erdélyben, a Székelyföldön tanult meg gyerekként, majd a jezsuiták iskolájában valamennyire alkalma volt gyakorolni, mert azért a tanulás nyelve a latin volt. Ha erre gondolunk, és arra, hogy az általa annyira rajongva tisztelt és szeretett II. Rákóczi Ferenc egyik nagy munkáját latinul, a másikat franciául írta, reménykedve abban, hogy lesz olvasója, akkor értékelnünk kell, hogy u-

gyanennek a századnak a végén már vannak magyar nyelvű újságok. Sokan munkálkodnak azon, hogy a magyarnak ne csak családi használata legyen, hanem a nyelvnek legyen tekintélye és szerepe a közigazgatásban, a tudománynak is nyelvév válhasson. Ez nem ment magától. Azt nem állíthatjuk, hogy nem létezett a magyar nyelv a nyelvújítás évtizedei, tehát a 18. század utolsó negyede előtt, de ez volt az a korszak, amikor el kellett dönteni, hogy egy modernizálódó birodalomban melyek lesznek azok a nyelvek, amelyeken a különböző állami- és társadalmi funkciókat gyakorolni lehet. Korábban a latin és a német volt ez a nyelv, most azonban, II. József nyelvrendelete következtében fennállt annak a veszélye, hogy úgy cserélik le Magyarországon és Erdélyben a latin tudományos vagy közigazgatási nyelvet – amely, ne felejtjük el, időnként magyar és latin is volt – hogy a magyar nyelvből nem lesz modern európai nyelv, hanem megmarad csupán családi használatra vagy népi, paraszti nyelvnek. Egy olyan mozgalommal állunk tehát szemben, mint amilyen például Franciaországban, a 17. században zajlott: meg kellett határozni, megállapítani a nyelvet, vagyis a különböző nyelvjárások ismeretében növelni kellett a nyelv presztízsét. Politikai fórumok azonban nem voltak, úgy kellett ezt a törekvést megfogalmazni, hogy létfontosságú kérdésként jelenjék meg. A magyar nyelv ügyébe olyanok is beavatódtak, akiknek nem volt politikai döntési joguk. Ha megnézzük egy Csokonai Vitéz Mihálynak vagy egy Batsányi Jánosnak az írásait, akik nem voltak semmiféle országgyűlésnek a tagjai, és mégis foglalkoztak a magyar nyelvvel és a magyar kultúra kérdéseivel, akkor bátran állíthatjuk, hogy olyan társadalmi mozgalomról volt szó, amelynek voltak nyelvi aspektusai is. Ma, amikor a nyelvújításról esik szó, nagyon sok embernek a torzszülemények jutnak az eszébe, de nem is történhetett volna másként, hiszen a nyelvújításhoz nagyon sokan járultak hozzá, az embereket elkezdte érdekelni, hogy milyen is lesz majd a nyelv. Sokféle elképzelés létezett, olyan is volt, amelyet kinyomtattak, ám nem terjedt el. Voltak nyelvtanok és nyelvelméletek, szótárak, magyar nyelven megírt szaktudományos, vagy mai szóval élve, szépirodalmi művek, de ezeknek a nyelve, noha magyar volt, nem volt azonos. Némelyik mű mellé szótárat kellett mellékelni, a magyart magyarra kellett fordítani.

A kérdést tehát civilizációtörténeti kérdésként is kezelhetjük. A Habsburg Birodalomnak különböző nyelven beszélő, társadalmilag nagyon is tagolt népcsoportjai voltak, a nincstelen embertől a nemesig. A Habsburg kormányzat nagy döntése volt, hogy a tanítást a civilizálás szolgálatába állítsa,

mindenkit vonjon be valamilyen képzésformába. Valahol nyelvi kérdéssé változott, hogy ez milyen képzés legyen, milyen nyelven valósuljon meg, mely állampolgárokra vonatkozzon, az egyes családok hogyan viszonyuljanak az állam döntéséhez, mivel töltsék a szabadidejüket. A 18. századi művek egy része tankönyv volt, még akkor is, ha ma szépirodalmi alkotásokként tekintünk rájuk. A nyelvtanulást és a nyelvgyakorlást szolgálták, azt hogy az iskolások ne a latin hanem a magyar versírást tanulják meg, és szokják a fegyelmet. Az már az egyes tanárok lelkiismeretén és műveltségén múlt, hogy mit társítottak az anyaghoz, milyen információs anyagot nyújtottak még a diákoknak.

Ennek a kérdésnek nemcsak Kazinczy Ferenc a letéteményese, bár szerepe kétségtelenül mérvadó, hiszen annyi éven át, annyiféle módon járult hozzá a nyelvújítási mozgalomhoz, műfordítóként és korábbi műfordítások tökéletesítőjeként. Nevéhez fűződik William Shakespeare Hamlet fordítása is, bár akkoriban nem szó szerint fordítottak. Ugyanakkor érzékeny német műveknek a fordítója is volt, eredeti művek létrehozója, regényíró, költő, inspektor és állandó vitatkozó. Ma azt lehetne mondani, hogy Kazinczy volt a magyar irodalom nagy provokációja, amely mindmáig hat. Alapvető kérdés volt, hogy az irodalom és a nyelv képes-e önmagától fejlődni, vagy bele kell avatkoznunk a menetébe, befolyásolnunk kell. Kazinczy úgy gondolta, hogy ez a tanult emberek dolga. A nyelv írásbelivé válását, egységesítését, az irodalom értékrendjét meg kell határozni, nem szabad a véletlenre bízni. Egyáltalán nem volt a spontaneitás híve, bár a Géniusz elméletet magáénak szerette volna vallani. Ma már inkább nyelv-, oktatás- és irodalompolitikusként látjuk őt. A 19. század kultuszt tervezett köréje, akkor, amikor a magyar nyelvnek felívelése, intézményesedése zajlott. A 20. században pedig, erre reakcióként, mindenestül megutálta Kacinczy Ferencet. Mulatott a nyelvújítás szörnyszüleményein, amelyeket többnyire nem is ő talált ki. Azután mégiscsak az író Kazinczyból fedezte a 20. század a prózamestert. A *Fogságom naplója* népszerű és izgalmas olvasmány lett. Állandó vita tárgya ma is, hogy ez dokumentum vagy regény, hiszen életében nem tette nyilvánossá. Ugyanilyen izgalmas az *Erdélyi levelek* című levélregénye. Erdélyi látogatása után, utólag rengeteg levélben osztotta meg ismerőseivel, kérte őket, hogy egészítsék ki észrevételeit, nehogy a regényben véletlenül valakit is megsértsen. Akár kollektív műnek is nevezhetjük, ami akkoriban modernnek számított.

Érdemes egymás mellé helyezni az akkori műveket, megfigyelni, melyiknek milyen a nyelvezete. Nem kell félni a régi regényektől. Persze elenged-

hetetlen, hogy a mai olvasó kicsit megfélekedezék saját helyzetéről, és próbája elképzelni azt az időszakot, amikor a nyelv mostohább helyzetben volt, ráadásul nagyon kis létszámú olvasóra lehetett számítani.

„Horváth harmintz esztendő, feleséges de gyermektelen, középszerű magasságú, igen nemes képezetű, de a’ mellyet szokatlan különösségeivel defigürööz. Igen sokat hasonlítanak lineamentumi, kívált fekvő homloka, ’s nyerges orra IV. Henriknek Rúbens által festett ’s Janinet által rézbe vésett ’s színekkel nyomtatni szokott képéhez, tsak hogy ő ifjabb mint a’ Király akkor vala mikor fel-tettetett. Igen fekete szálas bajusza el-fedi száját; hajai pedig, mellyek természetől göndörök, mind oldalról, mind zopf gyanánt hátúl tsimbók módra vannak meg-kötve; veres paszomántos nadrághoz egygy tenger színű rövid mentét veszen, ’s egyy kalpag formára metszett nyusztos ’s veres bársonyú süveget. Víg, pajkos, tréfás, elmés és igen alkalmas mindenre: de minden tselekedeteiből érettség, philosophai tsendesség és amértéken túl ható, de nem vak áhítatosság látszik.”

Széphalmy

(*Orpheus, Utazások, Füred, Veszprém, Nov. 3dikán 1789.*)

- Egy nyelv kialakulásához a tömegek támogatása is szükséges, hiszen nem csupán az írástudók szórakozásáról beszélünk. Hogyan lehetett elültetni, terjeszteni és úgymond győzelemre vinni az új magyar nyelvet?

- Olyan volt ez, mint egy vadászat: Elmegyünk vadászni, de nem biztos, hogy lövünk valamit. Egyrészt lehetőség volt arra 1784 után, hogy bizonyos óraszámban magyar nyelvet tanítsanak az iskolákban, másrészt volt olyan nyomdász, aki engedélyt kapott, hogy magyar nyelvű újságot nyomtasson. Hatalmas vállalkozás, összefogás, a személyi kapcsolatok mozgósítása kellett ahhoz, hogy ezek az újságok el is jussanak az olvasókhoz vagy, hogy ezek a magyar órák hatásosak legyenek. Mindezt figyelembe véve, még jobban értékelhetjük egy Csokonai Vitéz Mihály óráját, aki poétika órán felhagyta a diákoknak, hogy írjanak verset az estéről, majd felolvasta saját művét és tökéletesítette azt. Olyan színdarabokat írt és adott elő a diákjainak, amelyek nyelvi élménynek számítanak. Ezeket a diákok lejegyezték, szerteszét vitték az országban és tovább játszották. Ahhoz, hogy egy nyelv életképes legyen valami teljességet kell képviselnie: érzelmkifejezőnek kell lennie, különböző lelkiállapotokat tükröznie, de a kommunikáció számára is megfelelőnek kell lennie, magánemberi és hivatalos kapcsolatokban is. Ezért jelentek meg akkoriban magyarul az úgynevezett levelező könyvek, amelyek a titkári teendőket fogalmazták meg,

vagy pedig a használandó stílusokat közölték. Voltak úgynevezett viselkedői könyvek is, amelyek a viselkedéshez nyújtottak segítséget, útmutatóul szolgáltak, hogy a különböző helyzetekben, társadalmi viszonyokban milyen köszöntésmódok, megszólítások, stílusok érvényesek. Mindez nem mellékes egy társadalom életében, mert a nyelvnek ezeket a funkciókat is el kell látnia. Ilyen értelemben az irodalomnak hatalmas szerepe van, mert képes ezeket a dolgokat életszerűen ábrázolni, az embernek pedig csak alkalmaznia kell a mindennapi életben. A korszak renkdívil sikeres regénye volt *Dugonics András* matematikatanár *Etelka* című fikatív történelemkönyve. Ez a magyarság olyan korszakáról szólt, amelyről a közönségnek nem voltak információi. Főszereplője egy nő, *Etelka*, ritka magyar kisasszony, ami a mai szóhasználatban azt jelenti, hogy jóérezésű, jólnevelt lány. A könyvet végre sokan elolvasták. Ezt onnan tudjuk, hogy divatot indított a benne levő kép, amely historizáló magyar ruhában ábrázolta a főhőst, mely azután báli ruhák kiindulópontjává vált.

Az 1790-es évektől a magyar nyelv használata identitásjelölővé kezdett válni, a magyarosnak vélt ruha felöltése ünnepi alkalmakkor pedig elkötelezettséget jelentett. Így volt ez Széchenyi korában is. Az *Etelka* nyelvhasználata már tömegekre hatott, a női olvasóközönségre és a fiatalokra is, hisz megújított, merész, új nyelven megfogalmazott narrációról van szó, melynek sokszor a lap alján magyarázata is van.

„Az ifjúnak vidám tekinteteit ügyelvén a kisasszony és ebből egészségének visszatértét egyenesen kihózáván, szerfelett igen jó kedve támadott. Eszes léve a fura kérdések tételében. Sokat akara egyszeriben megtudni, de béérhette kevesbbel is, mert Etele titkainak fölfödözésére alkalmatosságot nem akarván adni, véletlen búcsúját vette a kérdezősködőtül.”

(*Dugonics András: Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világas-Váratt, Árpád és Zoltán fejedelmink ideikben. Pozsony és Kassa, 1788.*)

A regény érzelmeket akart kifejezni, a leírást, az elbeszélést oly módon gyakorolni, hogy ne legyenek benne latinizmusok és germanizmusok. Ez nem volt egyszerű, mivel a magyar nyelv írásbeli használata a török időkben, gyakorlatilag Erdélybe szorult vissza, állami használata pedig szinte elenyészett. Ahhoz, hogy kialakuljon egy széles olvasóközönség, folyamatosan olvasó táborra van szükség és érdekes művek létrehozására, állandó, jó értelemben vett élményvilágra. Elengedhetetlen, hogy ezt a tevékenységet ne tiltsák és ne akadályozzák.

- Milyen alapokra, nyelvjárássra helyezték az új nyelvet? Mi volt az, ami bekerült az új magyar nyelvbe és mi volt az, amit úgymond kiirtottak?

- Erdélyben, úgy tűnt, hogy lehetővé válik egy tudományos egyesület létrehozása, amely könyvkiadással és a nyelvvel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozni, egyfajta Akadémia. A magyarországi tudósok és szerzők megkeresték Aranka Györgyöt, aki az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak volt a titkára. Jelképértékűnek találom azt, ahogyan ő és az egyesület hangadói döntöttek. Levéllel fordultak tekintélyekhez és intézményekhez, például a soproni Iskolai Nyelvkörhöz vagy a debreceni kollégiumhoz, hogy jelöljék meg azt a nyelvtant és szótárt, amelynek alapján munkájukat végezzék. Ezek a levelek az 1790-es évek elején íródtak. Ezzel párhuzamosan pályázatot is kiírtak, olyan nyelvtanra, amely a legjobban leírja a magyar nyelv működését. Ugyanakkor többen is neki láttak egy igazi, magyar, egynyelvű szótár létrehozásának. Ez nem ment gyorsan. Létrejött a már pesti székhelyű *Magyar Tudós Társaság*, a *Tudományos Akadémia* elődje, amely úgymond normákat állított fel a nyelvhelyességet illetően. Helyesírási szótárat adott ki és létrehozta az értelmező szótárakat. A nagy szótár ideje azonban csak a 19. század második felében jött el. Ez volt az úgynevezett *Czuczor-Fogarasi szótár*, ettől kezdve számítjuk a magyar értelmező szótárak tényleges, tudományos változatait, amelyek máig érvényesek. A különböző nyelvjárási változatok és nyelvhasználatok tehát párhuzamosan léteztek, de mégis inkább az észak-kelet magyarországi nyelvjárássá lett az uralkodó. Azok a szótárak, amelyek a 18. században folyamatosan megjelentek, kommunikálni próbáltak a különböző nyelvjárássok között, bár nagy eltérés nem volt, és lehetővé tették, hogy mindenik valamilyen módon bekerüljön az alakuló standard nyelvváltozatba. Ha ma olvasunk valamely 18. században kiadott könyvet, nehezen értjük, mert olyan kifejezések vannak benne, amelyek értelmével nem vagyunk tisztában. A nyelv egészét ellenben értjük. Olyan nagy különbségek nem voltak a nyelvjárássok között, inkább a kiejtés-módban és a jövevényszavak arányában különböztek egymástól. A 19. században terjed el igazán a magyar nyelv, a megnövekedett olvasási kedvnek köszönhetően, és annak, hogy az iskolában valamint a közigazgatásban is engedélyezték használatát.

ANACREONNAK XLVIId.DALA

Kassán. Hal-havának 4d.1790.

Nehéz dolog szeretni;
De nem szeretni szint az!
És még nehezebb ezeknél
Visszatlanúl szeretni!
Nem nézni Ámor a' fő
Nemet, sem a' szelídebb
Erkölsöt, és az elmét;
Tsak pénzre nézet ő most!
O vesszen a' ki a' pénzt
Minden felett betsülte!
Miatta nints se Testvér
Sem Szüle, sem Rokonság!
Had foly közöttök immár.
'S miatta – a' mi rosszabb! –
Szerelmesink epednek.

Széphalmy

(Orpheus, 1790)

- Milyen szavak váltak a nyelv részévé? Próbáltak esetleg bizonyos szavakat kiiktatni az irodalmiasítás közepette? Vádolhatók egyfajta idézőjeles urizálással a nyelvújítók?

- Volt egy városi és egy vidéki élet. A vidék általában hagyományörzőbb és homogénebb, a város pedig, különösképpen a 19. századi fejlődő város, befogadó és lakosságát tekintve heterogén. Egy nyelvnek tartalmaznia kellene valamennyi valaha használt kifejezést. Ellenben nem mindenki vallotta azt, amit *Baróti Szabó Dávid*, hogy a feledésbe merült szavakat is fel kell eleveníteni és fel kell használni. A nyelvújításnak volt egy türelmetlenebb változata, amely azt állította, hogy célravezetőbb képzőkkel dolgozni, új szavakat és jelentéseket létrehozni, mint régi szavakat új jelentéssel felruházni. Az irodalomra hárult az a nagy feladat, hogy a nyelv teljességét megjelenítse. Az irodalom változatossága mutatja, hogy volt is maradt is olyan nyelvváltozat, amely nem a szűkösséget és a szikár célszerűséget fejezi ki, hanem nagyon is árnyalt. Úgy gondolom, *Jókai Mór* törekedett arra, hogy minél több régi szót használjon. Valóságos nyelvi bravúr, ahogyan a *Fekete gyémántok* elején, a szénrétegek létrejöttét a kémia és a fizika tudománya felől közelíti meg, magyarul. Nem akart idegen szavakat használni.

Manapság hajlamosak vagyunk a nyelvet csak a mai jelentésében látni, noha nyelvünknek jelentős része a 18. századba vezethető vissza. Ismét féltő, hogy nyelvünk egyik része elveszíti életképességét, azáltal, hogy olyan sok idegen kifejezésre szorítkozunk. Az új fogalmakkal is idegen kifejező terminusok kerülnek be a nyelvbe. Persze ez függ a nyelvhasználatától is, meg attól, hogy a tudomány

milyen hatással van a nyelvre, mert minden természetes nyelvnek saját, világtagoló belső energiája van, amelyről kár lenne teljesen lemondani.

- Mik voltak azok a túlkapások amelyeket azután, a viták során, Kazinczy is elismert, hogy valóban voltak erőltetett szavak, szóalkotások és törekvések?

- Például a jelölő és a jelölt viszonyában. Vita alakult ki arról, hogy egy fogalom kifejezésére más szót kell-e használni, vagy alkalmas ugyanannak a szónak valamilyen derivátuma is. Tudjuk, hogy a képzők egymásutánisága sok új jelentést tud létrehozni, de a túlképzések és sokszoros képzések során pontosan nyelvünk egyik erőssége szenved csorbát, megszűnik rendkívüli képszerúsége. Nem is szólva arról, hogy a végtelen hosszúságú szavak nem hangzanak jól. Egy adott pillanatban egy olyan nyelv jött létre, amelyet az írók és a nyelvi mozgalom aktívabb résztvevői, a szó „csűrő-csavarói” értettek, de mások már nem. Az egyik túlkapás tehát ez a képzés volt, a másik pedig a szalonkultúrának a nyelvbe való beépítése. Egy, a viselkedés kultúráját, a végtelenségig finomító változatról van szó, amely ezt a fajta műveltséget a nyelvben kívánta megvalósítani, ám kissé életidegenre sikeredett. Ma is vannak olyan leányregények és szappanoperák, amelyek nemlétező nyelven beszélnek látszólag létező családi problémákról. Én nem feltétlenül akarom megszüntetni a művészetnek azt a jogát, hogy fiktív világokat hozzon létre, de ez, adott pillanatban, a nyelv erejét rontotta. Ezzel szemben hozta létre a maga költészetét például Berzsenyi Dániel, aki ugyan használt nyelvújítási szavakat, de képes volt azokat beépíteni egy archaizálabb világba. Kazinczy a 90-es évek elején beindította folyóiratát, az *Orpheust*, amely úgy akarta nevelni az olvasókat, hogy közben ráirányította a figyelmet az idegen nyelvű olvasás és a fordítások szükségességére. A folyóiratot egyedül szerkesztette, sok mindent ő maga írt bele. Itt jelent meg az *Erdélyi levelek*, illetve *A szent hajdan gyöngyei* című fordítás, egy érsek német nyelvű verseinek fordítása. Tevékenysége több évtizede alatt olyan változásokon ment át maga Kazinczy is és stíluseszmenye, hogy kár lenne őt beskatulyáznunk, és azt mondanunk, tevékenysége elejétől a végéig ugyanúgy írt és gondolkodott a nyelvről. Saját maga rendezte sajtó alá műveinek összegyűjtött változatát, és megjelenésüket is megérte. Munkásságát ezzel is jellemezni lehet, műveit többször is átírta, tökéletesítette, több nyelvi változatot hozott létre. Az *Erdélyi leveleket* olykor a cenzúra íratta át vele, de volt, amikor ő maga módosította. Vonzó ez a tudatosság, ez az állandó viaskodás, ami a nyelvi anyagot illeti. Nemcsak elvi oldalról közelített, hanem az írás konkrétumában is, a műfordítás állandó küzdelmében is próbálta építeni ezt a nyelv-

vet. Meg akarta honosítani a szonettet és egyéb műfajokat. Első akart lenni, aki szonettet ír. Tudta, hogy a nyelv nemcsak a szavaktól függ, hanem attól is, hogy milyen formákhoz kapcsolható, mit hoz létre, milyen tudományos eredményeket, milyen irodalmi formákat, meséket szül.

- A beszélt nyelv, vajon lépést tartott-e az íróttal? Mikor zárkózhatott fel?

- Vajon beszélhetünk egy nyelvről? Milyen társadalmi szinteken beszéltek ezt a nyelvet? Úgy, ahogy a mi akademiánsaink, ösztöndíjasaink elementek Nyugat-Európába, Bazelben pedig választhattak, hogy a német vagy a francia nyelvű szalonba mennek diskurálni esténként, egyetem után, ugyanígy feltűnő volt akkoriban, hogy Pesten a Beleznyay és a Podmaniczky szalonban magyarul lehetett beszélgetni. Talány számunkra, nem tudjuk, hogyan beszélhettek a hölgyek és az urak az 1790-es években Pesten, de naplókából, levelekből, színházi előadásokra adott reflexiókból következtetni tudunk. Ezek segítenek létrehozni egy képzeleti képet, mivel más forrásunk nincs. Ahogy a 18. század vége, 19. század eleje kezdi felfedezni a paraszti kultúrát, keresi benne a romlatlanságot, az erőt, ugyanígy van olyan elmélet, mely szerint a régít a paraszti szókincsből lehet rekonstruálni. A magyar írásbeliség alakításában azok vettek részt, akik az iskolában valamilyen képzést kaptak. Ott megismerték, hogy milyen a latin nyelv szerkezete, és ennek alapján megírták a magyar nyelvtant. Megtánuzták, hogy hogyan beszéltek az antikvitásban a patríciusok, és ők is megpróbálták úgy beszélni, emelkedetten. *Révai Miklós* piarista szerzetesből lett tanár és könyvkiadó volt az, aki halála előtt elnyerte a pesti egyetem magyar tanszékének vezetését. Ez nagyon nagy dolog volt, a jogászoknak, a század első évtizedétől, jogukban állt magyarul tanulni, azért, hogy a pereket jobban tudják lefolytatni. *Vörösmarty* is ilyen jogi képzésben részesült. *Révai Miklós* egyetemi jegyzetének címe: *A magyar szép toll*, ez a magyar stílust foglalta össze. Ebben, más szakirodalmi forrásokra építve, a nyelvhasználat három szintjét különbözteti meg: a magas, a közép és az alacsony szintet. Az alacsony az igénytelen, a magas a választékos, a köznyelvi, az irodalmi szint, de megkülönbözteti a hivatali és a barátságos tollat. A hivatali a hivatalos, az intézményes kommunikáció nyelve, a barátságos pedig a meghitt, a családi nyelvhasználat. Modern nyelvtanban, stilisztikában ábrázolja a nyelvnek ezt a komplex voltát, és arra tanít, hogy mi az, amit megengedhet magának az ember élő beszédben, és mi az, amit írásban nem szabad. A 19. század elején ugyanis az írásbeliségtől elvárták az önfegyelmet, az eszményítést, a nyelv tudatos használatát. A köznyelv bizonyos szintjét, illetlenségnek, rútság-nak találták írásban megjeleníteni. Trágár szavak,

sértő kifejezések nem kerülhettek az írásos nyelvbe. Ettől függetlenül mindig is létezett egy úgynevezett latrikánus irodalom, amelyet férfitársaságban vagy szűkebb körben használtak, írásban is, de ezt az iskolai oktatás nem szorgalmazta.

- Hogyan zajlott a szóalkotás, hogyan találták ki a szavakat, hogyan hozták vissza vagy magyarosították azokat? Milyen mértékben volt ez egyéni vagy közös döntés eredménye?

- Életünknek két szintje van: a magánéleté és a nyilvánosságé, illetőleg, vannak az intézmények, és van az azon kívüli világ. Ha ezt az elméletet alkalmazzuk a nyelvre is, akkor voltak a nyelvvel kapcsolatos társasjátékok. Ilyen volt a magánlevelezés, amikor egymásnak küldözgettek verseket, szómagyarázatokat. Ennek az intézményes része pedig az volt, amikor egy tudományos társaságban arról beszéltek, hogy hogyan lehetne bizonyos félreértéseket elkerülni, különböző művek létrehozását szorgalmazták. A *Kisfaludy Társaság* például, a harmincas években, színházi kézikönyv létrehozására írt ki pályázatot, ezzel a színházi szaknyelv kialakulását akarta elérni. Az iskolának és a tudománypolitikának volt ebben a kérdésben nagy szerepe, de az, hogy egyes szavak mit jelentsenek, egyes dolgokra milyen kifejezést használjanak, abban nagy felelőssége volt a mindenkori írástudónak. Magyar nyelvű tankönyv írásakor a szerzőre volt bízva, hogy azt a könyvet hogyan készítette el, hogyan fordította. *Baróti Szabó Dávid* francia nyelvből magyarra fordított, földművelésről szóló verses műve a *Paraszi majorság* címet kapta. Majorságnak fordította, nem gazdaságnak, nem farmnak, vagy parasztnak és nem földművelőinek vagy földészeknek. Ez az ő döntése volt. A másik hatás, amely a nyelvet érte, az a szokás. Ez lassúbb folyamat a társadalom életében. Ma is nehéz megmagyaráznunk, hogy mit miért fogadnak el a nyelvészek. Az újságok olvasottsága, egy könyv példányszáma is befolyásolta, hogy egy kifejezést hányan használtak vagy a köztudatba került-e egyáltalán. A 19. század elején megpróbálták egy tudományos lexikonfélét is létrehozni, amely ezeket a terminusokat könyvsorozatba foglalja össze, ez lett volna az úgynevezett conversation lexikon, amelyet Döbrentei Gábor szerkesztett. E körül is sok vita volt. A nyelvújítási foglalatosság évtizedeken keresztül zajlott. Az a magyar nyelv, amelyet ma használunk, a 1840-es évek közepére alakult ki, állapodott meg. Itt zárhatjuk le azt a hullámot, amely Bessenyeitől indult, Kazinczyn és másokon keresztül. Attól kezdve a nyelvben megjelenő újdonságok sokkal behatároltabban jelentkeznek. Persze ehhez hozzátartozik a rendszeresen működő Tudományos Akadémia is, amely elkezdte felügyelni a nyelv változásait, és ha kellett, beavatkozott.

Az új technikával és a világ változásával manapság nagyon sok angol kifejezés jelent meg a nyelvben, nemcsak a magyarban. A film, a számítás- és a kommunikációs technika fejlődésével úgy tűnik, hogy nyelvünknek pontosan az az erős képi-sége kezd elveszni a sokszor motiválatlan, de a használat által szentesített kifejezéssel. Ezért kell továbbra is támogatni az irodalom művelését, olvasni kell, új és régi irodalmat, hogy nyelvérzékünk ép maradjon.

- Az erőltetett magyarítások nem ártnak éppúgy a nyelvnek mint az idegen beütések?

- Erőszakos nyelvi beavatkozásnak nincs értelme, de néha egy-egy nyelvi pályázat nem árt. A mozi megjelenésekor mozgóképszínháznak és minden egyébnek nevezték, majd egyszer csak valaki, egy sláger kapcsán nem mozgót mondott, hanem mozi, ez pedig milyen sokáig élt a nyelvben, mindaddig, amíg nem csökkentette jelentőségét az új világ a televízióval meg a videóval. Nem szabad elhanyagolni a nyelv gazdagságát, mert a nyelv valójában szellem, személyiség, identitás, lehetőség a kapcsolatteremtésre, kultúra. Ahhoz, hogy ezt a gazdagságot érzékelni tudjuk, ahhoz a nyelvvel való kapcsolatunknak élményszerűnek kell lennie, de látnunk kell a maga problematikusságában is. Erre valók a rejtvények, a régi könyvek, vagyis az irodalom újdonságának mindig újabb és újabb feladatokat adó változata. Ahhoz hogy tudjunk magyarul, olvasnunk kell azokat a műveket is, amelyeket ma írnak, és ugyanígy olvasni kell a régieket is azért, hogy szókincsünk ne legyen sovány, és kapcsolatban maradjunk a régi világgal is. Attól, hogy nagyon jó filmeket nézünk, amelyeket idegen nyelvet ismerve, idegen nyelvű szöveggel élvezünk, ahhoz nem kell a magyar nyelv, de ahhoz, hogy a világot megmagyarázzuk, vagy hogy egy bonyolultabb dolgot kellőképpen elmondjunk, ahhoz nagyon otthon kell lennünk a nyelvben. Vita tárgyát képezi, hogy mennyire kell hagyományörzőnek lennie annak, aki a nyelvvel foglalkozik. A szociológusok és a nyelvápolók között van olyan, aki csak a helyesség és a helytelenség kettősségében látja a nyelvet, és mindenütt hibákra vadászik, de tudomásul kell vennünk, hogy a nyelvnek saját, belső változása van. A világ néha az egyszerűsítést kívánja, például a helyesírás egyszerűsítését. Nem kellene lemondanunk nyelvünk árnyaltságáról és gazdagságáról. Saját érdeklődésünkkel kell fenn tartanunk a fejlesztés lehetőségét. Néha meg lehetne kérni a jobb nyelvérzékűeket arra, hogy mondják el magyarul mindazokat az összefüggéseket a tudomány vagy a technika világából, amelyeket angolul olyan könnyen el tudnak mondani.

“KAZINCZY, RÉGI MESTER”

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Kazinczyhoz, mikor kiszabadúlt

Hogy Orpheus, kit a halál fiának,
Az őrebtől felfaltnak gondolának,
S barlangjaikba jajgatának
Hebrus szelíd leányai,
Véletlen a kies Haemus hegyére
A poklok félelmes torkából,
Plútónak zordon országából
Mennybéli lantjával kiére:
Örültek a folyamatok,

Örült minden part és sziget,
Örült hegy, völgy, mező, liget,
Örültek a vadállatok;
Főként Eumolpus, a tanítvány,
Bús húrjait feligazítván,
Zengette ötlet énekén
És úgy örült: mint Néked én.

(1801. június)

BERZSENYI DÁNIEL

Ajánlás

Mint a világnak hajdani díszei,
Csendes meződben rejtet el éltedet,
Hogy ott magadnak s nemzetednek
Élj Eratód arany édenében,

Kazinczy! s mérész aetheri szárnyakon
Felleng sas elméd Delphi dicső egén,
A dithyrambok lángkörében
S a Kegyek életadó virányin.

Plátói nyelved s lelked idézte le
Hozzánk az ép íz szebb geniusszait;
Nyelved mosolygó Gratiája
Önti belénk Helikon malasztját.

Pólyádba' paeán rengete tégedet!
Már ott tapodtál sok fene undokat,
Melyek zavarták Pindusunknak
Szent ereit s ege tiszta fényét.

Boldog vagy, Áon szűzei kedvese,
S nagy, mint hazádnak legnemesebb fia!
E két remek dísz kéri méltán
A Ganyméd poharát az égben.

Te lelkesítéd szunnyadozó erőm,
Kebledbe öntöm zsenge virágimat:
Iktasd dicsően tört utadra
Nyomdokidon lebegő Camoenám!

(1808-1810)

BERZSENYI DÁNIEL

Kazinczy Ferenchez

(részlet)

Az a józanság, mely előmli mívedet,
S melytől te félsz, nekem legszebb poézis.
Mit ér a szép virág gyümölcs nélkül?
Mit a bölcsesség a bészárt ajakban?
S ah, édes az nekem, midőn Kazinczy
Úgy szól, mint egy bölcsnek kell szólni honjához,
Midőn az erkölcs vész, s reánk veszélyt kiált.

Forrón magasztalod Zsibó díszzeit,
Hogy a nagyság dicső példájával
A virtus magvát plántáld szívünkbe.
Majd, mint egy Sokrates, nyájas bölcsességgel,
Majd Flaccus lelkével s élesb kacajával
Dorgálsz a vakság romlott korcsait,
Hogy a bolondság álképét levond,
S mint hajdan Rómának vigyázó Censora,
A közromlás ellen fegyvert szegezsz.

Lelkedhez illő tárgy a nép erkölcsé!
Az erkölcs-alkotó teremt népet,
Az erkölcs minden polgártestnek lelke,
E talpon áll létünk, alkotmányunk,
Ezen függ mind egyes, mind köz-szerencsénk;
Minden népek, kiket csak esmerünk
Most és a múlt kor történeteiben,
Az erkölccsel nőttek s viszont fogytak.
[...]

Az ész minden! s ebből foly minden jó,
Nincs e nélkül virtus, sem semmi boldogság.
Azért becsüli minden józan nép
Az ész szövétnekét gyújtó Minervát
S annak minden munkás tolmácsait;
Azért formálja a saját nyelvet,
Azért avatja azt Pallas szentségébe:
Mert a nélkül remélni sem meri,
Hogy a józanság istenibb szavát
Az elbutult község megfoghassa.
Csak a magyar szunnyad mélyl rögzésben,
Midőn minden népek felébrednek
Az égi szent paizs villámjára,
Nem fut versenyt a szent Olympián,
Csak a győzők pálmáit bámúlja.

Hányat találsz gazdagjaink között,
Kik áldozó kézzel járulnának
Hermionénk szentelt oltárához?
Hányat találsz, kik édes nyelvünket
Híven kegyelnék és buzgón ápolnák,
Hogy sírja szélén még egyszer szelíd
Szózatját, mint a haldokló hatyú,
Áon forrási közt elkezdené?
Miért? - azért-é, hogy nem érdemli?
Vagy hogy már éltehez nem bízhatni?
Vakság! magáért nem kell azt becsülnünk,
Hanem magunkért szükség gyámolnunk;
S ha eltörlődik e föld színéről,
Nem más, hanem hagymázunk törli el.

De félre mindezzel! ha Cato villám-
Szózatja s Pharsal vérpatakjai
A római lelket fel nem ébreszték;
Mit vívjak én, csekély, az ár ellen?
Az én szavam ki nem hat völgyemből
S a dúsokhoz fel nem lövelkedik.
Te, nagyfényű barátom s nagy díszem!
Te szólj, légy oly nagy ember, mint dallos!
Neked sajátod a nagyvilág nyelve,
S hol én tanácslok, ott parancsolsz te;
S ha bér helyett gyakran bürök vár is
E földön minden nagyra és bölcsre,
Szólj! és ne csüggedj a jók pályáján!
A virtus, hidd el, nem hiú agyváz,
Hanem boldogságunk védistene,
Mely a méltó bért a jóknak megadja
Még a tömlöcben s a kereszten is.
Te is megkóstolod szent nektárját
Mind itt, mind Orczyd s Rádayd keblén.

(1809. december 31.)

KÖLCSEY FERENC

Kazinczy

Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén
 A remegő könnycsepp harmatozó szemeket.
 És fölkél hideg álom alól bús árnya sötétén,
 S rémletes arcával dombja fölébe leül.
 Nemzetemért e szív tettel bizonyíta szerelmet,
 Szól keserűn, s a díj könny leszen érte csupán?

(Pest, 1832. szeptember 8.)

PETŐFI SÁNDOR

Széphalom

Te, a nemzet-hálátalanság
 Égbekiáltó némasága,
 A nemzet-szégyen Káin-bélyege,
 Oh Széphalom!
 Azért kellett-e csak
 Hozzád zarándokolnom,
 Hogy egy hajtásra oly hosszút igyam
 A keserűség poharából,
 Amilyet eddig még talán nem ittam?...
 Ez volt tehát
 A múzsák egykori tanyája,
 Hol most haszonbérő zsidó lakik?
 Azon szobában,
 Melyben Kazinczy Ferenc
 Élt s kilehelte tiszta lelkét,
 Most piszkos nyávogó porontyok
 Hentergenek,
 S a szentek szentéből, nejének
 Szobájából ím kamra lett,
 Mely ronda lommal van tele.
 Ki innen e falak közül!

Félek, hogy a ház rám szakad,
 Mert nagy teher nehezkedik rá:
 Az isten átka. - -
 Nagy ég, a pompás kert mivé lett!
 Még mostan is mosolyg, mosolyg,
 De szívetszagatólag,
 Mint a megőrült szép leány.
 Elvadulának a gyümölcsfák,
 S alattok fű terem buján,
 Sűrűn és magasan;
 Tán el akarja rejteni
 A pusztulásnak szellemét,
 Mely itt két kézzel dolgozik,
 Vagy az utat akarja
 Elfödni, mely a sír mellé vezet,
 Hogy a halottnak nyúgodalmát
 Ne háborítsa senki,
 Mert nyugalomra nagy szüksége van,
 Kit hetven évig üldözött az élet.
 Itt nyugszik ő
 Vad fák és vad füvek körében,

Fölötte hófehér szobor...
 Miért fehér? miért nem fekete?
 Vegyétek el s tűzzétek föl helyébe
 Sötét sorsának zászlaját!
 Oly bántó e fehér hazugság. -
 És ezt is özvegye
 Állíttatá, ez oszlopot;
 De könnyen telt ki tőle,
 Mert nem maradt több,
 Csupán hét árva gyermeke.
 S miért tett volna oszlopot
 Sírjához a haza?
 Hiszen mit tett ő a hazáért?
 Miatta hét esztendeig szivá csak
 A börtönök dögvészes levegőjét,
 És csak fél századig
 Tartá vállán, mint Atlasz az eget,
 A nemzetiségnek ügyét.

Magyar nemzet, most nem volnál magyar,
 Ő akkor volt az, midőn senki sem volt,
 Midőn magyarnak lenni
 Szégyen vala.
 És te, hazám, te így fizetted őt!
 Mig élt: fázott és éhezett,
 S most sírja olyan elhagyott,
 Mint száműzötté,
 Ki idegen földön vesz el. -
 Hálás haza,
 A szent halott nevében
 Vedd forró köszönetemet!
 Ha gyermekem lesz,
 Ki arra készül,
 Hogy néked éljen:
 Ide fogom majd őt vezetni
 E sírhalomhoz... buzditásul.

(Széphalom, 1847. július 11.)

TOMPA MIHÁLY

Kazinczy Ferenc emlékezetére

Hív és nagy vala.
 Kazinczy Ferenc.

Szép nap viradt fel Széphalomra,
 A honra szép, nagy nap viradt;
 Zendüljön és lapály víg zaj miatt!
 Az őszi lomb sárgán omol bár:
 Mulasson itt élet, mosoly!
 Rózsát hozzon a vad folyondár,
 Mely e mohos sirkőre foly!

Ki nyugszik itt, csendes ligetben? -
 A sokaság ösméri jól,
 Mely erre néz s tolong lélekben,
 A négy folyam tájékiról.
 Eljutni oly könnyű idáig!
 Az ég a sírhalom felett
 Örök fényben dereng, világlik...
 Míg a föld vérnnyommal fedett.

Mert érdemére halhatatlan,
 De nem várt rá virágos út;
 Vértett nehéz viadalokban, -
 Felé ezer hullám tolúlt,
 S mig folyt - sokáig folyt - az élet:
 Viszály nem szünt, hab nem lohadt;
 Pazar kézzel hinté a végzet
 Lábához a sárkány-fogat.

A törpeség, a bűn, a vakság,
 Agyarkodott, ment ellene;
 Szégyenlék őt és megtagadták
 Kik egy vérből voltak vele;
 S élet, világ mit tőle megvont:
 Tán tűzhelyén fölleve lőn?
 Ült homlokán itt is rideg gond...
 - Örök felleg, magas tetőn.

Ki jó s profétál, bére: vad méz,
Szörköntös és - fejére kő;
De mégis, hogy nem értik, az lész
A gyilkoló, a leverő!
Itt sem maradt el átka, sérve. -
Majd nyomta a börtön fala;
De itt is csak céljának éle,
Mivel ő »hív és nagy vala!«

S vajjon mi, - kik ma ünnepelevén
Emlékezünk, álmélkodunk -:
Busulásnak szóljunk-e nyelvén,
Zöld mirtuszát lépvén magunk?
Hozzá vigyük mult szenvedésit
A mennybe föl s a föld alá?
Fájlaljuk, hogy fényben nem élt itt?
Midőn ő azt »nem fájlalá!«

Nem, nem, Dicső! mi büszkeségünk!
Öröm zendül az ajkakon!
Dicsőséged, melyről beszélünk,
Kínt, életet zománcba von!
Hiszen - mikép zord fellegekben
Küld újító esőt az ég -:
Átokszerű küzdelmeidben
Ez a nemzet megáldaték.

Volt úgy, hogy ez feledve kábán,
A nyelv, a hon mi szent nevek:
A siető enyészet ágyán
Lőn öntudat-vesztett beteg;
Támadt igaz, ki hangosan szólt,
Epesztvén a nép bűnei...
De - mint a szívütés az alvót -
Nem birta azt felkölteni.

Te megjövél, - szeretve jobban
A hon ügyét, mint tenmagad! -
S az alvó tűz gyors lángra lobban,
A lélekzet megint szabad.
Az első hev eszmélet óta,
S hogy fürteid már fedte zuz:
Lelket lopál veszőbe, holtba,
Te új, dicső Prométheusz.

Nem állottál a nyelv ügyéhez
Hideg, gyarló kézművesül:
De mint akit tengése vérez,
S virulatán függ, lelkesül.
Ástál, - sok kincset rom fedett el -
Sokat teremt szellemed,
S az ó erő uj kellemeikkel
Testvér gyanánt ölekezett.

Ura a dús, de zord anyagnak,
S az izlésnek nagy mestere!
Hő csókjától a Géniusznek
Lelked kettős kegyet nyere!
Kezedben a kőből szobor vált,
Min ült merész kecs,és szabály;
A szó hő dalba hangozott át, -
Nem csak bányász, művész valál!

A szép közös kincs: - érte mentél
Élő és holt népek közé. -
Kisdéd elmét karodra vettél;
Az álmost szód ösztönözé. -
Lelkednek, szent, izzó hevétől
Érdek, harag széthamvadott...
Kiáltván az oltár kövéről,
Oda gyűjtél lelkest, nagyot!

És zeng apáink drága nyelve!
Ingó szellő, zugó vihar, -
Mi szép: gyöngéd érzést lehelve,
S midőn a harc terén rivall!
Élet - halál, bú - s kedvre megnyer,
Ígéiben bűbáj lakik...
Behat, mint a kétélű fegyver,
Mind a velők oszlásáig!

Zeng, és mi élünk...! annyi villám
Nem sujthatá le a magyart;
Velünk az ég kegyelme nyilván...
S őrlélkeink véd-karja tart!
Élünk, élünk...! s milliók remélnek,
Vevén ajkad nyílt jóslatát:
Mellyel népünk' nagy, büszke népek
Müvelt sorába állatád!

Oh Szent! melyért küszködve éltél,
- Sorsán kiontva lelkedet, -
Ez ünneplés öröm-tüzénél:
Lásd nemzeted, halld nyelvedet!!
Mi üdvadóbb: az égi pálma,
Mely ott borítja fürteid?
Vagy ez a nép, mely itten áll ma?
Vagy ez a hang, mely istenít?

Igaz valál, - emléked áldott!
Haló-földed szent, éltedért;
Szült sok jelest, nem szülte párod
Egy század, míg végére ért;
Mit mondjunk jöve hült porodhoz?
Áldás és fény nagy neveden!
S amely nyelvén s lelkében hordoz,
Áldás és fény a nemzetén!
(1859)

JUHÁSZ GYULA

Kazinczy

A szent előd ő, a fennkölt magyarság
Apostola, ki tömlöc éjjelén,
Mint hálóját a pók, szövé a nagyság
Ábrándjait s éltette hő remény.

Hét esztendő váltotta sorra egymást
S ő bizton hitte a föltámadást,
A szép és új igékre lelkesen várt,
Mint az, ki a megnyílt egekbe lát.

Mert porkolábja a boldog vigasz volt,
Hogy majd a nemzet szebb lesz és dicsőbb,
Hogy kopogtatnak az újult idők.

Mert kilátása a gazdag tavasz volt,
Hol is a honi nyelv ezer virága
Pompázva tárja ékeit világra.

RADNÓTI MIKLÓS

írás közben

Csak kígyó undoríthat tiszta fatörzset így,
ha bőrét hagyja rajta, mint engem undorít
e forduló világ és az ordas emberek.
Virágszülőként kezdtem én el, de fegyverek
között neveltek engem gyilkosok s megszoktam
rég a harcot itt és gyáván sosem futottam.

Igaz, jó szerteütni néha, de békében
élni is szép lenne már s írni példaképen.
Bízatom kell magam, hogy el ne bujdokoljak,
mert jó lenne messze és műhelyben élni csak.
Ó, véled gondolok most, tollas jobbkezemmel
s egyre jobban értelek, Kazinczy, régi mester.

(1935. március 17.)

NEMES NAGY ÁGNES

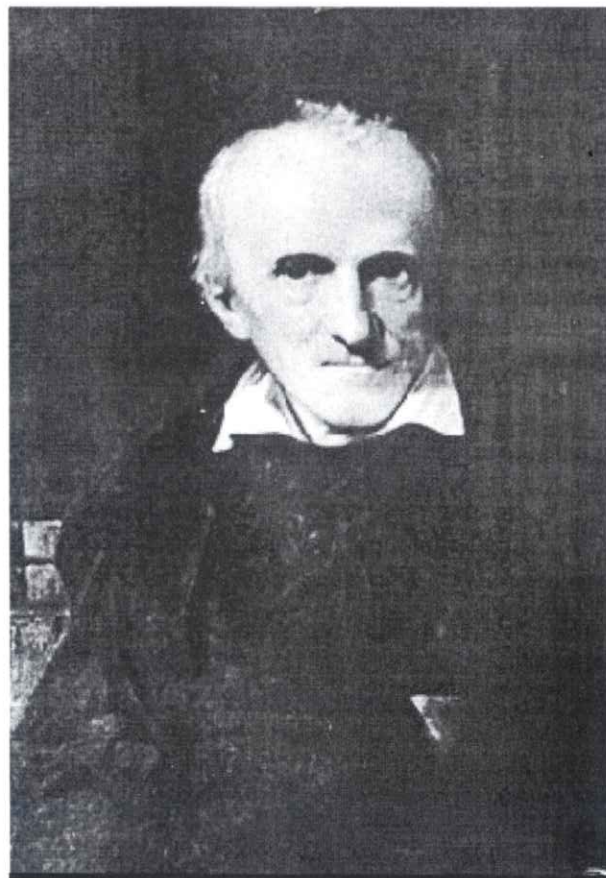
Film, a 18. századból Kazinczyról

Vettem egy csinos könyvet. Megláttam a kedves kis könyvesbódé pultján, fölemeltem: szép nyomású, ízléses, karcsú könyv. Méregettem egy darabig a tenyeremen ácsorgás közben, lóbáltam, végigpörgettem. Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. Jó lesz ez. Jól fog ez hatni a könyvespolcon a többi Kazinczy közt, úgyszincs sok. Megvettem.

Nem mintha sürgős elolvasásra vettem volna. Hiszen szent meggyőződés szerint, olvastam én ezt diákkoromban, kötelező olvasmányként. Aztán – nem is tudom, miért – mégis belenéztem. Az első oldal átfutása után pedig belekapaszzkodtam a kis könyvbe, és ki sem engedtem a kezemből, míg szétdülten az utolsó lapig nem jutottam. Mikor magamhoz tértem valamennyire a meglepetésből, első gondolatom valamiféle méltatlankodás volt. Nekem ezt senki se mondta. Senki se mondta, hogy ez ilyen. Gyorsan megvádoltam magamban a magyar irodalomtörténetet, a legjobb esszéistákat, a szenvedélyes olvasókat majd százötven évre visszamenőleg, hogy véka alatt tartanak egy remekművet. Pedig talán nem is tartják véka alatt, csak én voltam süket, csak én voltam hanyag, most már magamat vádoltam, bizonyos bonyolult gyönyörűséggel, mert a döbrent öröm minduntalan felülkerekedett bennem az önvádon. Akárhogy is: most végre elért hozzám a könyv, nem, nemcsak a Martinovics-pör közismert forrásmunkája, hanem a mű maga, most érintett meg, az efféle találkozások kiszámíthatatlanságával. Megérkezett tehát; Isten hozta, Kazinczy Ferenc úr.

Nos, tisztelt olvasó, aki nagyra becsülöd a magyar klasszikusokat, aki műveltségedet kívánod gyarapítani Kazinczy által, inkább ne vedd kezébe a Fogságom naplójá-t. Ha viszont valami izgalmasra vágysz, ami minden ízedet megmozgatja, valami átmenetre a krimi és a tragédia, a történelmi filmsor és a fénylő magasirodalom között, akkor csak olvasd, olvasd a *Fogságom naplójá-t*. Nyisd ki. Így kezdődik:

„1794. december 14. Vasárnap. – Szombat és vasárnap közt egyszerre fagyott meg a sár s oly keményen, mintha a fagy két hét előtt állott volna be... Az anyám estve álmos volt s sietteté a vacsorát, hogy lefekhessen. Én is lefekvém József öcsém-mel.” Itt egy rajz következik, az alsó-regmeci ház alaprajza, utca, bejárat, szobák, bennük a fekvőhelyek is feltüntetve, hogy pontosan lássuk a cselekmény színhelyét. Ezt a rajzoló szokását később is megtartja Kazinczy, mindig felvázolja, mi hol történt, mintegy fényképen rögzítve. Tovább: „Az anyám az a. betű alatt feküdt, én a b. alatt, az öcsém c. Midőn az anyám már csaknem elszunnyada, két

szobaleánya elijede, hallván, hogy ablaka rostélyát a d. betű alatt valaki megcsapta... Az egyik leány ment a gyertyával megnyitni a pitvar ajtaját az e. alatt, midőn egy ulánus tiszt a pitvarba belépett, két ulánus közlegény pedig kivont karddal az ajtónál megállott. – Hol Kazinczy úr? – kérdé a tiszt.” És itt rögtön (a tiszttel együtt) belép a drámába a groteszk. Ahogy mindvégig ellenpontozódik a fenyegető, a hátborzongató valami félelmes humorral, amely hol az eseményeké, hol az íróé, afféle 20. századi módi szerint. Megindul tehát az ulánustiszt a Kazinczy fiúk szobája felé, és (ezért is kellett a pontos helyszínrajz) biztos érzékkel kiválasztja magának Józsefet.

„– Herr von Kazinczy – mondá a tiszt az öcsémnek –, parancsom van, hogy Budára kísérjem önt. Öltözzék, azonnal indulnunk kell.

– Kicsoda? – kérdé az öcsém.

– Ön, Herr von Kazinczy.

– Melyik Kazinczy?

– Kazinczy Ferenc.

– Az nem én vagyok. – A tiszt majd lerogyott ijedtében; mert cassálás (lefokozás) vala neki ígérve, ha elszalaszt, vagy eltéveszt.”

Látjuk ugye, de még hogy látjuk ezt a fenyegető ulánustisztet, amint majd lerogy ijedtében, és nem látjuk a két Kazinczy fiút, csak érzékeljük őket, mint a gyertyafényes szobát, mint odakint karácsony havának fagyos éjszakáját, és hallani fogjuk egy perc múlva az anya kiáltását: Fiam, Ferenc, az Istenért!...

Így fogják el. Azt gondolná az ember, az indításnak ezt a magasfeszültségét nem lehet állandóan fenntartani. De lehet. A szöveg sehol sem enged bámulatos feszességéből, a közvetlen és közvetett ábrázolásnak kivételes láttató erejéből. És nemcsak a híres, közismert helyeken (ezek miatt hittem én, hogy olvastam a könyvet, ezeket betéve tudom, mint mindenki), Martinovicsék kivégzésének leírásában vagy az író megláncoltatása, halálos ítélete és megkegyelmeztetése jelenetében vagy a brünni börtön falának érintésekor: „...úgy kaptam vissza a balom, mintha kígyót illetem volna a fűben, mert a kőszikla penésze tenyeremen maradt.” Hét teljes éven át tartó feszültség a könyv, különös kanyarulatokkal, állandó drámai várakozást keltő. Hogy ezt milyen módon csinálja Kazinczy, hogy miképpen lehet cselekménnyé tenni hét esztendő várfogságot, arról nehéz volna számot adni. Ez végül is Kazinczy titka marad.

Mert nem a bármily magas elmélkedés, a bármilyen éles lélekrajz jegyzi a könyvet, hanem az epikum, és főképp a jelenetezés, a dráma, a drámai tempó. Talán a naplódátumok is hozzájárulnak a

KAZINCZY FERENCZ K
7
M U N K Á J I n
S

SZÉP LITERATURA.

PESTEN.

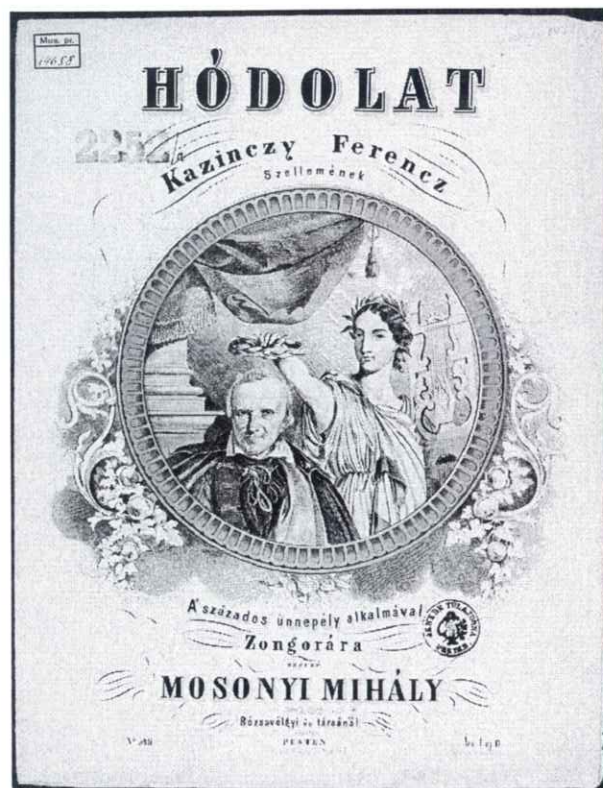
TRATTNER JÁNOS TANÁRNAL 1844

ritmushoz állandó kopogásukkal (Budai fogságomban, 1795. aug. 20; Az obrovici fenyítőházban, 1796; Kufstein 1799; Munkács, 1800), vagy még inkább az a majdnem harminc esztendő, ami a börtönök és megírásuk közt eltelt, az elveszett jegyzetek tömege vagy írásban nem rögzített, mert nem is rögzíthető, elhallgatott emlékek szakadécai. Szóval az idő is dramatizál, amely névtelen munkatársként rostálta az anyagot, és ilyen kereké, ilyen súlyos, sima formává gyúrta. Mert tömör, tömör a szöveg, bámulatosan szűkszavú, olyanképpen, mint a népballadák, egy-egy részletet alaposan kicifrázva, mintegy kiénekelve, aztán hatalmas ugrással ívelve át hónapok, esztendők fölött. Az összesűrűsödő anyagban pedig micsoda figurák, milyen portrék, a „fenevad” Németh Jánosé, a per irányítójáé például: „Ez a Németh János egy kisedd, hasas emberke volt, orcáját gyönyörűen pirosra festette a bor és a szerelem a maga rozsdá vagy szederj színével. Minden szava, tekintete, mozdulása festette a semmiből érdem nélkül felment bitangot.” És ott a kivégzett jakobinusok képe, a történelmi személyeké, Hajnóczyé, Szentmarjayé, tartózkodóan magáé

Martinovicsé; látjuk Szentjóni Szabót, a költőt, aki 28 évesen halt meg Kufsteinban, Verseglyt, a másik költőt, akit Kazinczy nem szeret, marja, csúfolja, látjuk Landerert, a nyomdászt. Nehéz volna nem idézni ehhez a névsorhoz Berzeviczy Cergely megjegyzését, aki vakvéletlenül maradt ki a lefogatósokból: „Legtöbbjük kitűnő, tehetséges és erőteljes férfi volt, megbecsült tudósok, ismert írók, úgyhogy azt kellett hinni, mintha a tehetségnek és tudománynak üzentek volna hadat.” De a nevesek mellett ott látjuk Kazinczy könyvében a nem-ismereteket is, az öngyilkosokat és a nagyevőket, a szabadkőműveseket és a feljelentőket, a francia generálist (aki ordít: Inas nélkül egy lépést sem!), a cseh muzsikust (aki füttyülve komponál egy lengyel tancot). Felvonulnak a jó- és rosszindulatú börtönigazgatók, villanófényben örök és katonák, Katerle és Peperle, a börtönszakácsné két kislánya. A szöveg pontos, nyugodt, tárgyilagos. Van itt minden, orrvérzés, gyomorszék, rüh („Én, Úza, Szmotanovics... egy kis becsületos rühöt kapánk; szerencsénk a száraz, nem a csorgót”), van itt széptani felvilágosítás és elharapott politikai megjegyzés, zamatos kaszárniai nyelv és falon kopogott értekezés a lélek halhatatlanságáról, valamint könyv és vers, olvasás és írás, küzdelem a lelki önfenntartásért. Gazdag világ. Színültig tele Kazinczy bámulatos részletrealizmusával.

Sok mindent vártam Kazinczytól. Ezt nem. Ezt a tempóérzéklet, ezt a pátoszstalanságot, ezt a széplégés-nélküliséget nem. Egy másik Kazinczy ez. Közismert irodalmár arcához alig hasonló. Ha nagyon akarnám, persze tudnék néhány kifogást összekotorni a könyv ellen. De minek? Úgy, ahogy van, valószínűtlen karcsúságában és éppoly valószínűtlen gazdagságában a magyar 18. századvég remeke, történelmi híradófilmje és legmagánemberibb összefoglalója.

Hagyjuk el Kazinczyt talán abban a pillanatban, amikor éppen kimászik a börtönajtó kukucskálónyílásán. Nem éppen méltóságteljes pozitúra. Tipikus Kazinczy-groteszk. „Vállam ki nem fére a lyukon. Ingre vetkezém s kifére. De el is akadék a csípőmön. Egyiket ott diagonális intézetben (haránt-helyzetben) fejebb emelém s fejfel esém ki a küszöbön, sérelem nélkül.” Szóval fejre esett, de kibírta. És miért tette mindezt? Hogy kinézessen az utcára. Szökésről szó sem lehetett. Egyébként így, kibujkálva etette rabtársait saját kosztjából hónapokon át. Alacsony volt, sovány, kisfiús. De gyöngének... nehéz volna nevezni.

A Fogságom naplója ennek a sovány erőnek a megnyilatkozása, még hozzá a késői megnyilatkozások közül való. Talán ezért jár együtt benne a legégetőbb jelen idő és a felülemelkedés egy fajtája, egy személyes történelmi távlat. Van valami magasról látás a könyvben, az a megszenvedett emberi tapasztalat, ahogyan életünk legsúlyosabb eseményei anekdotává lesznek, ahogyan elmeséljük az életet és a halált, így kezesítve őket, elviselhetővé és el nem felejthetővé formálva. A Fogságom naplója csöppet sem leverő olvasmány. Van benne valami felfrissítő, ahogyan egy keskeny vállú, egyáltalán nem hőstípusú személy elviseli, ami ráosztott. Sőt van benne valami mosolyféle is, nem, nemcsak a bőségesen hintett, fanyar tragikomikum miatt. Ez valami más, nem mondhatnám, hogy vidám mosoly, talán az emberi dolgok ismeretének öreg mosolya, ugyanakkor majdnem öntudatlan, mint egy kíváncsi gyereké. Vannak ilyen híres, titokzatosnak nevezett mosolyok a világművészetben. De nincs belőlük sok. Kazinczy könyve mögül – úgy érzem – egy ilyesféle ritka, árnyékos mosoly fordul felénk. Kivételes ajándékként az olvasónak.

(Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék, Magvető, Budapest, 1989.)

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON

A magyar felvilágosodás és klasszicizmus korszakának polihisztora: Révai Miklós

Révai Miklós a felvilágosodás nemzeti nyelvi-irodalmi-művelődési programját fejlesztette tovább. Méltó folytatója volt a Bessenyei György által elindított törekvéseknek. Munkásságával előkészítő módon kapcsolódott Kazinczy Ferenc kezdeményezéséhez, a nyelvújításhoz. Révai tudományos érdeklődését a bölcsészettudományokat és a természettudományokat átfogó ismeretszerzés neohumanista művelődéseszménye és értékvilága ösztönözte.

Révai Miklós egyetemi tanár, költő, nyelvész, az irodalomtörténet kutatója a magyar felvilágosodás és klasszicizmus korának kiemelkedő polihisztora 1750. február 24-én született Nagyszentmiklóson. Révai apja csizmadiamesterként dolgozott. Szerény körülmények között éltek. A Révai család ősei a Felvidékről származtak. Családi hagyományuk szerint nemesek voltak, a nemesi eredet azonban már a múlt homályába veszett. Révai apját a feltörekvés büszke tudata jellemezte, a legelőkelőbb nagyszentmiklósi nemesi család fejét, Oexel Mátyást kérte fel keresztapának. Révai tőle kapta a Mátyás keresztnevet. Bérmálási neve János, ezt a nevet 1794-től, győri tartózkodása óta használta.

Csanádon kezdte alsóbb tanulmányait. Gimnáziumba tizenhárom éves korától hat éven keresztül járt a szegedi piaristáknál. Csanád ősi romjairól és Szent Cellértről írt elégiát, amikor 1768-ban Nagyszentmiklósról hazalátogatott. 1769 őszén Kecskeméten lépett be a piarista rendbe, ekkor vette fel a Miklós nevet. Szerzetesi éve alatt rendi előjáróival többször is vitába keveredett. 1771-től Tata, Veszprém, Nagykároly voltak tanári állomáshelyei. 1773-1774-ben Nagykárolyban bölcséleti és természettudományi tanulmányokat folytatott. 1776-ban teológiát hallgatott Nyitrán, majd 1777-től gróf Károlyi Antal támogatásával rajzot és műépítészetet tanult Bécsben. A kor szokásának megfelelően alkalmi

verseket is írt.

Révai 1777-ben jelentette meg *ABC könyvetske* című művét Pozsonyban. A tankönyv népszerűvé vált, később még számos kiadást ért meg. Révait 1778-ban gróf Kornis Ferenc püspök szentelte pap-pá Nagyváradon. *Magyar alagyáknak I. könyvek* címmel ugyanebben az évben, Nagykárolyban jelent meg Révai első önálló kötete. 1779-ben Révai Miklós két újabb tankönyvének örvendhetek az iskolákban. Ezek Budán, a Királyi Akadémia (egyetem) kiadásában láttak napvilágot. Az egyik tankönyv *A magyar nyelv tanításának két részei. Az igaz kimondás, és az igaz írás* címet viselte, a másik pedig *Az ékesírásnak a' nemzeti oskolákra alkalmaztatott eleji* címmel jelent meg. Ekkoriban Révai Nagykárolyban rajztanári majd akadémiai tanári munkát végzett. Kazinczy Ferencsel 1779-ben Nagyváradon is-

Révai Miklós

merkedett meg. Kapcsolatukat az egymás munkái iránti kölcsönös érdeklődés jellemezte, (vö.: Révai levelei Kazinczy Ferenchez: Győr, 1788. ápr. 2., Pest, 1805. júl. 15., 1806. febr. 10., okt. 1. Kazinczy levelezése I., III., IV. köt., *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1899.). Révai 1780-tól a nagykárolyi Királyi Akadémián bölcseletet oktatott. Már ekkor elismert tanár és tankönyvíró volt, 1780-ban három új tankönyve jelent meg a budai Királyi Akadémiánál. Ezek közül *A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől kettős tanúság a' vagy ortográfia* című munkája több kiadásban vált hasznossá és nélkülözhetetlenné, de a *Várasai építésnek eleji* című könyve és *A' mezei gazdaságnak folytatásáról...* szóló munkája is keresett volt. Az utóbbi tankönyv megírásánál Johann Wiegand: *Handbuch für die österreichische Landjugend, zum Unterricht einer wohlgeordneten Feldwirtschaft* című, földművesek számára írt, 1771-ben megjelent művét vette alapul. Révai a filozófiát és a matematikát a magyar iskolákban az oktatók közül elsőként anyanyelven szerette volna tanítani. Célja elérésében az akkori oktatási reform is segítségére volt. Hivatalos tanügyi felkérések alapján, hozzáértési körén belül, különböző tantárgyakból írhatott magyar nyelvű tankönyveket. Révai fejlesztette a magyar műszaki nyelvet, tudományos használatra műszavakat alkotott. Építészetéről szóló könyvéhez szakszavakból összeállított jegyzéket mellékel.

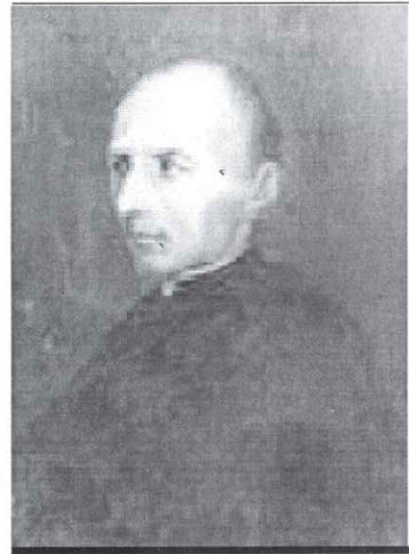
Makó Pál latin nyelven verselő költő, jezsuita természettudós, oktatási szakértő, a *Ratio Educationis* 1777-es latin szövegének szerzője, a newtoni fizika szemléleti alapján oktató matematika- és a fizikaprofesszor „a villámcsapás természetéről és elhárításáról” írt magas színvonalú munkát és ezt Révai *A' mennykőnek mivoltáról s eltávoztatásáról* címmel latinból fordította magyarra. A mű pozsonyi-kassai kiadásban Landerer Mihálynál jelent meg, 1781-ben. Ez a Révai-féle fordítás a kezdeti magyar nyelvű fizikai szakirodalomban különleges tudománytörténeti értéket képvisel. Az elektromosságról magyar nyelven először Révai fordításában, Makó Pál villámlásról szóló könyvéből lehetett tájékozódni.

Révai *A' vers szerzés két különböző módjáról* című kéziratban maradt, 1781-ben keletkezett értekezését Csaplár Benedek adta ki 1886-ban, a *Révai Miklós élete* című könyvének harmadik kötetében. Révai Miklós 1781-ben lemondott nagykárolyi állásáról. Ezt követően többfelé vállalt nevelői munkát. Vándorolt, közben nyomorúságosan élt. Pozsonyba, majd Bécsbe ment. Innen pedig Grácba, ahol 1781-ben gróf Pálffy János családjánál nevelősködött. 1782-83-ban gróf Viczaynál Loóson és Héderváron, aztán gróf Batthyányi Fülöp családjánál volt nevelő.

A pozsonyi *Magyar Hírmondó* című lapban, 1782. jan. 16-án jelent meg Révai Miklós és Ráth Mátyás röpirata. A népi régiségek megmentésének, gyűjtésének fontosságára hívták fel a figyelmet. A

főleg Révai megfogalmazásait tartalmazó röpirat az anyanyelv szerepét emelte ki és az eredeti költői hagyományt felmutató versek gyűjtését kezdeményezte. Révai Miklós 1782-ben a *Magyar Hírmondó*ban közölt írása emlékeztet a „(...) köznépek szájában forogni szokott régi versekre, melyeknek Volkslieder a nevezetek (...)” (Vö. *Magyar Hírmondó*. Új kiadás. Kiad.: Kókay György. 1981. 361-371.) Révai az erdélyi Benkő Józsefhez és Csokonaihoz hasonlóan gyűjtötte a magyar nyelvi régiségeket, (vö.: Benkő József *Magyar Hírmondó*ban megjelent felhívásával, Kókay id. kiad. 1981. 360.). Gyűjtési terveket szőtt Csokonai is. A *Thesaurus Antiquitatum Hungaricarum...* című munkában ez tanulmányozható. A Révai-Ráth-féle röpiratot a magyar néphagyományok iránt élnkülő érdeklődés egyik becses dokumentumaként tartjuk számon.

Révai *Értekezés a' régi magyar írásmódról* című kéziratát 1783-ban fejezte be. A mű több mint száz évvel később jelent csak meg, Melich János gondozásában, (in.: *Magyar Nyelv*, 4. 1908. 1- 12, 54 - 62.). Révai Miklós 1783 végétől 1784. május 1-jéig az első magyar nyelvű hírlap, a *Magyar Hírmondó* szerkesztője volt Pozsonyban. Egy megalapítandó magyar tudományos társaság létrehozása érdekében is munkálkodott. A tudományos akadémia tervét is kidolgozta. Az intézmény felállítására vonatkozó részletes elképzeléseit II. József számára hivatalosan felterjesztette. Kezdeményezése a német nyelv ügyét pártoló és német nyelven modernizáló, erősen központosító II. Józsefnél eredménytelennek mutatkozott. Révai ebbe nem tudott belenyugodni, tervezetét később a magyar országgyűlésnek is bemutatta. 1785-től Bíró Farkaséknál nevelő Győrben, majd 1787 őszétől a *Győri Királyi Nemzeti Főbb Rajzoló Iskola* tanára. Győrben a rajz mellett géptant is tanított, a szaknyelv magyarosítása területén ért el eredményeket. Irodalomszervezői tevékenysége Győrben teljesedett ki. Költőtársait alkotásra buzdította. Megkezdte a költői gyűjteményes kötetek kiadását. *A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' közre bocsátásának újonabb hírré adatása* című írását 1785-ben, *A' Magyar Költeményes Gyűjtemény' ki nyomtatására való újonabb segedelem kérés* című közleményé-

Révai Miklós

nek kiadását 1786-ban Győrben, Streibig József korszerű nyomdája tette lehetővé.

Győrben kezdte kiadni Faludi Ferenc költeményeit. Révai az általa nagyra becsült költő életéből magatartásetikai értelemben is átörökítette, fontos művelődési-szemléleti hagyományként kezelte a lelki nemesség hétköznapi megnyilvánulásait. Faludi Ferencről így írt: „Teljes életében különös volt benne az emberszeretés. Soha senki hírének s nevének nem ártott. Ha hol emberszólást hallott, onnét vagy azonnal elsietett, vagy ha el nem mehetett, nyilván adta jelét, hogy kedve s akarata ellen vagy az efféle rágalmazó beszéd.” Révainak hazafisága, a szerzetességbe és a papi rendbe nehezen illeszkedő magatartása, szabadabb gondolkodást követő, racionalizmusra fogékony tudói hajlama, szókimondó, büszke tartása miatt számos esetben konfliktusa támadt környezetével. „A közjó szeretés jeles ösztön, szinte csodát űz: / Nincs ki ezért vért ontani kész ne legyen.” – írta Révai Miklós Bolla Mártonnak, 1777-ben.

Költőként a klasszicizmus ideálját követte. Latin nyelvű verseit két kötetben adta ki. A Horatius-, Ovidius-, Catullus-, Tibullus-, és Propertius-hatásokkal átszőtt, latin nyelven írt költői műveinek intertextualitása érintkezik a Nyugat-Európában is ismert lengyel jezsuita költő, Maciej Kazimierz Sarbiewski (Mathias Casimirus Sarbierius) és a latin nyelvű költészetet művelő olasz költő, Jacopo Sannazaro elégiáival és eclogáival is. Révai Longinoszra is gyakran hivatkozott.

Révai fordításelméleti megjegyzései is értékesek. Horatiusra hivatkozva a szövegtartalom vizsgálásánál a versmérték szoros követését nehézséget támasztó tényezőként értelmezi, (vö.: Révai Miklós: Moskusztól pástoréneke. Bion halotti verse. A fordítónak előjáró beszédje. In: A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény. Szerk.: Józán Ildikó. Bp., 2008. 33.).

A magyar költészet történetében Révai Miklós az időmértékes verselés egyik kezdeményezője. Révai Miklós Elegyes versei és néhány apróbb kötetlen írásai című könyve 1787-ben jelent meg Pozsonyban. A Révai-líra egyik jellemző darabja, A kikeletről című vers is ebben a kötetben található, (vö.: 98-99.old., Révai alagyaí. III. könyv. VIII. Alagya). Révai Miklós nézete a literatúráról, a nyelvtudományról és más diszciplínák között az algebráról szintén itt, az I. könyv VII. fejezetében, az Alagya Bolla Mártonnak... című versben olvasható. Révai Miklós: Alagya Bolla Mártonnak, édes szerzetes atyafinak, Kolosvárattól a deák költeményesség tanítójának, Nyitráról, (1777) című költeménye a magyar nyelv és a deákos költészet művelésére biztat: "(...) / Újságnak tartják e deák mértékre lekötni / A verset? Látsz már ilyet is, ugye hazám? / Nézd, ki nehéz algebrának tudománya. Magyarban / Ezt még is szépen s könnyen is írni lehet. / A mélységbe merült Euklidész titkait oldom: / S e magya-

rázásnak nincs akadály sehol.(...)” Joseph v. Sonnenfels bécsi reform-értelmiségi és irodalmár 1765-ben írt pásztorjátékát Révai 1787-ben fordította magyarra. Joseph Anton Steffan bécsi zeneszerző, Marie-Antoinette francia királyné zenetanárának dalszövegei közül néhány Révai Miklós fordításában vált magyar nyelven ismertté, (vö. J. A. Steffan:

Sammlung deutscher Lieder, 1778—1782.). A bécsi daltradíciót képviselő Steffan dalszövegeivel a Révaival vitatkozó, rivalizáló Verseyhy Ferenc is foglalkozott, s ezekből sokat le is fordított magyarra.

Fengler József, előbb osztrák piarista, majd győri püspök támogatta Révai Miklóst tudósi-tanári pályáján és az egyházi hivatásban is. Fengler püspök a pápa hozzájárulásával Révai Miklóst 1794-ben a győri egyházmegye papjai közé vétette fel. Révai az építészetről írt tankönyvet és ezzel párhuzamosan a felvilágosodás kori magyar irodalmi gondolkodás egyik markáns álláspontját fejtette ki és védte meg a prozódia kérdésében. A Bécsből hazaszállított magyar korona örömnepére írt versei az Orpheusban láttak napvilágot. 1790-ben.

Révai az 1790. évi országgyűlés alatt kiadta és lelkesítő előszóval látta el Bessenyei György: Egy magyar tudós társaság iránt való Jámbor Szándék című művét (Bécs, 1790). 1790-ben a Magyar Tudós Társaság létrehozása érdekében, a vissza nem térő alkalmat kihasználva, Révai Miklós a győri püspök támogatásával Budára látogatott. Az általa kiadott Bessenyei-művet az országos rendek számára figyelemfelkeltő célból osztogatta. A Helytartótanácsnál pedig előkészítette a Magyar Tudós Társaság megalapításához szükséges tervezetet, hogy hivatalosan is az országgyűlés elé kerülhessen. Az először II. Józsefnek benyújtott tervet még tovább frissítette, bővítette, (vö.: Révai Miklós: Második részletesebb terv a magyar tudós társaság felállítására). Tervezetét latin nyelven készítette el, címe a következő: *Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius* (Bécs, 1790). Révai a Magyar Tudós Társaságba ajánlott tagok névsorát is szerepeltette a különleges alkalomra latin nyelven megjelentetett, a nádorhoz és a főrendűekhez eljuttatott és az országgyűlés elé terjesztett javaslatában, (vö.:

RÉVAI MIKLÓS
ELEGYES
VERSEI,
ÉS NÉHÁNY APRÓBB
KÖTTETLEN ÍRÁSAI.

FÜGGELÉKŰL HOZZÁJOK ADATNAK
MÁSOKNAK
NEMELYLY HÖZZÁ ÍRATOTT
DARABJAIK,
VÉGRE
NÉHÁNY RÉGISÉGEK

POZSONBANN,
LOEWE ANTAL HÉRTŰVEL.
1787.

Révai Miklós: *A felállítandó magyar tudós társaság jelöltjei és számadás annak előmozdításában tett haladásról*. Révai latin nyelven írt javaslata *Candidati erigendae eruditae Societatis Hungaricae, et ratio facti in ea promovenda progressus* címmel 1791-ben nyomtatásban is megjelent, Győrben. A piarista pedagógiai gyakorlattal rendelkező, a magyar művelődést fejleszteni kívánó Révai Miklós a *Magyar Tudós Társaság*ot tervező iratában, a filozófiai osztály keretében az addig szokásos tudományágak mellett még a pedagógia diszciplínája számára is helyet biztosított. A *Magyar Tudós Társaság* felállítását kezdeményező Révai-féle terv az országgyűlési törvényelőkészítő bizottsághoz került. A *Magyar Tudós Társaság* létrehozásának ügye ennél a bizottságnál akad el, majd I. Ferenc uralkodása idején más modernizációs törekvésekkel együtt feledésbe merült. Később Révai Miklós tervezetének szellemében Marczbányi István, Felsőbüki Nagy Pál és Széchenyi István folytatta a kezdeményezést. A *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítására Révai *Planumának* figyelembe vételével 1825-ben már hathatós lépéseket tettek. Volt még Révai Miklósnak egy folyóirat kiadási terve is. 1790-ben *Amalthea* címmel folyóiratot szándékozott megjelentetni, de ez a terve meghiúsult. Révai Miklós latin nyelven írt versei *Latina* címmel jelentek meg 1792-ben Győrben. Révai 1796-ban újra Bécsbe ment. Ezután az esztergomi gimnáziumba nevezték ki a költészettan tanárának.

Révai 1796-os dátummal ellátott *Egyházi beszédek* it Csaplár Benedek Budapesten adta ki, 1887-ben. Révai a Csanád egyházmegyei püspökök névjegyzékét is összeállította, Szent Gellért püspöktől 1778-ig. Kéziratának díszkötéses példányát a Temesvári Püspöki Könyvtár őrzi. A török hódoltság hosszúra nyúlt korszaka után Révai Miklós jegyezte le első alkalommal szülőföldje egyházmegyéjének történetét.

A természettudomány művelését is feladatának tartotta. Ezt bizonyítja *Angulorum rectaque lineae trisectionis, et consectoria circuli quadratura utramque methodos planissima detexit...* (*A szögek és az egyenes vonal hármas metszése és a kör kikövetkeztetett négy-szögösítése*) című, latin nyelven írt, három tábla rajzzal 1797-ben Bécsben megjelentetett munkája. A matematikai mű címlapján Révai „Hungarus Csanadiensis”-ként jelölte meg származását.

A magyar néprajz tudománytörténetében az első néprajzi leírást tartalmazó dolgozat írójaként tesznek említést arról a Szeder Fábiánról (1784-1859), aki az esztergomi gimnáziumban 1797-ben Révai Miklós tanítványa volt. Révai diákjától tájnyelvi szavakat gyűjtött. Révai Miklósnak döntő szerepe volt abban, hogy Szeder Fábián érdeklődése a néphagyomány felé fordult és később a palóc nyelvjárás és népelet elismert kutatójává vált, (vö.: Szeder Fábián: *A Palócok*. Tudományos Gyűjtemény, 1819. VI. 26-46.). Révai Miklós már korábban

kapcsolatban állt a bécsi költő, retorikaprofesszor és tudós könyvtáros, Michael Denis irodalmi körével. A *Bécsi Kódexre* Denis hívta fel Révai figyelmét az osztrák fővárosban. Denis hexameterekben fordította németre és 1784-ben saját költeményeivel együtt adta ki az Osszián-dalokat. A népi énekek gyűjtésének fontosságát

Mirelli Gusztáv metszete:
Révai Miklós

Michael Denis munkássága által, a jezsuita bárdköltészet osztrák képviselője példája alapján más európai költökhöz hasonlóan Révai is felismerte. A kortársak közül Michael Denis lett Révai egyik példaképe.

Révai Esztergomból 1799-ben Komáromba tette át működését, de egészségi állapota itt hamarosan leromlott és ezért az év közepén nyugdíjazását kérte. Komáromból még ezen a nyáron támogatójához, Paintner préposthoz ment Füredre és Rátótra. Majd Bécs közelségét kereste. Sopronba költözött és itt a tudománynak és a költészetnek élt. *Carmina quaedam...* címmel 1801-ben Sopronban adott ki verseiből néhányat. Sopronból Bécsbe ment, ahol Grássalkovich herceg unokáját, Forgách gróf lányát tanította magyar nyelvre. A fiatal gróft, Széchenyi Istvánt pedig rajzra oktatta. 1800-ban ezt írta magáról Révai: „Nagy Grammaticus, jó költő, 's rajzoló, de háromszor szegény.”

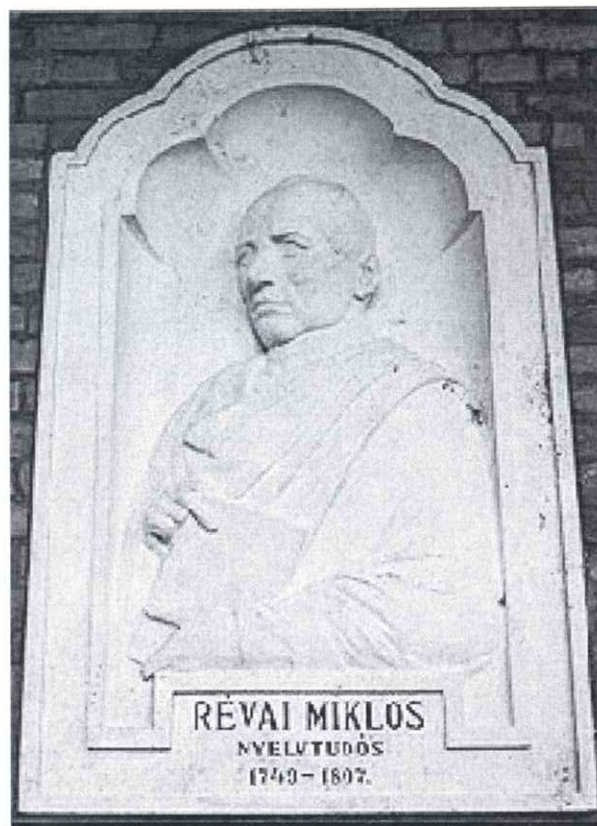
Révai Miklóst sokoldalú érdeklődése polihisztorrá tette. Nyelvismerete a görög, héber, latin nyelven és magyar anyanyelvén túl főként a német, francia és olasz nyelvre terjedt ki. Mezőgazdasági, városépítészeti könyvet írt, latin nyelven megjelent villamosságfizikai tanulmányt fordított magyarra. A bölcselet, a költészettan, a rajz, a géptan, a földrajz oktatója, az aritmetika és építésztan tudós művelője, egyházi beszédek szerzője, katolikus áhítatosságú könyv írója. Alkalmi költeményei közül többet önállóan is megjelentetett. A szépirástan és az alkalmazott grafika gyakorlati ágaiban is tevékeny volt. Révai polihisztorságának összetevői az életművében érvényesülő két fő diszciplínával, a nyelvészettel és irodalomtörténettel való összevetésben nyilvánulnak meg igazán.

A pesti egyetemen Vályi András professzor halála után a magyar nyelv és irodalom tanszék taná-

ri állása megüresedett. Révait már korábban felkérte a Helytartótanács a Vályi-féle magyar nyelvtan tudományos bírálatára. Révai Miklóst 1802. augusztus 16-án a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárává nevezték ki. Számára az egyetemi oktatói feladatkör a tudósi, tanári pálya kiteljesedését jelentette. Egyetemi tanári működését dokumentálja a *Prolusio...* címmel 1802-ben, 1803-ban, 1804-ben latin nyelven kiadott három egyetemi előadása és a *Propositiones ex lingua hungarica...* (*Tételek az első félévben előadott magyar nyelvből*) című, 1804-ben latinul megjelentetett tételjegyzéke.

Révait a régi magyar irodalom egyik első kutatójaként tartjuk számon. Korábban elkészített munkái közül latin nyelven 1803-ban, Pesten adta ki a *Halotti beszédet magyarázó Antiquitates Literariae Hungaricae. Vol. I. (Magyar irodalmi régiségek. I. köt.)* című munkáját. Révai Miklós a bécsi udvari könyvtárban található ún. *Bécsi kódexet* háromszor másolta le. Ezt az értékes irodalomtörténeti emlékünket ezért Toldy Ferenc hálából *Révai-kódexnek* nevezte el. Révai Miklós irodalomtörténeti munkássága kiemelkedő. Kiadta több magyar szerző művét, köztük Faludi Ferenc, Bessenyei György, Orczy Lőrinc műveit, (vö.: *Faludi Ferentz' költeményes maradványai. Első kötet. Győr, 1786. Második kötet. Győr, 1787. ; Faludi Ferentz: Téli éjszakák. Pozsony, 1787. ; Költeményes holmi egy nagyságos elmétől (Orczy Lőrinc versei). Pozsony, 1787. ; Faludi Ferentz' költeményes maradványai. Második meg jobbitott nyomtatás. Pozsony, 1787. ; Két nagyságos elmének költeményes szüleményei (Barcsay Ábrahám és Orczy Lőrinc versei). Pozsony, 1789. ; Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. (Bessenyei György röpirata). Bécs, 1790.).*

Révai és követői, valamint Verseghy és tanítványai között 1802-től bontakozott ki az a szemléleti harc, ami a magyar nyelvtudomány történetére vonatkozóan sok tanulságot tartalmaz. Világosvári Miklósfői János álneven írta Révai *Verseghy Ferentznek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága* című első vitairatát. A retorikai teljesítményként is értékelhető polemikus mű 1805-ben jelent meg Pesten. A vitát továbbvivő második írását Fényfalvi Kardos Adorján álneven, *Verseghy Ferentznek megsalatkozott illetlen motskolódásai A' tiszta magyarságban* címmel, 1806-ban, szintén Pesten adta ki. Révai *A' magyar deákosság* címmel írt három kötetnyi, 1803 és 1805 között keletkezett kézírata befejezetlenül maradt az utókorra. A három kézíratos kötetből Velledits Lajos közölt részleteket, (in.: Velledits L.: *Révai és Adelung. Nyelvtudományi Közlemények, 38. évf. 1908. 290-301.*). Az első kötet anyagát pedig Rubinyi Mózes adta ki, (Rubinyi: *Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. Bp., 1912.*). A második és harmadik kötetből további részleteket jelentetett meg Rubinyi a *Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései* (Pozsony-Budapest, 1904.) című könyvében.

Dombormű a szegedi Dóm tér árkádsorai alatt

A második kötetből részletet olvashatunk Balázs János: *A stílus kérdései* című értekezésében, (in.: *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Szerk. Kniezsa István. Bp., 1956. 169-170.*). A *Magyar deáki történet* című művében írta Révai: „A tiszteletes régiség, valamint egyebekben, úgy a' nyelvben is, igen gyönyörködtető. El telünk édes örömmel, ha a' távolabb való századokból hallhatjuk hazai nyelvünket. De nagy hasznunk is vagyion belőle. Mert világosságot ad azokra; a' miket meg homályosított, és kétségesekké, vagy szinte hibásokká tett az idő. Meg téríti sok szép igaz Magyar szavainkat, a' mellyeket gondatlanságunk már régtől fogva ehagyatott velünk, s' helettök, vagy elfajult származásúakat, vagy idegeneket vététt fel.”

A magyar nyelvtudomány megalapozását jelentő Révai-féle főmű *Elaboratio Grammatica Hungarica (Bővebb magyar nyelvtan)* címmel jelent meg, (Pest, I-II. köt., 1803-1806). Révai magyar nyelvtanának kéziratban maradt anyagát (Vol. III. 1803-1807.) Simonyi Zsigmond rendezte sajtó alá és Budapesten adta ki 1908-ban. Révai Miklós írásai latin és magyar nyelven jelentek meg, de több művét betegsége és előrehaladott kora miatt már nem tudta befejezni, kiadni. Munkái jövőbeni kiadása érdekében Révai 1806-ban Trattner Mátyásnál nyomatta ki az *Alázatos segedelem kérés az igaz eredeti magyarságot híven megfejtő tudós készületeknek mennél előbb való kinyomtatásokra, újjólag való tudósítással* című fogalmazványát. Révai Miklós 1807. április 1-

jén adta vissza lelkét a Teremtőnek. Révai egész pályáját áthatotta a magyar nyelvstudomány megalapozására való törekvés, a magyar irodalom értékeit megőrző, kultúrateremtő tudós magatartásának tudatossága.

Révai az antik irodalmakból származtatott retorikai műveltség irodalomszemléletének egyik utolsó képviselője volt. A magyar kultúrát a nyelv és irodalom egységében szemlélte. A felvilágosodás és a klasszicizmus korszakában megőrizte és megújította a magyar nemzeti literátori szerepkört. Nyelvészként és irodalmárként az egykorú kultúrastudomány egységében szemlélte saját anyanyelvét és a magyar népi régiséget. Irodalmi gondolkodását az osztatlan filológia klasszikus fogalmától a nyelvi alapozású irodalomszemléletig volt képes kitérgetni, korszerűsíteni. A klasszicizmus hatására, a nyelvi rendszerezés igénye szerint alkotta meg a magyar grammatikát és stilisztikát. Szemléletvilágát a literatúra fogalom nyelvi-irodalmi összefonódtságától függetlenedő szépirodalom felé is kiterjesztette. Az irodalmi alkotásokban az anyanyelv esztétikai dokumentumait látta. A magyar nyelv ápolására, a klasszikus időmértékes verselés alkalmazására biztatta költőtársait. Révai episztoláiban, de a neki küldött és általa írt levelek közzétételével is, folyamatos diskurzust biztosított az anyanyelvi alapú művelődésfejlesztés számára.

Révai Miklós a magyar nyelvstudomány megalapozója, a grammatikus nyelv- és irodalomszemlélet képviselője. Folyamatos küzdelmet folytatott a magyar kultúra és anyanyelv egységének megteremtése ügyében, a *Magyar Tudós Társaság* létrehozásáért. Az irodalmi régiségek gyűjtését, közkinccsé tételét, a költői életművek kiadását fontosnak tartotta. Révai nyelvészeti törekvéseit a nemzetközi színvonalú szaktudományos igény jellemezte. Nyelvészeti munkáiban a retorikai szemléletű európai nyelvészeti iskolákkal és a történeti-etimológiai szemléletű megközelítést alkalmazó tudósok munkásságával mutat rokonságot. Tudománytörténeti értelemben Révai nyelvfelfogásának legközelebbi párhuza-

mait nem annyira Herdernél, hanem inkább Adlungnál találhatjuk meg. Révai életpályáját, tudósi célkitűzését a magyar nyelvstan létrehozásának tudományos igénye jellemzi. A nyelv és grammatika kérdéseiről szóló értekezéseinek sokszor átüt a klasszicista normarendszerből származó gondolkodásmód. Révai anyanyelvünket szinte tökéletesnek tartotta, élő rendszerként tekintett a nyelvre. Révai Miklós volt a szabályozó magyar nyelvstan megírásának kezdeményezője, ő írta meg az első rendszeres magyar stilisztikát. Révai ízlésfejlesztő és kánonképző igénye a kortársaira és utókorára is hatást gyakorolt.

Révai Miklós nyelvstudományi munkássága nemzetközi mércével mérve is jelentős, a történeti módszerű vizsgálatot tekintve a nyelvstudós Grimm, Schlegel és Bopp törekvését is megelőzte. A nyelvi jelenségek vizsgálatánál a világ nyelvészei között elsőként alkalmazta a történeti szóelemző módszert. A magyar helyesírás alapkérdéseivel foglalkozott. Révai a szóelemző módszerre épülő helyesírást népszerűsítette. Felfogása szembe került Verseghy Ferenc és tanítványainak a magyar nyelvre vonatkozó helyesírási nézeteivel. Révai és Verseghy nyelvészeti vitájában a későbbiek során Kazinczy Ferenc a Révai-féle magyar nyelvi felfogást részesítette előnyben. A *Magyar Tudományos Akadémia* pedig már megalakulásakor Révai Miklós nyelvstudományi rendszerét tekintette iránymutatónak. Az antik régiségkultusz és nyelvi eredetvizsgálat mellett Révai nyelvfelfogásában a magyar nyelvi sajátosságok kiemelése fontos szerepet játszott.

Révai a grammatikai irodalomszemlélet zártságán is képes volt túllépni. A költői műalkotást az anyanyelvi kultúra dokumentumaként vizsgálta. Irodalomtörténeti tevékenységét a régi és kortárs költői művek gyűjtésének, kiadásának szenvedélye hatotta át. Révai Miklós anyanyelvi kiindulást választó kultúraszemlélete, történeti módszere az 1800-as évek elején korszerű alapozást adott a magyar nyelv- és irodalomtudománynak.

Válogatott bibliográfia:

Révai Miklós műveinek listája: Magyar Irodalmi Lexikon. Főszerk.: Péter László, Második, jav. kiad. Bp., 2000. 1852.; Révai Miklós válogatott latin versei. Ford.: Federmayer István. Szombathely, 2007.

Vál. szakirodalom: Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. I-IV Bp., 1881-1889.; Éder Zoltán: Révai Miklós. Bp., 1972.; Szauder József: A klasszicizmus kérdései és a klasszicizmus a felvilágosodás magyar irodalmában. Filológiai Közöny, 1969. 46-67.; Szegedy-Maszák Mihály: A magyar költészet főbb típusai a kései XVIII. és a korai XIX. században. In:

Uő.: Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok. Bp., 1980. 37-74.; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1983.; Margócsy István: Révai Miklós és a magyar nyelvstudomány önállósulása. Irodalomtörténet, 1987/88. 4. 539-581.; Margócsy István: A Révai-Verseghy vita eszme- és kultúrtörténeti vonatkozásai. In: Kulin E, Margócsy I. (szerk.): Klasszika és romantika között. Bp., 1990. 26-34.; Szörényi László: Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon. Irodalomtörténeti Közlemények, 1991. 5-6. 589-596.; Honour, Hugh: Klasz-

szicizmus. Bp., 1991.; Gaskill, Howard: Ossian in Europe. Canadian Review of Comparative Literature. 1994. 643-678.; Federmayer István: Révai Miklós élete és munkássága. Győr, 2000.; Hegedűs Béla: Révai Miklós verselmélete. Irodalomtörténeti Közlemények, 2000. 5-6. 759-775.; Thimár Attila: Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete. Bp., 2007.; Bogoly József Ágoston: Révai Miklós a magyar irodalom egyik első kutatója és a történeti nyelvészet megalapozója. Makói História, 2007. 1-4. 16-21.

NÁDOR ORSOLYA

A nyelvi jogok fejlődése - az oktatás szemszögéből

1.1. A többségi – kisebbségi, tehát interetnikus kapcsolatokon nyugvó nyelvpolitika két kiemelten fontos területe az anyanyelvhasználat kiterjedésének mértéke az iskolarendszerben és a közigazgatásban. E kettő mellett ide sorolhatjuk még a társadalmi élet legkülönbözőbb területeit, így a vallást, a médiát, sőt a munkavállalást is, minthogy ezek kiteljesedéséhez, illetve rajtuk keresztül az egyén mentális egyensúlyához szükség van a legteljesebb – tehát az anyanyelvi kompetenciára, amely magában foglalja a nyelv minden rétegét a családítól a szaknyelvig. A folyamatok megértéséhez szükség lenne arra is, hogy a magyar nyelvű iskoláztatás múltjában is elmélyedjünk, mivel ezek a hagyományok biztosítják a magyar nyelvközösség fennmaradásának intézményes hátterét, és magyarázzák az anyanyelvű oktatáshoz való ragaszkodást, illetve a kétnyelvű oktatással szembeni ellenérzéseket – erre azonban most nincs mód kitérni. De ugyancsak ezekre a történeti és nyelvpedagógiai tényekre vezethetők vissza a magyarországi nemzetiségek – a későbbi, trianoni döntés utáni többségi nemzetek toleranciája (és intoleranciája) a velük együtt élő magyarsággal szemben.

1.2. A magyar – azokhoz a nyelvekhez hasonlóan, amelyek többségi és kisebbségi státuszban is léteznek – az anyaországban hivatalos nyelv, teljes hatókörű, így egyebek között a közoktatás és alapvetően a felsőoktatás nyelve is, ugyanakkor kisebbségi nyelvként még meg kell harcolnia a regionálisan hivatalos státusz eléréséért, és a magánéleten kívüli használati lehetőségei is csak részlegesek. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos többségi politizálásban, törvényhozásban visszatérő fogalom a nyelvhasználat *szabályozása*, valamint az oktatás kereteinek *meghatározása*. Ez azt jelenti, hogy a kisebbségek egyik kérdésben sem dönthetnek autonóm módon, vagy esetleg az anyaországuk oktatási rendszerét figyelembe véve, hanem minden esetben csak a többségi állam jogrendje és oktatáspolitikája szerint alakíthatják e két fontos terület szervezeti és tartalmi felépítését. A kelet-közép-európai térségben egyelőre hiányzik a készség a területi –

vagy akár a kulturális autonómia megadására. Ennek hiányában pedig az önrendelkezési lehetőségek is hiányosak maradnak, emellett a kisebbségek kezét megkötik a többségi félelmekből és előítéletekből táplálkozó törvények és rendeletek. Időről időre felerősödnek azok a politikai erők, amelyek a kisebbségek anyanyelvi oktatását leszűkítenék a nyelv és az irodalom tudástartalmának az átadására. Ezzel a törekvéssel szemben akár pedagógiai, akár pszichológiai, akár szociológiai tudományos tapasztalatokból indulunk ki, egyértelmű, hogy az anyanyelvet nem elégséges csak tantárgyként tanulni, hanem ez kell, hogy legyen az ismeretközlés nyelve is – legalább az alapfokú iskolákban. A nyelv mellett nagyon fontos az oktatási tartalom is, a többségi és kisebbségi szemlélet összeegyeztethetősége a történeti, földrajzi, etnográfiai kérdésekben, erre azonban most nincs lehetőségem kitérni.

1.3. A Kárpát-medence története, különösen pedig a térség kisebbségtörténete nemcsak történelmi, irodalomtörténeti, nyelvtörténeti vagy néprajzi stb., hanem nyelvpolitikai szempontból is sok tanulsággal szolgál. Az országhatárok többször is megváltoztak, így külső politikai döntések következtében egész népcsoportok mozogtak ide-oda a többségi és a kisebbségi státusz között. Napjainkban a régió országaira az jellemző, hogy az egyikben államalkotó, többségi népcsoport valamelyik másikkban, vagy akár több országban is kisebbséget alkot. Az évtizedek óta szinte töretlen etnikai rendszer, eltekintve a második világháború idején létrejött kompromisszumos, nemzetközi nagypolitikai döntések néhány évétől, tipikus magatartásformákat alakított ki a térség országai között. Az egyik ezek közül a törekény egyensúly megtartására való törekvés, amely különösen a nemzetiségi jogok gyakorlásának módjában ölt testet (pl. az anyanyelvű iskolák száma, szintjei, színvonala, ellátottsága, az oktatás szervezeti és tartalmi önállóságának mértéke, illetve: a közügyek gyakorlásának nyelve); a másik – ami egyértelműen negatív hozzáállást tükröz, a kisebbségek autonómia-törekvéseinek korlátozása és a területi integritás

féltő óvása a többnyire csak néhány százalékat kitevő kisebbségi lakosságtól. A nyelvpolitikai döntések mindegyike ezekből a gyökerekből táplálkozik. Az utóbbi évtizedben új tényezőként jelent meg a kelet-közép-európai régióban az Európai Unióhoz való csatlakozás vágya – majd ténye. A rendszerváltási folyamatban létrejött új nemzetállamokkal szemben külső elvárásaként fogalmazódott meg a kisebbségi jogok rendezése a kollektív jogok alapelvei szerint. Ezt egyik-másik állam (pl. Szlovákia, Románia) húzta-halasztotta, ameddig csak lehetett, és ellenálltak a nemzetközi emberi-, kisebbségi- és nyelvi jogi követeléseknek, noha tudták, hogy nem térhetnek ki a teljesítésük elől akkor sem, ha a már bent lévőeknek igen nagy adósságaik vannak e téren. Az ok – talán túlságosan is leegyszerűsítve –, hogy az újonnan megalakult államok többségét alkotó etnikumok belső elvárása elsősorban a saját nemzetállamuk megteremtésére és megerősítésére irányult, és nem arra, hogy bármilyen külső elvárásnak megfeleljenek. Ez a politika, amelytől idegen volt a kisebbségekkel szembeni tolerancia, hozzájárult a lingvizmus feléledéséhez a kelet-közép-európai térségben. A nyelven keresztül történő hátrányos megkülönböztetés, és az emberi jogok érvényesülésének korlátozása kihatott a kisebbségi anyanyelvű oktatási rendszerre és az oktatás tartalmára is, nem véletlen hát, hogy a közös európai gondolkodás 1996-ban kitermelte az oktatási jogokról szóló hágai ajánlásokat.

1.4. Az új (vagy megismétlődő) történelmi helyzetek a kisebbségpolitikában is bizonyos fokú ismétlődést mutatnak: a hatalomváltást, de főként a status quo megváltozását követően mindig felerősödik az állam-nacionalizmus, egymást érik a kisebbségeket szociálisan és nyelvi-kulturális szempontból hátrányos helyzetbe hozó törvények és rendeletek. A magyar nemzeti kisebbség már három ilyen időszakot élt meg. Mindhárom esetben hasonló volt a kezdet térben és időben egyaránt, legfeljebb csak az intenzitás volt változó. Nyolc-tíz év elteltével azonban azt láthatjuk, hogy a kisebbségek újra megszerveződnek, a történelmi-politikai helyzetétől függően pártokat, társadalmi és kulturális szervezeteket alakítanak, könyvet, folyóiratot, napilapot adnak ki, és az anyanyelvű oktatást is újraindítják – szintén a mindenkorai lehetőségek kihasználásával.

Az utóbbi évtizedben átrendeződtek az érintett kelet-közép-európai államok belpolitikai erőviszonyai: a nyílt nacionalizmust hirdető pártok nem tűntek el ugyan a politikai életből, de legalább háttérbe szorultak. Emellett megváltoztak a külső körülmények is: több olyan nemzetközi dokumentum is született, amely gátat vethet az asszimilációs politikának azzal, hogy az aláíró államoktól elvárja az abban foglalt javaslatok elfogadását, bevezetését és betartását. Talán ezek a dokumentumok hatásosabbak lesznek majd, mint az első világháború óta létező hasonló nemzetközi egyezmények. Az első ilyen esetben, a Saint Germain-en-Laye-i egyez-

ménynél még nem voltak tapasztalatok arra vonatkozóan, hogyan élik meg az egyes államok a külső erők döntése (és nem a területfoglaló hadi cselekmények) következtében létrejött határmódosulásokat. Azóta számos olyan nemzetközi szervezet jött létre, amelynek minden ország igyekszik a tagja lenni, és amelyek nem támogatják a korábban „belügyeknek” tekintett kényes kérdések önkényes kezelését, és akadályozzák a főként az etnikai, vallási intoleranciában megtestesülő asszimilációs politikát. A politikai-gazdasági szövetségen alapuló rendszerek (pl. az Európai Unió és elődei) pedig megkövetelik tagjaiktól az emberi jogok betartását, és a legutóbbi időkben már a legújabb nemzedéket képviselő nyelvi jogok érvényesülésére is odafigyelnek. Az Európai Unió politikusai nemcsak felismerték, hanem több ajánlásban írásba is foglalták azt, hogy a kisebbségek jogainak a biztosítása az Unió stabilitásának egyik sarokköve. Ezek a dokumentumok – igazodva az európai gyakorlathoz, ahol a konfliktusok nem a fizikai létet veszélyeztetik, hanem leginkább a kisebbségek szabad anyanyelv használatát érik jogsérelmek, külön-külön és együttesen is átfogják, sőt bizonyos fokig szabályozzák is a nyelvi jogokat.

A nyelvhasználat jogáról a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (Barcelona, 1996) szól, amely kizárólag az őshonosnak minősülő kisebbségekre terjed ki, és összhangban van az Európai Unió egyre markánsabban megfogalmazódó, a nyelvi és kulturális sokszínűség megőrzésére vonatkozó irányelveivel. Ez a nyilatkozat kollektív jogként értelmezi a kisebbségi nyelvhasználatot. A II. szakasz (23-30. cikkely) foglalkozik az oktatással. A dokumentum elfogadásával a nyelvközösségek számára lehetővé válna egyebek között bármely nyelv megtanulása, a saját nyelv és kultúra megőrzése, a tanítási nyelv meghatározása. Nyelvközösségen a dokumentum a többségi és az őshonos kisebbségi lakosságot érti, a menekültekről és a bevándorlókról nem szól, holott a nagy számú letelepedni szándékozó mellett, hogy integrálódni akar választott új hazájába, minden bizonnyal szeretné saját nyelvét és kultúráját is megőrizni. Néhány helyen azonban túlságosan általánosan fogalmaz a dokumentum, így például a 29. cikkely 1. pontjában, amely szerint „Mindenkinek joga van arra, hogy az általa lakott területre jellemző nyelven részesüljön oktatásban.” Az árnyaltabb szöveg talán csökkentené azoknak a kikapuknak a számát, amelyek gátolják a kisebbségi jogérvényesítést. A vegyes lakosságú területeken több nyelv is jelen van, valószínűleg mindegyik őshonos nyelv, de ha a többségi nyelvet beszélők számszerű fölényben vannak, akkor ez egyben automatikusan az ilyen iskolák elsődleges működtetését is jelentheti. Szintén elég általánosan fogalmaz a 25. cikkely szövege: „Minden nyelvközösségnek joga van, hogy rendelkezésre álljon minden emberi és anyagi feltétel, amely szükséges ahhoz, hogy területén belül biztosítsa nyelvének az általa kívánt mértékű jelenlétét az oktatás minden szintjén: megfelelően képzett tanárok, megfelelő oktatási módszerek, tankönyvek, anyagi háttér, épüle-

tek és felszerelések, valamint hagyományos és újító technológiák." Célszerűbb lett volna inkább az államok kötelezettségvállalásáról szólni, mert így a kisebbségnek joga lenne ugyan, de a lehetőségei esetleg csak egy bizonytalan, kiszolgáltatott, magán jellegű anyagi háttérrel biztosítanak. Ehhez szorosan kapcsolódik A Nemzeti Kisebbségek Oktatási Jogairól szóló Hágai Ajánlások és Értelmező Megjegyzések című dokumentum (1996 október), amely a kisebbségi oktatási jogokat igyekszik keretbe foglalni, beleértve az államnyelv megtanulásának a jogát is.

A Hágai ajánlások 8. pontja szerint: „A nemzetközi joggal összhangban a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket – mint másokat is – megilleti az a jog, hogy az adott ország jogrendjének megfelelően saját oktatási intézményeket hozzanak létre és tartsanak fenn. Ezek az intézmények kisebbségi nyelven oktató iskolák is lehetnek.” Ideális esetben az állam biztosítja az anyagi háttérrel, de a kelet-közép-európai országok számos példája azt mutatja, hogy az államok – a nehéz gazdasági helyzetükre hivatkozva – igyekeznek kivonulni a kisebbségi intézményrendszer fenntartásából, rábízva ezt a feladatot az érintettekre. Magyarországon ennek elensúlyozására jöttek létre a rendszerváltás óta egymás után a határon túli magyarok oktatásának támogatásával foglalkozó alapítványok, egyebek között az Apáczai Közalapítvány, az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány, amelyek a magyar költségvetésből erre a célra elkülönített pénzből, valamint cégek és magánszemélyek adományaiából gazdálkodnak. Feladatuk részben a kisebbségi területeken működő alap- és középfokú iskolák, részben a felsőoktatási intézmények támogatása, emellett részt vesznek a tanár-továbbképzés háttérének biztosításában és a taneszköz-ellátásban is. Magyarország a felsőoktatás támogatásából is kiveti a részét, így a beregszászi tanárképző főiskolát, a már több városban működő erdélyi Sapientia és a komáromi Selye Egyetemet is magyar költségvetési forrásokból segítik. (Kérdés azonban, hogy a 2006 ősztől bevezetett gazdasági intézkedések, valamint a közalapítványok 2007-re tervezett megszüntetése hogyan alakítja majd át a támogatás rendszerét, és befolyásolja-e az említett intézmények fennmaradását.)

A rendszerváltás óta a közéletet alakító pártok és kormányok mindegyike egyetért azzal, hogy a kisebbségi magyar nyelvű oktatást támogatni kell, legfeljebb a mértékét próbálták ideológiájukhoz és az éppen adott pénzügyi lehetőségekhez igazítani. Míg az első években az volt a magyar kormány álláspontja, hogy csak Magyarországon lehet biztosítani a megfelelő színvonalú felsőoktatást, az eltelt évek tapasztalatait, valamint az egyes régiók jogos igényeit figyelembe véve, az utódok ma már elsősorban a szülőföldön maradásra próbálják ösztönözni a fiatalokat, és ehhez nyújtanak segítséget mind az infrastruktúra fejlesztésével, mind a tanári- és a diákmozgalmat szorgalmazásával. A jó szándékú kezdeményezés nyomán a kilencvenes évek elején százával jöttek el a legjobb diákok olyan szá-

kokra, amelyeken otthon is tanulhattak volna, megnehezítve az érvelést a helyi felsőoktatási intézmények létesítésére, ill. a már meglévők magyar nyelvű képzési programjainak kiterjesztésére. Ráadásul az ilyen típusú képzésre felkészületlen volt az anyaországi oktatási rendszer: figyelembe kellett volna venni a magyar nyelv kontaktusváltozatait, és ismerni kellett volna azokat a humán és reál tudományterületi tudástartalmakat, amelyeket a magyarországi egyetemi előkészítőre érkező diákok a szülőföldjük középiskoláiban megszerezhettek. Ezek az ismeretek azonban akkor még nem álltak rendelkezésre, a szakirányú alapkutatások csak később kezdődtek, így az első évek több kudarcot mint sikert hoztak tanárnak és diáknak egyaránt. Napjainkban is folyik ilyen előkészítő munka, de a rendszerváltás óta eltelt tizenhat év során letisztult az oktatási tartalom, kialakult a valódi igényeknek megfelelő képzés.

A társadalmi élet minden szintjén, így az oktatás területén is fontos lépés az Európai Unióhoz való csatlakozás, amelynek köszönhetően a magyarság szempontjából egyetlen nagy kulturális régió jön létre (bár a kárpátaljai és a vajdasági magyarok eszmei csatlakozását sok jogi nehézség akadályozza). Ez a tény a térség oktatáspolitikai viszonyait is új megvilágításba helyezi, illetve új feladatokat vet fel nem csak az anyanyelvű oktatási rendszerrel, hanem a többségi nyelv megtanulásával, valamint az unió szempontjából piacképes nyelv- és szaktudás megszerzésével kapcsolatosan is. Fontosnak tartom, hogy a magyar érettségi bizonyítvány birtokában megnyílnak az Európai Unió minden ifjú polgára előtt a magyar felsőoktatási intézmények. Nemcsak azért fontos ez, mert megnyitja a szabad hely- és intézményválasztás jogát, és ezzel az anyaországot hozzásegíti egyfajta missziós tevékenység ellátásához, de idővel ráébreszti a magyarországi diákokat arra, hogy Mariborban, Kolozsváron vagy Pozsonyban, Komáromban is lehet diplomát szerezni.

1.5. Végül hadd szóljak néhány szót arról a kérdéstről, ami a magyar mint veszélyeztetett nyelv kapcsán gondolkodtatott el: mit vártunk – és mit kaptunk eddig az Európai Uniótól a nyelvpolitika területén?

Ha visszagondolok a saját egyetemi előadásaimra, a csatlakozás előtt írt tanulmányaimra, akkor az derül ki, hogy mindenekelőtt a magyar nyelv presztízsének növekedésére számítottunk, ami megnyilvánulhat a nyelvtanulók számának ugrásszerű emelkedésében, a külföldről ösztöndíjjal érkező, különféle szakterületek képviselőiből álló új szimpatizáns kör létrejöttében. Ugyanakkor arra is számítottunk, hogy – az egyebek között a Kárpát-medencei régió – neuralgikus pontjának számító kisebbségi-többségi nyelvpolitikai anomáliákat is keretek közé szorítják majd az Unió jogászai, mégpedig olyan módon, hogy az kötelező érvényű legyen mindenkire nézve. Elvárásaink csak részben teljesültek. A nyelvpolitikával, mint az emberi jogok legújabb nemzedékével foglalkoznak ugyan különböző testületek és bizottságok, de a kiadott

dokumentumok „csak” ajánlások... Ha ezen a területen is olyan szigorú szabályokat érvényesítene az EU, mint a gazdasági életben (gondoljunk csak arra, hány százalékos zsírtartalmú tejet fogadnak el...), valószínűleg nyugodtabban alhatna többség és kisebbség. Az ajánlásokat vagy aláírják az egyes tagállamok, vagy nem, s kevesen vannak, akik betű szerint betartják az azokban foglaltakat. Vajon miért van mindez, és nyelvészként milyen választ adhatok a saját kérdéseimre?

Az első, majd a második világháborút követő határrendezések nyomán Európa országait nemzetiségi, etnikai tekintetben heterogén egyenlőtlenség jellemezte, és egy olyan nyelvpolitikai periódus, amikor már visszavonhatatlanul bekerült a nyelv az elsődleges megkülönböztető jegyek közé. A faji és vallási konfliktusok közé felsorakoztak a nyelvi ellentétek is. Ez alól alig vonhatta ki magát Európa bármely országa, így napjainkra mindegyiknek összegyűlt több-kevesebb takargatni valója (vagy ha máshonnan nézzük: saját nyelvi-kulturális fölényének, s a másik alacsonyabb rendűségének bizonyítéka). A nyelvpolitikai nézeteltérések kezdetben indirekt módon, más, etnikai konfliktusoknak alárendelve jelentkeztek, mára azonban törvények formájában is kirajzolódnak a lingvicizmus félreérthetetlen jegyei és hosszú távú romboló hatása. Ezek az országok alkotják meg azokat az ajánlásokat, amelyekre fentebb utaltam, s amelyek a negatív érintettség miatt nem tudnak „törvénynyé” válni.

A tanulság: ezeknek a több évszázadra visszanyúló nyelvi egyenlőtlenségeket minden ország-

nak saját magának kell elsődlegesen megoldania, sem a kisebbség, sem a többség nem várhatja, hogy helyette majd az Unió dönt. (Jó példa erre a katalánok esete, akik hosszú küzdelem eredményeként hivatalos státust küzdöttek ki maguknak.) A magyar nyelv esete egyszerűbb is, bonyolultabb is ennél, tekintettel arra, hogy az anyaország határain túl még hét államban van jelen az őshonos kisebbség anyanyelveként, s ez hét különféle árnyalatot is jelent. A jelen konferencia előadásából az is ki fog rajzolódni, hogy ezt a helyzetet hogyan árnyalja tovább az interetnikus kapcsolatok kulturális háttere, valamint az, hogy a de jure azonos jogokkal rendelkező kisebbség nagyobb tömbben vagy szórvány helyzetben próbálja-e érvényesíteni ezeket. Azt gondolom, hogy nem érdemes csodát várni: az Európai Unió, vagy az Európa Tanács, vagy akár az ENSZ és a többi nemzetközi szervezet egyike sem alkalmas arra, hogy több évszázados gyökerekkel rendelkező etnikai-nyelvi érdekellentéteket megoldjon. A megoldásokat magunknak kell kitermelnünk, méghozzá régióink sajátosságainak figyelembe vételével. Szorgalmazhatjuk a kölcsönös nyelvtanulást (szerencsére már egyre több többségi magyarnyelv-tanulóról tudunk), az államnyelv magasabb szintű megtanulásának lehetőségét – az anyanyelvi kultúrát hordozó iskolarendszer megőrzését, valamint a nyelvi jogokat tartalmazó ajánlások következetes érvényesítését. Ezek együttesen töltik meg tartalommal azt a keretet, amit az európai uniós tagság (és tagjelöltség) napjaikban a kisebbségek számára elvi szinten biztosít.

A tanulmány megjelent a Szórvány Alapítvány kötetében is

ERDEI ILDIKÓ

Kétnyelvűség és kisebbségi oktatás

Az egyén számára a nyelv a legfontosabb kommunikációs eszköz, mely jelentős szerepet tölt be a személyiségfejlődésben, a szocializáció folyamatában. Több nyelv ismerete, használata valamint a kétnyelvűség jelensége szintén hatással van a személyiségre. A közösség viszonylatában a nyelv közösségformáló és közösségmegtartó funkciója elsődleges.

A lokális vagy akár világméretű társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok nemcsak a beszélők közösségek életére hatnak ki, hanem a nyelvekre is. A globalizáció, a migrációs folyamatok, az Európai

Unió bővülése gyökeresen megváltoztatja a többségi és kisebbségi nyelvek szerepéről, jövőjéről alkotott képet. Egyes nyelvek számbelileg egyre fontosabbá válnak másoknál, többségi nyelvek állnak szemben a veszélyeztetett nyelvek sokaságával. Míg a kétnyelvűség elit, önként vállalt formái terjednek, addig a társadalmi-gazdasági – politikai kényszer teremtette kétnyelvű helyzetben élő kisebbségek jó része a nyelvcsere élí át: rövidebb vagy hosszabb idő alatt eredeti nyelvét feladva a többségi nyelv használatára tér át (Bartha, 2003).

A kétnyelvűségről

Az elmúlt évtizedekben megváltozott a kétnyelvűséggel kapcsolatos szemlélet, mivel a Föld lakosságának több mint felének a két- vagy többnyelvűség valamely formája jelenti a megszokott nyelvi környezetet. (Göncz, 2002).

Anyanyelv - kétnyelvűség

Skutnabb – Kangas (1984, 1990) által használt kritériumok alapján Göncz (1999) eképp foglalja össze az anyanyelv illetve a kétnyelvűség meghatározásait:

Az elsajátítás ideje szerint:

- ♦ Az anyanyelv - az elsőknek elsajátított nyelv, az első tartós kapcsolat kommunikációs nyelve

- ♦ A kétnyelvű személy - a családban kezdettől fogva két nyelvet tanult meg; / kezdettől fogva párhuzamosan két nyelvet használt kommunikációs eszközként.

A nyelvismeret (kompetencia) szintje szerint:

- ♦ Az anyanyelv - a legjobban ismert nyelv.
- ♦ A kétnyelvű személy - két nyelvet teljesen birtokol, / két nyelvet egyformán ismer, / egy másik nyelven is kommunikál, / bizonyos fókig ismer és használ egy másik nyelvet, / kapcsolatba került egy másik nyelvvvel is

A nyelvhasználat gyakorisága szerint:

- ♦ Az anyanyelv - a leggyakrabban használt nyelv.

- ♦ A kétnyelvű személy - felváltva használ vagy képes használni, különböző helyzetekben, szóban vagy írásban, két vagy több nyelvet saját elhatározása szerint vagy a közösség követelményeinek megfelelően

Az attitűd szerint:

- ♦ Az anyanyelv - az a nyelv, amellyel valaki azonosul, / amellyel valakit mások mint anyanyelvi beszélőt azonosítanak.

- ♦ A kétnyelvű személy - magát kétnyelvűnek vallja és két nyelvvvel - kultúrával azonosul; / mások kétnyelvűnek tartják

A kétnyelvűség típusai

A kétnyelvűeket két nagy csoportra oszthatjuk, a kétnyelvűvé válás *motivációja* szerint, azaz, ha azt vizsgáljuk, mekkora a környezet nyomása, milyen következményei lesznek annak, ha nem jár sikerrel a kétnyelvűség kialakulása. (Göncz, 2004) Tehát, vannak olyan kétnyelvűek, akik saját elhatározásból válnak azzá, és olyanok, akik a környezet hatására – ide tartoznak a különböző nyelvi kisebbségi csoportok tagjai és esetenként a kétnyelvű családokban született gyermekek. A nyelvi kisebbségek gyermekei a környezet és a család nyomására válnak kétnyelvűvé (általában), hiszen a többségi nyelv nélkül beszükül vagy lehetetlenné válik a továbbtanulás, a munkavállalás, a kisebbségi / családi nyelv nélkül pedig a szűkebb környezettel való kapcsolatrendszer sérül, az elidegenedés veszélye áll fenn. A helyzet tovább bonyolódik a vegyes házasságból született gyerekeknél, gyakran a kisebbségi

nyelvet beszélő szülő feláldozza a gyermek egyik anyanyelvét (Szilágyi N. S., 2005).

Ha a közösség viszonyulását tekintjük kritériumnak, megkülönböztetünk hozzáadó (additív) valamint felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűséget (Lambert, 1972) Hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben az etnikailag heterogén környezet nemzetiségeit, nyelveit és kultúráit egyformán értékelik, státusuk azonosnak tekinthető. Ilyen környezetben a nyelvek elsajátítása és tanulása egyformán vonzó cél. Felcserélő kétnyelvűségről olyan helyzetben beszélünk, amikor a környezet az egyik etnikumot, nyelvet és kultúrát előnyben részesíti a másikhoz / többihez képest, így gyakori az alacsonyabb státusú nyelv felcserélése a felértékelt nyelvvvel.

Amennyiben a nyelvek ismeretének szintjét vesszük alapul, megkülönböztetünk balansz illetve domináns kétnyelvűséget. A balansz kétnyelvűség a két nyelv nagyjából egyforma ismeretére, a domináns kétnyelvűség pedig az egyik nyelv jelentősen magasabb ismeretére vonatkozik.

A kétnyelvűség lélektanáról

A kétnyelvűség számos tudomány kutatási területévé vált, így alakult ki a kétnyelvűség lélektana is, melynek főbb kutatási területei a következők (Göncz, 2004):

1. kétnyelvűség típusainak lélektani vizsgálata, amely a kétnyelvűek nyelveinek egymáshoz való viszonyát és a nyelvrendszerek kölcsönhatásait kutatja,

2. a heterogén környezetben fejlődő személy vizsgálata, mely a kétnyelvűség fejlődéslélektani és személyiségpszichológiai vonatkozású szabályosságait kutatja,

3. a kétnyelvűség szociálpszichológiája, amely a bikulturalizmust és annak hatásait vizsgálja, valamint

4. a kétnyelvűség neveléslélektana, amely a heterogén közösségek pedagógiai kérdéseit vizsgálja.

A gyerekkori kétnyelvűséggel kapcsolatos legfontosabb kísérleti kutatásokat Jarovinszkij A. (1991, 1994) dolgozta fel. A szerző munkái szerint a kétnyelvű közegben nevelkedő gyermekek nyelvi és pszichikai fejlődésére a múlt század eleje óta fordítanak figyelmet. A kezdeti kutatások inkább „sommás ítéletek”, amelyek a kétnyelvűség negatív hatásait hangsúlyozták: 1899-ben Laurie úgy véli, hogy a kétnyelvűség a gyermek intellektuális és pszichés fejlődését elválasztja egymástól, majd 1915-ben Epstein megállapítja, hogy a többnyelvű egyének gondolkodását az interferencia lassítja. 1924-ben D. Saer és munkatársai, 1925-ben V. Graham, 1928-ban H. Geissler egyaránt azt hangsúlyozták, hogy a kétnyelvűség károsan hat a gyermek fejlődésére. 1935-ben Vigotszkij úgy véli, hogy a kétnyelvű gyermek lemaradhat nyelvi fejlődésében, ha a társadalmi és kulturális háttér nem megfelelő. Ezt a megállapítást Réger Zita kutatásai 1978-ban megerősítik.

Ma is gyakran találkozunk azzal a felfogással, miszerint a kétnyelvűség dadogást, vagy egyéb beszédhibát is okozhat. A kérdéssel már a múlt század első felében, 1937-ben foglalkozott L. Travis és munkatársai, akik Chicagóban 2322 kétnyelvű

gyermeket kísérték figyelemmel; (valamint a kontrollsoportot alkotó 2505 egynyelvű gyermeket), annak megállapítására, hogy van-e összefüggés a gyermekkori kétnyelvűség és a dadogás között? A vizsgálat eredménye: a kétnyelvűeknek 2,8 százaléka, az egynyelvűeknek 1,8 százaléka dadogott. A szerzők hangsúlyozták, hogy a dadogás okát nem magában a kétnyelvűség jelenségében kell keresni, hanem ez inkább más tényezők függvénye, például családi nevelési attitűd, a családban uralkodó feszített emocionális atmoszféra, amelyre az emigráns családokban gazdasági instabilitás hat, a szülők közötti nem harmonikus viszony stb. Későbbi kutatók, Y. Lebrun és M. Paradis (1984), elemezve L. Travis és munkatársai tanulmányát, azt feltételezik, hogy a korai kétnyelvűség előidézhethet dadogást, ha a gyermek erre hajlamos. Abban az esetben, amikor egyes családokban a szülők zűrzavarosan használgják a két nyelvet a csecsemővel és a kisgyermekkel való kommunikáció során, akkor valószínű, hogy ez a veszély fennállhat.

A. Volterra 1978-ban úgy véli, a kétnyelvű gyermek nyelvi fejlődésében a következő szakaszok különíthetők el: kétéves korig „közös szótár” jellemző (a gyermek nem különíti el a szavakat a nyelvek szerint), majd 2 és 5 év között „külön szótár és közös nyelvtan” jellemző, míg ötéves kor után kiépül és elkülönül a „kétféle” nyelvtan is.

Cummins (1976) kutatásai jelentősen hozzájárultak a kétnyelvűséggel kapcsolatos ismeretek bővüléséhez. Kétnyelvű beszélők esetében a két nyelv fejlődése hatással van egymásra: ezt magyarázza a Cummins-féle küszöbhipotézis és a nyelvek fejlődésében jelentkező kölcsönhatás hipotézise. Hozzáadott kétnyelvűség helyzetben, amikor mindkét nyelv fejlődését megfelelően serkentik (mindkét nyelv magas szintű ismerete alakul ki), a kétnyelvűség pozitív hatásai várhatók. Felcserélő helyzetben viszont egyik nyelvben sem alakul ki a kognitív nyelvi kompetencia. A fejlődési kölcsönhatás hipotézise szerint a második nyelvben elérhető nyelvi kompetencia az első nyelvben kialakult kompetencia függvénye. A nyelvi kompetenciának két összetevője van: a felszíni és a kognitív nyelvi kompetencia. A felszíni nyelvi kompetencia a köznap kommunikációt teszi lehetővé, megfelelő kifejtésben, alapszókinccs és alapvető nyelvtani szabályok ismeretében jut kifejezésre. Ez a fajta kompetencia az első nyelvben 5-6 éves korig fejlődik és viszonylag gyorsan kifejleszthető egy másik nyelven is. A kognitív nyelvi kompetencia révén a nyelv a gondolkodás eszközévé válik, nyelvi eszközökkel megvalósuló összetett értelmi műveletek elvégzésében mutatkozik meg. Ezt a fajta kompetenciát csak egyszer sajátítjuk el, hiszen olyan egyetemes jártasságokból áll, amelyek minden nyelvben megtalálhatók.

Napjainkban egyre több olyan kutatás lát napvilágot, melyek a kétnyelvűség pozitív hatásait hangsúlyozzák (Navracsics, 1999) Ezek szerint a kétnyelvű gyerekek és felnőttek jobb eredményeket érnek el a divergens gondolkodást igénylő feladatok megoldásában, a perceptuális feladatok - nem verbális tesztek - teljesítésében, a verbális input elem-

zésében, a kognitív szabályok feltárásában, a szimbólumhelyettesítési képességen alapuló feladatokban valamint a domináns nyelven való fogalmazásban (szóban és írásban egyaránt).

Összegzőként megállapítható, hogy a gyermek sikeresen elsajátíthat két vagy több nyelvet, viszont a kétnyelvűség pozitív vagy negatív hatásának a kialakulását végső soron olyan beállítódások, attitűdök és közvélemény határozzák meg, amelyek az adott egynyelvű társadalomra jellemzőek. Ugyanakkor minden helyzet értelmezésekor érdemes Göncz Lajos (1985) következtetésre gondolni, mely szerint „Minden kétnyelvű helyzet specifikus, egy meghatározott kétnyelvű helyzetről tehát gyakran nem indokolt másokra általánosítani”.

Az oktatás szerepéről

Ha a kétnyelvűséget tanulmányozzuk, akkor nem szabad szem elől tévesztenünk az oktatást sem, pontosabban a kétnyelvűséget elősegítő vagy hátráltató oktatási modelleket. Az UNESCO szakértői csoportja már 1953-ban megfogalmazta, hogy az anyanyelv a legjobb oktatási közeg, valamint, hogy minden ember joga, hogy az anyanyelvén tanuljon. Skutnabb-Kangas (1997) szerint is „az anyanyelvünket megtanulni olyan emberi jog, ami továbbá legitimitációt nem igényel.” Továbbá azt állítja, hogy „a többségi nyelvvel szemben úgy tartják, hogy az egynyelvűség a dolgok helyénvaló és kívánatos állapota. A társadalmi többnyelvűség megosztja a nemzetet, ezért nem lehet cél. Amennyiben kénytelenek megtérni az egyéni kétnyelvűséget, a hangsúlyt a többségi nyelv elsajátítására helyezik. Csak átmenetileg és csak a többségi nyelv jobb elsajátításához szükséges eszközként tudják elfogadni a kisebbségek anyanyelven folyó oktatását”. Szerinte az iskolai oktatásnak nagy szerepe van abban, hogy melyik nyelv és kultúra válik fontossá és erősé, valamint abban is, hogy „mely nyelveket tanulják meg és képesek később felhasználni a diákok” (1997).

A többség-kisebbség viszonyrendszerében kifejlődött oktatási modellek

Tove Skutnabb-Kangas (1997) az oktatás szemzőgéből vizsgálja az egy- vagy többnyelvűség helyességét, az asszimiláció és az integráció problémáját, a nyelvi alakon történő diszkriminációt. Négy modellt mutat be:

- *A mélyvíz technika (submersion programme)* – a többség nyelvét nem beszélő gyermekek számára csak többségi nyelvű oktatást biztosítanak. Az anyanyelv presztízse és használati köre erősen lecsökken, így egyenes út vezet a nyelvi kulturális asszimilációhoz, az eredeti identitás feladásához.

- *Az átírányító (transitional programme) program* – az első néhány évben anyanyelvi oktatást biztosítanak, de ez nem egyenértékű a többségi nyelvvel, mert csak arra szolgál, hogy előkészítse a későbbiekben az oktatási nyelv megváltoztatását.

- *Belemerülési (immersion programme) technika* –

mely szerint a többség önként választja a kisebbségi nyelvű oktatást.

♦ *Nyelvmegőrző vagy nyelvtámogató (language shelter/language maintenance programme)* – lehetőséget biztosít a kisebbségi nyelvű diákoknak arra, hogy anyanyelvén sajátítsa el az ismereteket, és a többség nyelvét nyelvtanulón tanolja.

Bár ezek a modellek a többé vagy kevésbé befogadó közösségek és a bevándorló kisebbségek szempontjait érvényesítik, gyakran tapasztaljuk, hogy őshonos kisebbségekhez tartozó családok önként döntenek egyik vagy másik modell szellemében, amennyiben a család, kisközösség számára (már) nem érték a kisebbségi nyelv és kultúra.

Őshonos kisebbségi helyzetekre kidolgozott oktatási modellek

Őshonos kisebbségi helyzetekre Lanstyák (1995) a kétnyelvű oktatás három fő típusát különbözteti meg aszerint, hogy milyen szerepet játszik az oktatásban az egyik és/vagy a másik nyelv:

o *másodnyelvű oktatás* - amelyben a másodnyelv/többségi nyelv kizárólagos vagy erősen uralkodó szerepet játszik,

o *kéttannyelvű oktatás* - a két nyelvnek nagyjából azonos a szerepe,

o *anyanyelvű oktatás* - az első nyelv szerepe kizárólagos vagy erősen dominál.

1. *Másodnyelvű oktatás* esetében is megkülönböztetünk teljes mértékben másodnyelvű oktatást, ilyenek a nyelvi befúllasztási programok. Ezek hatására általában az anyanyelv fejlődése megreked („konyhanyelv” szintjén marad), gyakori jelenség az iskolai alulteljesítés (amíg nem épül ki a kognitív nyelvi kompetencia), illetve számolni kell a másodlagos üzenettel is: a mellőzött nyelv és kultúra kevésbé értékes – ennek pedig hatása van a szocioemocionális fejlődésre. A másodnyelvű oktatás másik formájában jelen van az anyanyelvápolás, ilyenkor kiegészítésként tanulják az anyanyelvet,

általában iskolán kívül. Jellemző példája a vasárnapi iskola, de a hatások hasonlóak az előzőekhez. A harmadik forma a nyelvoctatás, amikor a tanterv részeként tanulják az anyanyelvüket a diákok. Ebbe a típusba sorolható a romániai oktatási rendszerben ismert fakultatív nyelvoctatás vagy a moldvai csángó oktatási program. Lanstyák (1995) szerint ez utóbbi forma akkor jogosult, ha a kisebbség tagjainál a nyelvcsere már megtörtént vagy nagyon előrehaladott állapotban van, ekkor nyelvfel-élesztési programként működhet. A hatékonyabb nyelvoctatás érdekében fontos az órák számának növekedése évfolyamonként, valamint az anyanyelv oktatott tárgyak fokozatos bevezetése.

2. *A kéttannyelvű oktatásban* a tantárgyak egy részét az egyik, a másik részét a másik nyelven oktatják. Várható hatása az anyanyelvi szaknyelvek leépülése valamint a kisebbségi nyelv presztízsének csökkenése. Cummins tanulmányai szerint (1993): ahogy emelkedik a többségi nyelv oktatási nyelvként való használatának mennyisége, úgy csökken az e nyelvben és e nyelven elért teljesítmény. A kéttannyelvű oktatás sajátos formája, amikor egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják – erre példa a szlovéniai kéttannyelvű oktatási rendszer.

3. *Az anyanyelvű oktatáson* belül is megkülönböztethetjük a teljes anyanyelvű oktatást mely főként felcserélő kétnyelvűségi helyzetben lényeges illetve az erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatást, mely inkább additív helyzetben alkalmazható.

A család mellett az iskola az a fontos szocializációs tényező, melynek fontos szerepe van a kétnyelvűség kialakításában. Kisebbségi helyzetben a támogató nyelvi jogi keretek mellett a kisebbségi nyelven folyó oktatás alappillére a nyelvmegőrzésnek, záloga egy olyan hozzáadó kétnyelvűség kialakításának, mely megfelelő alkalmazkodást biztosíthat a többségi társadalomban is, de biztos talajt az identitás kialakításának, személyiségfejlődésnek.

Felhasznált irodalom:

- Bartha Cs. (2003).
 Cummins, J. (1976). The Influence of Bilingualism on Cognitive Growth: a Synthesis of Research Findings and Explanatory Hypothesis. *Working Papers of Bilingualism*, Toronto: OISE, 9, pp. 1-43.
 Göncz L. (1985). *A kétnyelvűség pszichológiája: A magyar szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Fórum
 Göncz L. (1999). *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest – Újvidék: Osiris Kiadó, Forum Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely
 Göncz L. (2002). *A kétnyelvűség pszichológiája*. előadás a Gramma Nyelvszneti Napokon, Párkány, 2002. november 15.
 Göncz L. (2004). *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*, Szabadka: Magyar-ságkutató Tudományos Társaság
 Heltai J. I. (2006). *Nyelvi tervezés és magyarnyelv-tanítás Moldvában*. In: Benő A., Szilágyi N. S. (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*, Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, pp. 153-165.
 Jarovinszkij A. (1991). *A gyermekkorú kétnyelvűség pszichológiai és pszicholingvisztikai kérdései*. Kandidátusi értekezés. (Kézirat). Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem. Nyelvi és kommunikációs Intézet
 Jarovinszkij A. (1994). *Gyermekkorú kétnyelvűség: hátrány vagy előny? Kísérleti vizsgálatok*, Régió – Kisebbség, politika, társadalom, V(4).
 Lambert, Wallace, E. (1972). *Language, Psychology and Culture*. Stanford, California: Stanford University Press
 Lanstyák I. (1995). *Kétnyelvű egyén – kétnyelvű közösség – kétnyelvű iskola*. In: Lanstyák I., Szigeti L. (szerk.) *Identitásunk alapja az anyanyelvű oktatás. Érvünk az alternatív – kétnyelvű oktatással szemben*. Pozsony: Mécs László Alapítvány Kiskönyvtára, pp. 7-20.
 Navracsics J. (1999). *A kétnyelvű gyerek*, Budapest: Corvina
 Skutnabb-Kangas, T. (1997). *Nyelv, oktatás, kisebbségek*, Budapest: Teleki László Alapítvány
 Szilágyi N. S. (2005). *Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében*, in: Péntek J., Benő A. (szerk.) *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*, Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, pp. 24-94.

BAKK MIKLÓS

A beszélgető kultúrától a közösségépítésig

(Bálintfi Ottó méltatása)

Közösségépítőt ünneplünk ma.

Ez a szó, hogy közösség, napjainkban egyszerre tartozik az inflálódott hívószavak és a társadalmi hiánytüneteket leíró kategóriák közé. Sokan vannak, akik a közösségre való szopora hivatkozással próbálják legitimálni magukat és karrierépítésüket, de ropant kevesen azok, akik a társadalom szövetét alkotó kisközösségek létrehozását, működését és fennmaradását segítik elkötelezett tevékenységükkel.

A kommunista diktatúra idején még inkább így volt ez. A közösség szót a pártpropaganda és a hivatalos szóhasználat teljesen kisajátította a „kommunista szolidaritás” fikciója számára, ezzel szemben pedig a civil kisközösségek építése a rendszerrel való szembehelyezkedésnek valamilyen potenciális góca volt.

Ebben a világban volt Bálintfi Ottó a sokunk számára meghatározó személyiség a temesvári magyar egyetemisták *Látóhatár Kör*ének szervezőjeként és vezetőjeként. Azt a normális, magunkról szóló beszédet helyezte vissza jogaiba, amely a 70-80-as évek Romániájában diszkrét fricska volt az ideológia kiüresített szólamainak, ugyanakkor a közösségi létperspektíva együttes, a nyomasztó hatalomtól független megfogalmazhatóságát ígérte. És – nem mellékesen – az akkori oktatásból jórészt kizárt ismereteket, tudást is terjesztette; olyan előadókkal hozott kapcsolatba, akik nemcsak szakterületüket, hanem a kultúra integráló erejét is képviselték.

Bálintfi Ottó életpályája nem mérhető az egyetemi karrier szokásos mennyiségi mércéivel. Ha a tudástermelés publikációs mérőszámait vesszük, és közléseinek számát vizsgáljuk, túl sok címet nem találunk a neve mellett. Azt hiszem, szellemi teljesítményét inkább abban a módban kell látnunk, ahogy a kultúra dialogikus természetére alapozva mások szellemi és morális fejlődésére hatással volt.

Ma már világosabban látjuk: Bálintfi Ottó a be-

szélgető kultúra Temesvárra kihelyezett alakja volt az egyetemista diákság számára. A beszélgető kultúra műhelyei pedig felbecsülhetetlenek, hiszen tudjuk: a nagy intellektuális teljesítmények legtöbbször eredete mindig valamilyen dialogikus közegig nyúlik vissza. Ennek számtalan példáját ismerjük még a modern korban is: a magyar népi írók különböző baráti társaságaitól a román filozófia Noica-körén át a XX. század egyik legjelentősebb gondolkodói műhelyéig, Hans-Georg Gadamer beszélgető kertjéig (ahol évente összegyűltek a világ neves filozófusai a közel száz éves Mester köré).

Úgy gondolom, a *Látóhatár Kör* is ilyen gondolkodó kert volt sokunk számára. Felkészített arra a korszakra, amelyben a párbeszéd kultúrából kinövő intézmény kell legyen. Bálintfi Ottó ebben a kertben kalauzolatott sokakat, éveken át. Csendesen, szerényen.

Bálintfi Ottó Bodó Barnától, az Alapítvány elnökétől veszi át a Közösségért Díjat

MÉSZÁROS ILDIKÓ

A dialógus kertje avagy a hallgatás igazsága

(Beszélgetés Bálintfi Ottóval,

a beszélgető kultúra kihelyezett képviselőjével)

91 óta tanít a rendszerváltást követően megalakult filozófia tanszéken, de már a 70-es évek közepétől itt él egyetemi oktatóként a Bánság fővárosában. Mit tanít most?

Első éveseknek bevezetést a filozófiába. Itt az a legfontosabb, hogy megnyerjem a gyerekeket (én annak nevezem az alig 18 évet betöltött elsős hallgatókat) a filozófiának, amely nem divatos tudományág, hiszen üzletszerűen nem ígér semmi jót, még csak tiszteletet sem művelőjének. Ezért belső indítékokat, motivációkat kell keresnünk és felélesztenünk, amelyek ezt a szerzetesi tulajdonságokat igénylő foglalkozást ébren tartják. Ha megjelenik egy filozófiai könyv, alig hárman szólnak hozzá. Nincs a bölcséletnek ma korántsem olyan kitüntetett szerepe, mint mondjuk a felvilágosodás korában, a 19. században vagy a két világháború közti időszakban volt. Majd az 1948-as években induló "erőltetett menet", amely a Ceaușescu-diktatúra végéig eltartott, teljesen tönkretette a filozófiát.

Aki Bálintfi Ottó munkásságát követi nyomon a kézikönyvek segítségével, azt olvashatja, hogy filozófiakritikával és filozófiai modellezéssel foglalkozik. Mit jelent ez?

Magam is úgy jártam, mint a régi mondás állítja: törököt fogtam, de nem ereszt. A kritika kérdésköre diákkorom óta foglalkoztatott, ilyen témájú dolgozatokat írtam, s az olvasmányaim is erre irányultak. Azt gondoltam, mint minden kezdő, hogy ez az az út, amely a beteljesüléshez vezet, és a filozófiai kérdésekre végleges választ ad. Természetesen nem így történt, ebből próbáltam meg doktorálni, a disszertációm megvédése előtt azonban begörccsöltem, s úgy döntöttem, mivel elvárásaimtól elmaradt az eredmény, hogy nem doktorálok. Most újra nekilendültem ennek a feladatnak, még küsz-

ködöm vele, de remélem, hogy a nyáron már megvédhetem a dolgozatom. Enniek már csak szimbolikus jelentősége lesz, úgy vélem, a doktorátust fiatal korban kell megszerezni. A téma azonban valóban izgat, s ezért fölébe akarok kerekedni.

Bakk Miklós laudációjában a dialógusok kertjét emlegeti. A dialógus mindazok számára, akik éveket, évtizedeket éltek meg/le egy olyan korban, amikor a dialógusnak még a reménye sem fogalmazódhatott meg a közbeszéd szintjén, ez fölöttébb érdekes megközelítés. Bakk Miklós Bálintfi tanár urat a "beszélgető kultúra" kihelyezett képviselőjének nevezi. A rendszerváltást követő időkben is vállalja ezt a szerepet?

Bakk Miklós remek kifejezést talált arra, amit én nem próbáltam megnevezni. Műveltem a dialógust, de nem tekintettem műfajnak. Feltehetően természetemből és a sokágú kulturális meghatározottságomból adódott, hogy dialógusra törekedtem, és sohasem akartam legyőzni csupán meggyőzni az ellenfelet. Könnyű azt mondani, hiszen a modern kommunikációelméletek kidolgozzák a párbeszéd szabályait, de azok a valóságban nem dialógusok, csupán olyan játszmák, amelyekben elhelyezik az elérendő célt, majd azt el is érik. A Látóhatár idején mi nem ilyet műveltünk, ez kétségtelen. Egy illuzórikus közösséget teremtettünk olyan időszakban, amikor a reális közösség vagy felbomlott, vagy szétverték, vagy éppen létre sem jöhetett, mert a körülmények életidegenek voltak egy ilyen közösség számára. A közvetlenség, a nyílt tekintet, a szembenézés, a reakció hiánya olyan csodás hatást keltett, de csak ott és akkor, ahol hivatalos intézmény nem volt jelen. Jelen lehetett a besúgó, amit tudni kellett ugyan, de gondolni erre sohasem volt szabad. Ez adta meg azt a jó hangulatot, amit Bakk Miklós idéz. Ő is a Látóhatár tagja volt akkor. Fiatal

voltam, alig volt köztünk korkülönbség, könnyen befogadtak a diákok, leginkább azért, mert nem osztogattam az igazságot. Az igazságot felfüggesztettük, hiszen sohasem arról beszélünk, hogy ki nek van igaza, hanem arról, hogy mi az igazság. Nagyon egyszerű elv ez, amelyet ma is vállalok, szemináriumokon ma sem játszom az igazságosztó szerepét. Kizárólag a tárgyról vagy projekcióról beszélünk, sohasem arról a személyes viszonyról, ami köztünk és a tárgy közt kialakul. Ez persze azt jelentette, hogy volt egy természetes kiválogatódás: két-három körű tevékenység után egyesek úgy érezték, ez nem az ő harcterük, ez nem az a hely, ahol kitűnhetnek vagy megnyilvánulhatnak, ezért nem jöttek többé. De jöttek mások, akik mindenféle visszafogottsággal, neurózissal, félelemmel küszködtek, de itt felszabadultak. Mért neveztem illuzórikus közösségnek a *Látóhatárt*? Azért, mert nem voltak meg a feltételek ahhoz, hogy reális közösséggé válják, vagyis célkitűzéseket kövessen, törvényes terveket szőjön, hanem spontánul alakuló, befogadó, nyitott közösség maradt, amely örömmel élte meg a találkozásokat. A közösség illuzórikussága ellenére is természetes közegben – utólag fogalmazódott meg bennem ennek a jelentősége – máig tartó, csodálatos ismeretségek és barátságok, sőt házasságok kötődtek és kötődtek. Nem ismertünk ambíciót, feltűnési vágyat, letorkolást. A kört a diákok szervezték, vagyis a témák sohasem jöttek felülről, még tőlem sem, hanem a közösség beszélte meg, mit fogunk csinálni egy éven át. Mindenki hozott egy meghívottat: szerkesztőt, költőt, író, művészt, történészt, filozófust, s mindenki tágra nyitott szemmel, valódi kíváncsisággal fordult az előadó felé. Elmúlt minden feszültség, még a körülmények is segítették ezt, hiszen nem székeken, hanem fotelekben ültünk. Vitakör volt, de nem abban az értelemben, hogy kikristályosodott volna itt stratégia, taktika, netán harcmódor vagy lázadás. Csak annyiban volt lázadás, hogy a túlélésre koncentráltunk, arra, hogy ne engedjük meg, hogy közénk engedjük azt, aki szétzúzhatná a közösségünket. Van, aki hősköteményt szeretne írni ezekről az évekről vagy a *Látóhatárról*, mert ő esetleg úgy élte meg, pedig valójában nem volt más, csupán a béke szigete. Az is csak addig, amíg szét nem verték. Többször tettek erre kísérletet előzőleg is, de nehezen ment. A gyerekek sohasem vitték túlzásba a szókimondást, sohasem kellett figyelmeztetnem őket, hogy most ezt hagyjuk, erről inkább ne. Nem volt szükség cenzúrára, csak arra kellett vigyázni, hogy ne alakuljanak ki szekértáborok.

Mit jelent ez a dialógus iránti hajlam, amelyet a szárazság sokszínűségében vélt felfedezni?

Fogalmazzak meredeken. Két kultúra közötti szakadékban nőttem fel. Szatmárvidéki vagyok, így az egyik a német vagy inkább sváb kultúra, s a

másik a magyar. Édesanyám képviselte a német vonalat, ragaszkodott ahhoz, hogy Ottónak hívjanak, bár Octaviannak keresztelt el a román hivatal. A Bálintfi-ág is igencsak kevert: a családtörténetből kiderült, hogy a nemességet csupán a 19. században vásároltuk, ezért nem írom a nevem két f-fel és három y-nal, ahogy a gyúnyolódó kollégáim állították néha, csupán póriasan és egyszerűen, kiejtés szerint. Az én kicsi vagy első anyanyelvem a sváb volt. Ezt elfelejtettem, mivel az 50-es évek elején németnek lenni nem volt kellemes dolog, hát még ha apád katona is volt, ezért visszamagyarosodtunk. Otthon is magyarul kezdtünk beszélni, az első osztályt is magyarul végeztem, majd amikor lett német iskola, akkor felébredt a családban a másik elkötelezettség, s másodikba már német osztályba írtattak. Újabb nyomás nehezedett a faterre, bocsánat, apámra, ezért ötödikben visszaíratott a magyar tagozatra. Mindkét nyelven olvastam és olvasok, értem a német szakirodalmat, hatnak rám a német irodalmi alkotások, de németül nem beszélek folyékonyan. Ezt a kettősséget otthon is állandóan egyensúlyban kellett tartanom, ez tett a dialógus hívévé, hiszen számomra ez lett az alapállapot. Nem vagyok harcias alkat, bár az ember kényszerűségből azt is megtanulja, különösen ha iskolában gyermekekkel dolgozik, hogy keménynek is kell lenni. Az emberi dolgokban viszont, mindenben ami vágyakra, gondolatokra, temperamentumra vonatkozik, dialógusra törekszem. Megéreztem a német népdalok sugallatát, s ha bánatomat, örömet akartam kifejezni, akkor két nyelven, két melodikus kontextusban is kifejezhettem. Ez türelmessé tett és érdeklődővé. A dialógus feltétele ugyanis a másik gondolatai iránti érdeklődés. Tudnod kell, mit mond és gondol a másik fél, sőt azt is, hogy miért gondolja és mondja azt és úgy, ahogy éppen teszi. Akkor nem tűnik elfogadhatatlannak és abszurdnak a véleményednek szögesen ellentmondó nézőpont sem. A tolerancia a véleménykülönbség iránti érdeklődésben gyökerezik. Ez a nyitottság, a szembenézés és a másik fél tisztelete a dialógus működésének alapja. Nincsenek is más szabályai, vagyis nincs leírható szabályrendszere, nem imádság és nem tíz parancsolat. Így is megtanulható, de akkor nem igazi tudás, csupán formális, s olyankor a szeg valahol mindig kibújik a zsákból.

Ahhoz, hogy valaki filozófus lehessen, a szerzetesek lelkialkatára emlékeztető alapállásra van szükség. Miért lett filozófus, alkata miatt vagy a dialógus iránti elkötelezettségéből, hiszen a magyar és a német kulturális kötődésnél jobb útravalót nem is kívánhat a filozófia iránt érdeklődő?

Nagyon összetett választ kellene adnom, ezt csak vázolni is alig tudom, ezért egyszerűségekre törekszem. Prózaik okokból választottam a filozófiát: kamaszkorban az ember meg akar szabadulni a

nyűgtől, a kötöttségektől, elvált szülők gyermekeként nem érzi jól magát sem otthon, sem a kisközösségben, bár ott jelentős pozíciót foglalhattam el, elismertek, mégsem voltam elégedett. Tudtam, sem pilóta, sem katonatiszt nem lehetek. A céloom talán egzisztenciális szorongásból fakadhatott, hiszen nem voltam, s ma sem vagyok szerzetes alkat. Fontos volt az is, hogy miből kell készülni a felvételire. A középiskola 10.-11. osztályát egyetlen füzettel végeztem el. Nem volt házi meg jegyzetfüzetem, sem egyéb hasonlók. Olyan középiskolába jártam, amelynek nem volt joga az érettségi helyi megszervezéséhez sem. A nyolcadik és a kilencedik osztályt még Szatmárnémetiben, a Mihai Eminescu Líceum magyar tagozatán jártam, a Kölcseybe vidéki gyerekként ugyanis nem jutottam be. A szüleim válása és anyagi gondjaink miatt aztán vidéki iskolába iratkoztam át, biciklivel jártam iskolába, a bentlakásért így már nem kellett fizetnem. A 7,50-es érettségi átlagommal iskolaelső voltam, ez mindennél beszédesebb tény. Persze lehetett volna nagyobb jegyem is, ha mondjuk, több füzetem lett volna egynél, vagy ha nem dolgoztam volna, de kellett a pénz. Sokat olvastam, s a tanáraink megértették és elfogadták, hogy számomra nem a kémia a legfontosabb. Olyan rendes kémiatanárunk volt, hogy lelkiismeret-furdalásom volt, hogy nem készültem, ő meg hetest adott csak azért, hogy kijöjjen az ötösöm. De irodalomból vagy történelemből persze tízesem volt. Szerencsémre a tanáraink elfogadták, ha nem a leckét mondtam fel szó szerint, hanem legfrissebb olvasmányélményem feldolgozását, alkalmazását adtam elő. Tisztelettel és köszönettel adózom tanárainknak, akik hozzásegítettek ahhoz, hogy leérettségizzem. Mivel egyetlen tárgyból sem ismertem a hivatalos tantervi anyagot, a filozófiára esett a választásom, hiszen nagyon vékony kis tankönyv volt, a történelmet meg eléggé ismertem. Nem tudtam viszont, hogy mi vár rám. Addig Marx Tökéjén kívül nem olvastam filozófiai művet, azt is csak azért, hogy apámat bosszantsam. 12 éves koromban, lázadásból, kivettem a könyvtárból Marx munkájának három vastag kötetét. Édesapám érezte, hogy itt nagy gond lesz, hiszen nálunk nem volt kommunista szellem. Elment a paphoz, gyermekkoromban ministráltam, volt idő, amikor azt gondoltam, hogy én is pap leszek. A pap azt tanácsolta, apám dobja a könyvet tűzbe. Jól van – mondtam apámnak – de a maga nevére vettem ki, s maga fogja megfizetni. Erre kitért ugyan a ribillió, de végül mégsem lett a családkban könyvégetés, amire ma is büszke vagyok.

Nem értettem sokat Marxból, azt sem tudtam, hogy filozófia-e az, vagy sem. A Tőke első kötete azonban nagyon érdekes, megértettem bizonyos gazdasági folyamatokat, mi a profit, a kizsákmányolás, s ez kíváncsivá tett a társadalomtudományok iránt. Kolozsváron az egyetemen jó jegyeket

kaptam ugyan, mégis úgy gondoltam, hogy pályát kell módosítanom. Két lehetőség kínálkozott: az orvosi, a terapeuta képességeim kezdtek kibontakozni, vagy a papság. Teológiára nem akartam menni, a cölibátust nem vállalhattam fel becsülettel, mert már udvarolgattam, nem akartam sem Istent, sem magam becsapni. Az orvositól pedig féltem, mert nagyon sokat kellett tanulni, leginkább anatómiát meg effélét, s ez a fajta tanulás nekem sohasem volt az erősségem, nem szerettem, nem is vállalkoztam rá. Maradtam hát a filozófiánál. Harmadéven született meg a végső döntés, de nagyon természetesen, nem hirtelen megvilágosodásként, hanem megerősödött bennem a gondolat, hogy ezzel érdemes foglalkoznom.

Tanár úr életpályáját két egyetem határozza meg, Kolozsváron a Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett oklevelet, s évtizedek óta Temesváron oktat. Heller Ágnes azt állítja, hogy a középiskolában kizárólag olyan dolgokat kell tanítani, ami felesleges, vagyis erkölcsstant, irodalmat, filozófiát, azaz az embert emberre tevő fölöslegeseket. Hogyan vélekedik erről?

Egyetértek, amennyiben a Heller Ágnes által mondottakat nem értelmezzük szó szerint. Hiszen ez a fölösleg ez a kultúra krémje vagyis a magaskultúra, amit tanítani nemes feladat. A középiskolában kamaszok tanulnak, akik felfedezésre vágyanak meg a nagy rendtelenség megszüntetésére, amire csak a nagy filozófia képes, de csak akkor, ha vonzó formában jelenik meg. Ám ha szigorúan és dogmatikusan adják elő, akkor az ellenkező hatást váltja ki. Mindez korántsem jelenti azt, hogy matematikát nem kell tanulni, viszont nem helyes azt mondani, hogy van matematika, fizika, informatika, majd nagy szünet és egy ásitás, és utána soroljuk, hogy hát irodalom, meg erkölcsant, művészettörténet, rajz, zene. Volt egy ilyen hivatalos mentalitás és álláspont, 1972-ben amikor Ceaușescu a kínai kulturális forradalom hatása nyomán bevezette a kötelező, durva marxizálást, ami nem is volt filozófia, hanem csak pártdokumentumok, kongresszusi jelentések feldolgozása. 1972-ben kerültem Temesvárra, 1973-ban volt egy tanácskozás, amelyen a központi bizottságtól érkezett ukázt dolgoztak fel, miszerint ne nevezzük marxista filozófiának azt, amit tanítunk, művelünk, hanem történelmi és dialektikus materializmusnak. Olyan fiatal és naiv voltam, hogy elsőként szót kértem és azt mondtam, hogy nagy hiba lenne, ha ezt tennénk, mondtam nagy büszkén, az érveimet úgy láttam, elfogadják a kollégáim. Mások is úgy vélték, nem helyes, hogy Hegel filozófiáját néven nevezzük, Marxét pedig nem. Ezzel próbálták előkészíteni azt az utat, hogy minden országnak sajátos módon alkalmazott filozófiát kell művelnie, hamarosan előjött Ceaușescu a maga filozófiájával, amit természetesen már nem lehetett marxizmusnak nevezni.

A leninizmus is részben lejáratva már magát ekkor. A tanszékvezető ott mindenki előtt, voltunk vagy kilencvenen az amfiteatrumban, mindannyian oktatók, azt mondta, ha ilyen anarchista nézeteket hangoztatok meglesznek a következményei. Ez nem pofon volt számomra, hanem nagy veder hideg víz: nem dobtak ki, de magamhoz térített, felrázott ez a figyelmeztetés. Néhány idősebb kolléga, a WC-n, a folyosón, a fal melletti védettebb helyeken mondta: "Vigyázz, fiam, igazad van ugyan, de vigyázz, ezt nem illik, nem szabad, nem tanácsos. Gondolni gondolhatod, de ki ne mondd". Ez Kolozsvár után nagyon furcsának tűnt, igaz, hogy ott félig magyar nyelven tanultuk a filozófiát, tanáraink nem voltak ugyan forradalmárok, de értelmes emberek voltak, ami nagy dolog. Nem is lehet mindenki forradalmár vagy anarchista, mint Bakunyin, de egy értelmes ember nem nevel rabszolgát.

A Látóhatár egy évtizeden át működött 1974-től 1984-ig. A hetvenes évek látszólagos nyitása, szabadsága elősegíthette létrejöttét, megszűnése pedig jelezte is a Ceaușescu-diktatúra durvulását. A vitakör tagjai közt olyan neveket fedezhetünk fel, akik a mai erdélyi közélet jelentős személyiségeivé lettek: Bakk Miklós, Salat Levente, Toró T. Tibor, Visky András.

A Látóhatár szerepét nem szabad alábecsülni, de túlbecsülni sem. Illeszkedett egy olyan nyitási trendbe, tendenciába, hangulatba, amit készen kaptunk. Ezt alátámasztja az is, hogy a vitakör nem magyar diákok vagy tanárok kérésére született, hanem a véletlen műve volt. Egy magyar lányba lett szerelmes a Diákház egyik instruktora, fórumot akart teremteni a hölgy verseinek. Megszerezte az engedélyeket, majd kerestek egy tanárvezetőt is. Nem voltunk sokan magyarok, így rám esett a választásuk. Nem ismertem a háttéreseményeket, úgy gondoltam, kipróbálom, ha megy, vállalom, ha nem, hát nem. Románul folyt, érdekes volt, tetszett a nyíltság, amit tapasztaltam. Az első körön valóban a lány olvasta fel verseit, bocsásson meg nekem, ha olvassa vagy hallja szavaimat, a fogadtatás enyhén szólva is a kellemetlenséggel volt határos. A kíméletlen bírálaton nem sértődött meg a költőnő, úgy vélte, nem értik meg, hát nem is érdemes ezekkel törődni, de többet nem jelent meg közöttünk. Nem tudhattuk, sem ő, sem én, hogy itt olyan tehetséges és igényes fiatalok gyűlnek/gyűltek össze, akik csak azért jöttek Temesvárra a Műszaki Egyetemre, mert máshová származás vagy szülői elvárások miatt nem mehettek, valójában azonban nem akartak mérnökök lenni. A jelenlétüknek meg nekem is tetszett a találkozó, s úgy véltük, hogy csak esetlegesen leszünk irodalmi kör, a vitakör jobban megfelel az elvárásainknak. Így indultunk, ebből nőtte ki magát azzá, ami lett, leginkább azért, mert elébe ment egy szükségletnek. Mondhatják sokan, hogy volt itt Szabad Szó, volt Ady Endre majd

Franyó Zoltán Irodalmi Kör, volt persze, de ezek nem elégíthették ki az egyetemi hallgatók igényeit. Távoli helyekről jöttek, toleránsabb, játékosabb, kevésbé szakmai ülésekre és akcióra, szereplésre volt szükségük, arra hogy történjen valami igazán. Persze minden körön történik valami, de korántsem ugyanúgy. Egyre több diák jött bővérebb ötletekkel, amelyek megvalósításához tevélegesen is hozzájárult mindenki.

Hogyan született meg a vitakör neve, a Látóhatár? Hogyan értelmezték, mért erre esett a választásuk, milyen is volt a körre beülők "elvárási horizontja"?

A közvetlenséggel együtt járó korlátlanlanságra gondoltunk, mert a látóhatár együtt mozog velünk, lépéseinkkel nem kerülünk a határhoz közelebb, csupán együtt mozgunk vele. Ha jól emlékszem, talán Schwartz Béla, az első elnökök egyike volt a névadó. Feltételezhetően a cenzúra is egyetértett ezzel, hiszen itt volt/van ma is az Orizont című román nyelvű lap, így a kultúrbiztosok számára is könnyen védhető volt a név mind a cenzorokkal, mind a párttitkárokkal, vagy mit tudom én még kikkel szembeni küzdelemben, hiszen biztosan megtárgyalták ezt is, s azt mondhatták ez az Orizont magyar megfelelője. Eladható vagy könnyen beadható elnevezés volt, mint egy édes cukorka, pedig tableta volt, keserű is lett a vége.

Emlékszik-e néhány jelentőségében rendkívüli meghívottra, máig ható találkozásra, témára?

Kétszer járt nálunk Kányádi Sándor, csodálatos volt, hiszen pont a látszólag fölösleges dolgokról beszélt. Főolvasva néhány versét, s ez egy fél éven át lázban tartotta minden Látóhatár-tag érdeklődését. Olyan jó hírünk lett, ne vegye senki hiúságnak, hogy az előadók nem vártak a meghívásra, maguk jelentkeztek, ajánlották fel a találkozás esélyét. Ebből egy kis gond is lett (ez vezetett a Securitatével való első nyílt összeütközésünkhöz, valószínűleg tudtak rólunk előbb is, figyelhetek ránk, de ezelőtt nem zaklattak), egyik meghívottunk eldicsekedett Marosvásárhelyen baráti körben: "Temesváron óriási dolgok történnek, elmondtam a diákoknak ezt-azt-amazt, megértették, nem ijednek meg semmitől!" A szolgálatos fülek jelentették, a vásárhelyi szeku kutakodni kezdett, lejött Temesvárra, kihallgatott 25 diákot meg engem, majd nyilatkozatot kellett írunk, hogy mit is mondott az a bizonyos riporter. Valós dolgot mondott, például azt, hogy Maramarosban, Nagybányán egy propagandatitkár nem engedélyezte egy Bartók-kórus megalakítását, mondván, hogy Horthy nyelvén itt ne énekeljenek. Nem lett lázadás, mert ez egy mástípusú társaság volt, de a diákok közé betört az élet. Az újságíró elmondta, talán le is írta, de ugyan ki közölte volna le? Lett is megfigyelési dossziéja, minket meg figyelmeztettek, hogy többet ilyen ne legyen,

nekem meg azt rótták fel, hogy nem szóltam semmit ez ellen. Mit szólhattam volna, kérdeztem, saját felelősségére mondta, újságíró, hivatalos ember. Malraux *Az emberi sors* című könyvének bemutatója volt. A hét főszerkesztő-helyettese, Horváth Andor jött el hozzánk, gyönyörű, (esztétikai értelemben használom ezt a jelzöt) beszélgetés, magvas, sokágú, bonyolult de mozgó jellegű beszélgetés kerekedett az erkölcsről. A templomba járók leírták a keresztény erkölcsöt, a reformátusok a katolikusoknál is keményebbek voltak, hiszen már itt volt Tökés, ott volt a Thália, ők még verseket is tudtak. Valaki, tudjuk ki, de ez nem izgalmas, befújta a szekunak vagy egyenesen a pártnak, ezt nem tudom már, de összehívták a csapatot, engem csúnyán elővett az egyetemi központ pártbizottságának titkára, aki nem volt tanár, hanem pártfunkcionárius, hiszen már a Ceaușescu-diktatúra vége felé járunk, 1982 táján. Ekkor már nem bíztak meg bennünk filozófiatanároknak sem, nem is adtak bizalmi feladatot. Én úgy úsztam meg a rendszert, hogy nincs miért szégyenkezni, még egy-egy kényszerelődést sem kellett tartanom. Ekkor már tudtam, hogy a legjobb dolog a hallgatás, mint gyerekkoromban, amikor a fater megszidott, csak néztem a cipőm orrát, s hogy befejezte, felemeltem a fejem, a szemébe néztem, s ezzel vége is volt. "Hogy beszélhettek maguk *Az emberi sors*-ról, kérdezte megbotránkozva a párttitkár – megvan nekünk a magunk sorsunk!" Óriási mondás, hiszen valóban megvolt, nagyon is, de ki merte kimondani? Egyszerű ember volt, tanító lehetett valaha, emberként nem volt különösebben gonosz, de hát a funkció azzá tette, nyuszikat is meg lehet bízni oroszlán-funkciók betöltésével...

Voltak illúziói a rendszerváltással kapcsolatban, igazolta-e az eltelt két évtized az elvárásait?

Valószínűleg nehéz elhinni, hogy nem nagyon voltak illúzióim. Általában az átmenetet úgy írják le, mint az elnyomott vágyak felszínre törését. Kicsit neurotikus alkat lévén, az illúziók nagyon kicsi helyet foglalnak el a lelkemben, zsákba vannak kötve, ha kisüt a nap, akkor kiengedünk két-három illúziót, s ha egy bejön már az is nagyszerű. Nagy figyelemmel követtem a lengyel eseményeket, a Szolidaritás-mozgalom harcát, a Magyarországon történő dolgokat, láttam, hogy késlekedünk, lemaradtunk az NDK, Bulgária mögött, s láttam azt is, hogy mi történik akkor, amikor egy nagyon rossz, hosszú ideig tartó rendszer összeomlik. Tudtam, hogy mi következik: tudtam, hogy Ceaușescunak el kell tűnnie, ki is mertem mondani, bár tudtam, hogy vannak mikrofonok saját lakásokban, barátoknál, mégis hangoztattam, hogy be kell kövekeznie, de vajon mi lesz azután? Mit hagyott maga mögött, milyen károkat, földcsuszamlást? Az emberi lélekben okozott károk felmérhetetlenek. Egy nagy-

nagy társadalmi pszichoterápiára lett volna szükség. Tökés László terapeutikus hatással volt a lelkekre, amellel hogy mozgósított, hite és kiállása kézzel fogható és érezhető ígéret volt. Csak később jöttek a politikusok a hiú reményt keltő ígéretsekkel. Ha nem is realista módon, de még annál is rosszabbul, kritikusan viszonyultam a rendszerváltáshoz. Hosszú távra gondoltam el, hogy ebből valójában mi lehet.

A beszélgető kultúra kihelyezett képviselőjeként mit tapasztal, milyen most a beszélgető kultúránk? Milyen ma az értelmiség szerepvállalása? Néha az az érzésünk, hogy a rendszerváltó időkben megszólalt és szerepet is vállalt az értelmiség, de később a romániai értelmiség, (s azért mondom így, mert nem csak a román, hanem a hazai magyar értelmiségre is érvényesnek gondolom), mintha visszavonult volna, esetleg éppen valamilyen illúzióvesztés következtében.

A beszélgető kultúra kihelyezett képviselője ez egy kollektív kategória, nem szeretném, ha személyesítenék, mert nagyon sokan voltunk ilyenek, köztük ennek a fogalomnak a kitalálója is. Ha ezt kiterjesztjük minden látóhatárosra, akkor szívesen vállalom. Feltétlenül változott a beszélgető kultúra. A szocializmusban, a nyílt, közösségi beszélgetés templomkertben, temetőben történt meg értelmiségiek között, kis szobákban, kiskocsmákban, szélesebb körben csak nagyon ritkán. Kialakultak ugyan a szabályai, személyes volt, életközeli, de a szólás-szabadsággal ez a kultúra kikerült a piacra és inflálódott. Azóta mindenki mondja a magáét. Emlékszem még arra, hogy amikor az Új Szónál főszerkesztő-helyettes voltam, annyi olvasóval találkoztam, aki mindenhez hozzá akart szólni. Hosszan gyözködtem, hogy remek, de írja meg a cikket, s az legyen hiteles, számbavehető. Nagyon nehéz volt meggyőzni kommunistákat, nem kommunistákat, bal- és jobboldaliakat egyaránt. Ők még nem tudták, nem is tudhatták, mert nem gondolták végig saját eszmerendszerüket. Ebben a nagy szóláskényszerben az értelmiség tényleg új szerepet kapott, a magyar irodalom, a fáklya szimbólum mind azt közvetíti, hogy az értelmiségnek kell vezetnie. Petőfi 1848 szimbóluma lett, pedig meghaltak vele együtt tábornokok, katonák is. 1990 óta a magyar irodalom sem politizál. Mégis az lesz igazán fontos, aki helytáll, aki kiáll egy értékrend mellett. Miután mi mindent a fórumra vittünk, ami piac, vagy ha nem az, akkor sem látszik, mert kívül van, így a beszélgető kultúra is elkezdett silányulni. Az érzékenyebb értelmiségi pedig visszavonult, hiszen ebben a hangzavarban, ebben a nagy veszekezésben nem tudja megvalósítani önmagát. Összezavarják, összezenik. A legtisztábbnak megélt érzelmeit önzésnek, nagyzási hóbortnak nézik, azzá nyilvánítják. Bármit, mindent kimondhatunk, ami jó, de nem mindegy, miként mondjuk. Vissza kellene szerezni a kimondás igényességének érzékét,

és a hallgatását. Mert a dialógus nemcsak beszélgetés, hanem hallgatás is. Míg az egyik beszél, a másik hallgat. Nem úgy, hogy nem is hallja a beszélőt,

hanem annyira hallgat, hogy mindent hall. Intenzív a beszéd és intenzív a hallgatás is, mint a valódi szerelemben. Így gondolom, és így is tanítom.

MÉSZÁROS ILDIKÓ

Révai Miklós emlékezete

(Beszélgetés Velcsov Margit magyartanárral)

Az 1970-es tanév kezdetén kerültem Nagyszentmiklóstra, az első tanévem nagy eseménye Bartók születésének 90. évfordulója volt 1971 márciusában.

Amikor idekerültél már tudtad, hogy ez a hely Bartók szülővárosa?

Nem tudtam, csak itt szembesültem a helyzettel. Bár senki sem mondta, mégis úgy éreztem, hogy kötelességem ezzel foglalkozni. A gyermekkel műsort állítottunk össze Bartók tiszteletére, egyik napról a másikra szóltak, hogy jön Bartók fia, meg más fontos személyek, akkor nagyon jó fényt vetett a városra, hogy gyerekek beszéltek Bartókról magyarul.

Marosvásárhelyen végezted a tanulmányaidat?

Igen, Marosvásárhelyen jártam román-magyar szakra. Amikor idehelyeztek ki, itt akkor alakult meg az ötödik osztály, bár elemi vagyis összevont első-negyedik osztály mindig volt a városban. Az ötödik osztály a szülők kérésére alakult.

Hány gyerek tanult itt akkor?

A legtöbb gyerek Csanádról ingázott, kilencen utaztak nap mint nap. Nagyszentmiklóson soha sem értékelték a magyar tagozatot, a vezetők gyermekei ugyanis sohasem jártak ide, legtöbbjük vagy a német, vagy a román tagozatot választotta. Nem volt sem szokás, sem divat a magyar iskola mellett dönteni.

Ma is van német tagozat?

Van, bár kizárólag nem német származásúak járnak oda, ám a tagozat létezik és működik, sőt a magyarnál nagyobb létszámmal.

Mikor tudtad meg, hogy Révai Miklós is a város szülőttei közé tartozik?

Minden évben megkoszorúztuk az Eminescu-

szobrot, s a helybéli idősebb tanároktól hallottam, hogy ez a szobor egy magyaré volt (*a fost al unui ungar*), így mondták. Szóbeszéd volt, de a Révai-üggyel nem léptem nyilvánosság elé, amíg nem találtam olyan román nyelvű dokumentumra, amelyből kiderül, hogy 1925 előtt a mai Eminescu-szobor helyén valóban a magyar Révai Miklós szobra állt. Amikor látták, hogy egy román dokumentumban is ez áll, már senki sem vonhatta kétségbe állításomat.

Hol találtad ezt a román szöveget? Mit állít ez, miért nem maradhatott meg a Révai-szobor?

Ez Gheorghe Cotoșman román nyelvű, Nagyszentmiklósról írt monográfiájában, jelent meg 1935-ben. A szerző több ilyen munkát is kiadott, ez az írás a mű elején, a 11. oldalon olvasható. Volt olyan kollégám, aki azt állította, hogy mindez nem igaz, mert neki is megvan ez a monográfiája, s abban nem szerepel. Azt mondtam: „Vedd csak elő – s amikor nyúltam a könyvhöz, hogy megmutassam az előfordulás helyét, visszahőkölt, mintha félne. Mondtam, nem nyúlok a könyvhöz, csak keresse meg nyugodtan az írást. Nehezen lehetett meggyőzni az embereket még így is. Ma is sokan írnak monográfiát Nagyszentmiklósról, sok mindent leírnak benne, ki volt jelen az Eminescu-szobor avatásán, hányan vettek részt, ki díszítette fel a várost, ki adta a szódavizet, a bort, mennyiért véstek ki egy betűt a talapzaton, sőt még azt is, milyen szépen benőtte a repkény a talapzatot. Csak arról nem beszélnek, hogy miből lett mindez.

Arról írnak, hogy hogyan és hová tűnt el a Révai-szobor?

Nem, erről hallgatnak. Mióta megírtam románul, hogy 1925-ig a talapzaton Révai szobra állt, azóta ez Eminescut tartja (de atunci îl sustine pe Eminescu) ez olvasható a világhálón. Nyilvánosság elé 2005 szeptemberében léptem Révai kapcsán, a

Bánsági és Partiumi Műemlékvédő Bizottság konferenciáján. Ott elmondtam, hogy létezett ez a szobor, mi lett a sorsa, sőt Torontál megye térképét is bemutattam, mert a szobrot nem Nagyszentmiklós városa, hanem a Torontál megyei szegény tanítók filléreiből állították. Azt hittem, hogy ennek folytatása lesz, ugyanis ezt megelőzően engem a város elküldött Brassóba az Emlékházak Országos Konferenciájára, ahol a Bartók Emlékház képviselőjében jelentem meg. Mivel ezt követően nyomtatásban nyilvánosságot látott mindaz, amit ott elmondtam, bíztam abban, hogy a Zsombolyán elmondottak is nyomdafestéket látnak, de nem így történt. 2006-ban Óbében avatták a Téry Ödön-szobrot, s elképzelttem, hogy pont ilyen lesz majd a Révaié is. Határtalan naivitásomban azt képzeltem, hogy ez maradéktalanul megvalósulhat. Elhatároztuk, hogy Révai halálának kétszázadik évfordulójára vagyis 2007-re emléktáblát avatunk. Szerveztük az ünnepséget, de nem akart semmiképpen sem összejönni. Mellettem állt és töretlenül támogatót Péter László, nyugalmazott szegedi egyetemi tanár, aki mindig azzal biztatott:

„Ne búsulj, majd mi ketten leleplezzük a Révait”! Neki sem mertem elmondani, hogy egyelőre úgy fest a dolog, hogy emléktábla nem lesz. Közlekedett a határidő, s úgy döntöttem, keresek egy helybéli kőfaragót, akivel faragtatok egy táblát. Bár az, amelyet én szerettem volna 1000 euróba került volna, viszont ennyi pénzzel nem rendelkeztem. Nem is kellett sokáig várnom, mert bekopogott egyik nap tanítási óra közben egy gyanús alak. Azt mondta: „Jöttem a pénzért”. Kérdeztem, hogy milyen pénzért, mire azt válaszolta, hogy az előlegért. Mert majd ő faragja nekem a táblát. Elővettem a pénztárcámat, kifizettem, azzal el is ment. Majd a gyerekeknek azt mondtam: „Ilyet soha ne tegyetek, látjátok, egy ismeretlen embernek adtam a pénzt, anélkül hogy tudnám, kinek is adom. De olyan voltam, mint akit megbabonáztak, csak a tábla lebegett a szemem előtt. Szerencsém volt, nem kellett sokáig várnom, mert hamarosan újra jelentkezett az emberem. Az előleg elfogyott, jött hát a többi pénzért. A teljes összeget kifizettem, de még emléktábla sehol. Ekkor Telbisz Máriával, a Révai Társaság elnökével jártunk utána, de hiába. Röviden s tömören a lényeg az, hogy az emléktáblát egy másik személy faragta ki egyik nappról a másikkra, hiszen csupán a leleplezés napjának reggelén szerelte fel. Kétszer fizettem ki, de nem mondtam el senkinek mennyibe került, hogy ne nevesse nek rajtam.

Mikor és milyen céllal jött létre a Révai Társaság?

2005-ben alakult a társaság, célja Révai emlékének ápolása.

Ez a tábla a nagyszentmiklósi templomban áll, a leleplezéskor Msg. Böcskei László, akkori püspöki helynök tartott szentmisét, s egy konferenciára is sor került.

Igen, Szegedről érkezett két egyetemi tanár Nagy János és Baranyai Zoltán, Temesvárról pedig Szekernyés János méltatta Révai érdemeit. A nap és az ünnepség azért lett olyan szép és kerek, mert szentmisével kezdődött és koncerttel zárult, igaz, egybeesett mindez Bartók születésének 126-ik évfordulójával. A Bartókról szóló könyvem megjelenése is azért történt, mert úgy értettem, hogy Dukrét Géza a Révairól szóló munka megjelentetését is támogatja, de nem így lett. Azért van Révairól sok anyagom, mert megismerkedtem Federmaier István győri nyugalmazott egyetemi tanárral, aki Révai életét és verseinek kötetét küldte el. Lassan olyannyira magamra maradtam Révaival, mintha rokonom lett volna, és személyes kötelességem lenne a hagyaték gondozása.

Azóta újabb emléktáblát is állítottatok Révainak a csanádi római katolikus templomban. Ennek mi a története?

Sikerült olyan emléktáblát állítanunk, amely méltó Révai nagyságához. Ez már közelebb áll eredeti elképzelésemhez, hiszen van rajta portré is, szép szöveg is. Amerikában, az Egyesült Államokban találok ott élő magyarokkal. Náluk mind a magyar szónak, mind a magyar könyvnek nagy becsülete van. A Bartók-könyvemot olvasták, körbejárt, s a Washingtoni Magyar Társaság elnökének felesége javasolta, hogy mutassam be ezt a könyvet. Mondtam, hogy szívesen, de csak ha Révairól is beszélhetek. Aggódva kérdezték, melyikről, mert a kommunista Révairól ne beszéljek. Bemutattam Nagyszentmiklóst, Bartók szülővárosát s Révait is. Azzal fejeztem be a bemutatómat, hogy a városnak két nagy szülőtte van. Bartóknak van köztéri szobra, emlékháza sőt múzeuma is, utcát is neveztek el róla, míg Révaianak csak egy picit tábla jutott, pedig neki szobra is volt a városban. Ez adakozásra ösztönözte az ottaniakat, szoborra nem gyűjthettünk ugyan, de emléktáblára igen. Első alkalommal már beszéltem terveimről egy szobrászszal, aki ezer euróra becsülte a munkát, ezért ennyit szántak erre az adakozók is. Egy személy 500 dollárral járult hozzá a költségekhez, azt mondták, hogy ilyenre még nem volt példa, mert az amerikaiak is megdolgoznak a pénzükért és megnézik, hogy mit mire költenek. A bőkezű adakozó azt állította, nem Révai inkább az én lelkesedésem hatotta meg. Hazajöttem Amerikából, megvolt a tábla, s nem volt helye. Fél évig kellett várnom, mire megírhattam az adakozóknak, hogy van már hová állítanunk az emléktáblát, amelyet a Washingtoni Magyar Társaság adományából Kauber Péter magyarországi szobrászművész készített, ő is hozta el. A tábla 2008. október 28-án került mai helyére a csanádi templomba.

ANDREIA - NICOLETA MAXIM

Etnikai és nyelvi identitás

Dolgozatom a doktori disszertációm része. A kiegészítést azért tartom elengedhetetlennek, mert meg kell magyaráznom elméleti kiindulópontom megválasztásának kritériumait. Kutatásaim fókuszában az Arad megyei nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákban tanuló serdülőkorú diákok identitás-alakulásának vizsgálata áll. Az első részben a jelenlegi állapot leírására vállalkozom, ebben a szakirodalom mai álláspontját érvényesítem, de a teljességre való törekvés szándéka nélkül. A második részben bemutatom a kutatás alyait és a vizsgálati módszereket, hogy a harmadik részben az adatok értékelésére is sort keríthessek, ám ezt csupán az etnikai és anyanyelvi identitás kapcsolatának összevetése alapján teszem.

Elméleti támpontok

Elsőként a kamaszkor fontosságára figyelmeztetek. Hiszen ez az az életkor, amikor az én-tudat és az én-azonosság kialakul, ennek a ténynek a kutatási tárgy megválasztásában döntő szerep jutott. Változásokkal telített életszakasz ez, amelyeknek minden egyén életében meghatározó szerep jut az identitásformák személyes jegyeinek kialakulásában. A mély érzelmi és jellemváltozások kísérői a kamaszkorban a testi azaz szomatikus változások is, mindezzel együttjár az érdeklődés változása, az intellektus fejlődése, az ítélőképesség kialakulása és a kritikai érzék megjelenése is. (Şchiopu, Verza).

A változások középpontjában az éntudat és az én-azonosság konstruálása áll, a jellemvonások viszonylagos állandósulása, amely ellentmondó magatartásokban nyilvánul meg, ebben egyaránt jelen lehet az éretlen gyermeki állapot és a gyámolító, felnőtt magatartás. Az identitáskeresés a kamasz maszkpróbálgató szerepeiben lepleződik le leginkább. Primér szinten a serdülőkor az élettervet fozozatosan kidolgozó szakasznak tekinthető, másrészt pedig kiderül, hogy a kamasz az énononosság folytonosságát éli meg, miközben önmaga meghatározására tesz kísérletet. A két sík egyesítését szemlélve megállapíthatjuk, hogy a kamasz szubjektív szűrőrendszeren át dolgozza fel a „külvilág”-ot.

A serdülő az éntudat és az énononosság felfedezése révén veszi birtokba és alakítja énjét, önmagát. Şchiopu U. şi Zisulescu Ş.kimutatja, hogy a tizenéveskorban az éntudat fejlődésének gondja újra fel-

merül, sőt igen bonyolulttá válik, elsősorban a környezet újszerű elvárásai miatt, másrészt a személyiség változása miatt az én-ézelés intenzitása táplálja az én-ideát, W. James megkülönbözteti a megismerő és tudatos ént a társadalmi meghatározottságú, mások által ismert éntől, s úgy véli e kettő dialektikája illetve a kettő közötti távolság határozza meg az éntudat fejlődését. G.W.Allport, J.H. Baldwin, H.Wallon vizsgálták az én-önmagam-mások, én-mások, viszonyt és megállapították, hogy mindezek társadalmi jellegűek, hiszen a társadalom keretei és határai szabják meg őket. Mint már említettük, az egyén a szociális integráció eredményeként alakul, másrészt viszont az ember egyéni módon építi fel személyiségét, így ez is lét- és kontextusfüggő. Az egyén többféle csoporthoz tartozik vagy igazodik, ezért sokféle identitás-lehetőséggel kell számolnunk. Megjelenik így a sokféle identitás, a sokféle én (Ilut). A kontextus eredményeképpen azonban csupán egyetlen identitás releváns. Phinney megállapítja, hogy az etnikai identitás esetenként a szociális tényezőnek egyensúlyt kell teremtenie az etnikum értékei és a domináns kultúra értékrendjének összeegyeztetésében, ami a serdülőkorban valósulhat meg leginkább. Ebből a nézőpontból vizsgálva a kérdést, négyféle identitástípust különböztethetünk meg: 1. bikulturális identitás (az egyén mind a többség, mind a kisebbség kultúrájával azonosul – az éntékelés akkor számít magasszintűnek, ha a többség viszonyulása a kisebbséghez pozitív), 2. szeparált (az etnikai identitásra fókuszál), 3. asszimilált (a többségi kultúra értékrendjét veszi át), és 4. irreleváns, amennyiben az etnikai identitásnak nem tulajdonít fontosságot. (Ilut, Benabdallah Mounia). Az identitás kérdését kapcsolatba kell hoznunk a társadalomtudományokban alkalmazott in-group és out-group vagyis mi (csoporton belül) és mások (a csoporton kívüli) megkülönböztetéssel, így jön létre az etnocentrizmus, amely a lokalizáció illúziója, és az egyediség túlértékeléséből fakad. (Ilut). Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az etnikai identitás túlértékelése megszünteti, kioltja az egyéni megkülönböztetethez. Az etnikai énononosság egyik összetevője a nyelvi identitás, ez teszi lehetővé, hogy társadalmi tényezővé váljék az egyén. A legfrissebb kutatások szerint a csoport nyelvi-etnikai státusának fontos szerep jut az identitás kifejezésében, egy

kisebbségi csoport számára a nyelv lehet a kollektív identitás hordozója; kapcsolat van az egyén kommunikációs készsége és identitása kinyilvánítása közt, az egyének magatartása ugyanis meghatározza az identitás kinyilvánításának módját, a kisebbségi etnikai csoport etno-lingvisztikai státusát, a csoport iránti viszonyulást. Nem szabad abszolutizálnunk azonban az anyanyelv szerepét egy etnikum önérvényesítési vágyában. A következő változatok alakulhatnak ki, amelyeket figyelembe kell vennünk az egyén identitásvállalásakor: a kisebbségi etnikai csoport etnolingvisztikai státusa, a csoport iránti viszonyulás, az egyén vágya, hogy egyik vagy másik csoporthoz tartozzék. Ideális esetben a kétnyelvűségnek a két nyelvet beszélő két csoporttal való pozitív azonosulásra kell épülnie. Kedvező körülmények közt a második nyelvet nem az első rovására tanulja az egyén, vagyis nem helyette, hanem mellette. A kétnyelvűek nyelvi magatartását vizsgáló szociokulturális és pszichoszociális modellek igazolják, hogy van kapcsolat az affektív és kontextuális változatok és a megtanulandó célnyelv közt. Az elsajátítás motivációja erősödik a környezet pozitív hatásai és a nyelvet anyanyelvként beszélő közösség elvárásai szerint, az integrálódás itt nem feltételezi a saját anyanyelv elhagyását. (Zouali)

Metodológia

Kutatási módszerként a narratív kutatást az élettörténet-mondás módszerét alkalmaztam, mert így az interjúk során rekonstruálható a kutatás alanyainak életfolyama. Így diakronikusan is szemlélhetjük a kérdezettek nyelvi gyakorlatát. A tartalmi kategóriák vizsgálata során (Lieblich, Tuval-Masihach, Zilber), a nyelvi életrajok birtokában vizsgálhattam a kétnyelvűséget. A narráció során az alany értelmezi is az elmesélt, felidézett múltját, így tanúbizonyságot is tesz etnikai-nyelvi önazonosságáról. Másrészt a spontánul felmerülő kérdéseket később is vizsgálat tárgyává tehetjük. Az életinterjú bemutatja, miként fogalmazza és teremti újra identitását a beszélgetés során is a kérdezett. Így olyan identitás vizsgálatára van esélyünk, amely a kontextus gyakorlati céljait is figyelembe veszi. (Silverman)

Kutatásom serdülőkorú, a középiskola két befejező évfolyamát képviselő diákokra vonatkozik. Azért választottam éppen ezt a korosztályt, mert náluk az én kialakulásának folyamata már kikristályosodott, szinte le is zárult. Velük életinterjúkat készítettem, majd azonos korú diákok fókuszcsoportját is vizsgáltam. Eddig 22 román nyelvű egyéni interjút készítettem. Különleges gonddal választottam ki az iskolát is, amelyben interjúalanyaim tanulnak, vagyis a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató Arad megyei intézményeket kerestem fel: egy magyar, egy szlovák, (ahol az iskola egy román tannyelvű iskolával egy helyen működik, de a gyermekek választott tantárgyként tanulhatják a szlovák nyelvet); egy német, ahol német anyanyelvű osztályok működnek. Kezdetben úgy tűnt, hogy a nyelvi identitás fontos ismérve lesz a lexikális identitás. Kiterjesztettem a kutatás terét román iskolákban tanuló diákokra is. Elitiskolára esett a

választásom, ahol feltételezhetően etnikai különbségektől függetlenül jóképeségű tanulók tanulnak, illetve egy technikai kollégiumra (szakközépiskola), ahol szintén tanulhatnak nemzeti kisebbségekhez tartozó diákok. Így követhetem az előítéletek, a sztereotípiák és a diszkrimináció jelenségét (a többség részéről megnyilvánuló diszkriminációt azokban az intézményekben, ahol a többségi nyelv a tanítási nyelv is, és fordítva ott, ahol kisebbségi nyelven oktatnak). Vizsgáltam azt is, miért tanulnak itt többségi csoporthoz tartozó diákok. Az adatközlők a következők voltak (iskola/család/deklarált nemzetiségi hovatartozás):

- Német tannyelvű iskolában tanuló két diák, román-magyar vegyes összetételű családból származnak, magukat román vallják.

- Magyar tannyelvű iskola négy diákja közül kettő magyar családból, kettő vegyes családból magyar-német, illetve román-magyar családból származik, magyarnak vallják magukat.

- Szlovák tannyelvű iskola, 3 diák, egyikük szlovák családból, kettő román-szlovák családból származik. Közülük ketten szlováknak tartják magukat, egyikük számára az identitás, a nemzeti hovatartozás lényegtelen.

- Román iskola, melyben fakultatív szlovák nyelvoktatás van, két diák közül egy jár szlovák órára, másik nem. Egyikük román, másikuk vegyes román-szlovák családban él, egyikük románnak, a másik viszont szlováknak tartja magát.

- Román tannyelvű elitiskolából 6 tanuló lett adatközlőm: csupán egyikük származik vegyes családból, a többiek mind románból; mind a hatan románnak vallják magukat. A szakközépiskolában is 5 tanulót vizsgáltam, kettő román, egy magyar, kettő vegyes (román-szlovák, magyar-német) családból származik. Közülük kettő románnak, kettő magyarnak, egy pedig szlováknak vallja magát.

A felmérés értelmezése:

- A tannyelv szerinti osztályozás

A német tannyelvű iskolában a gyermekek helyzete sajátos, mert "a német rendszerbe bekerült" románnak tartják magukat. Mindkét adatközlő románul beszélő román-magyar vegyes családból származik, az egyikük magyarul is beszél (bár kerüli a magyar megszólalást, hogy ne diszkriminálják. Erről kellemetlen emlékei vannak, mert a magyar anyanyelvűek kinevették). Ebben az esetben a magyar szülő által beszélt nyelv köré nem épül fel a magyar identitás, egyikük római katolikus ugyan, de román nyelvű szertartásra jár. A német nyelvet gyakorlati megfontolásokból sajátította el, leginkább szülői biztatásra, majd saját elhatározásból is, a nyelvvizsga és nyelvi presztízse miatt. A román tannyelvű pedagógusok hiánya miatt, jobbára a tanórák románul folynak, ami negatívan befolyásolja a német nyelv anyanyelvi szintű elsajátítását. Mindkét esetben meghatározó a magyart vernakuláris nyelvként már nem használó család szerepe is. Bár egyikük románnak vallja magát, ezt az önmagát magyarnak valló szülő előtt titkolja. Következésképpen a német nyelvet valójában idegennyelvként tanulják, és annak is tekintik. A szlovák iskola esetében még árnyaltabb a kérdés. Egy bihari, zárt szlovák közösségből származó adatközlő Nagylakra költözése előtt nem is beszélt a

román nyelvet, az énképében a szlovák identitás meghatározó fontosságú. Ebben az összefüggésben a szlovák anyanyelv az etnikai hovatartozás megnyilvánulása. Másnak viszont a szlovák nyelv az etnikai identitás záloga, amely kapcsolatot teremt a referenciális közösséggel, amelynek értékeit becsüli. Bár román-szlovák vegyes családból származik, tagadja ezt a tényt a kinyilatkozás szintjén, hiszen 100 százalékgig szlováknak vallja magát és elutasítja a román származását. Felvetődik az a kérdés is, mennyiben is kötelezi gyermekét a szlovák nyelv tanulására egy-egy szülő, aki szerint a nyelv a szlovák identitás megőrzésének feltétele, függetlenül attól, hogy a gyermeke ezt az érvet elfogadja vagy sem (a gyermek szívesebben beszél románul, nem tartja szlovák anyanyelvűnek magát, vagy az etnikai hovatartozás számára érdektelen kérdés). Az az alany, aki román tannyelvű iskolába jár, de választott tantárgyként szlovácul is tanul, hisz a maga etnolingvisztikai identitásának kialakulásában, úgy véli, magatartásával jelzi, hogy nem kíván elszakadni a csoporttól, melyből származik. (A kommunikációs készségek elsajátítása iránt megnyilvánuló érdeklődés miatt döntött a román iskola mellett).

A magyar tannyelvű iskolában az adatközlők az anyanyelv ismeretét az identitás megőrzés kötelességeként értelmezik, tehát az etnikai identitás jelképének. Mindezek ellenére egyeseknél felmerül a román tannyelvű iskolába járás lehetősége, bár félnek attól, hogy a román nyelv kompetenciájuk alacsony szintje miatt kudarcokra is számítaniuk kell. A vegyes (román-magyar) családból származó diákok is a magyar csoporthoz tartozónak tartják magukat, megjelenik itt a diszkriminatív viselkedés is mindazokkal szemben, akik nem beszélnek a köznyelvet, s így szégyent hoznak a romániai magyarságra, vagyis úgy vélik, a nyelvi romlás identitásvesztéshez vezet.

A vegyes családból vagy kisebbségi családból

származó, de román tannyelvű iskolában tanuló diákok többsége, az etnikai kisebbséghez tartozónak véli magát, még akkor is, ha nem beszélnek anyanyelvi szinten annak a csoportnak a nyelvét. Az ő esetükben az anyanyelvnek nincs identitásképző szerepe, bár él bennük az érdeklődés eziránt a nyelv iránt. Egyedülálló eset a magyar-német családból származó alanyé, aki bár mindkét nyelvet ismeri vagyis három nyelvű, bár a magyar csoporthoz tartozónak vallja magát, mégis a referenciális csoportként a németet választja. Pozitív a viszonyulása a német csoport értékei és kultúrája iránt, ami német etnikum iránti tisztelet és közmegbecsülés éltet. Az adatközlő véleménye szerint csupán egy vegyes családból származó adatközlő állítja, hogy a román és a német származásnak nincs jelentősége, még akkor sem, ha németül a családban tanult meg. (Ebben az esetben az etnikum elutasításának jelei is megjelennek, mert a fiúnak csupán a mostohaapja német származású.)

Az elemzésből kiderül, a kizárólag kisebbségi csoportokhoz vagy a vegyes családokból származó alanyok esetében miként alakul az anyanyelv-tanítási nyelv-etnikai identitás viszonya. Az anyanyelv az identitás-megőrzés fontos elemének számít és az oktatás nyelve is.

Az anyanyelv segít az identitás megőrzésében, noha a nem tannyelv, hiszen románul tanulnak, a német tanítási nyelv nem anyanyelv, ugyanis a családban nem használják, és nincs is köze az etnikai identitás kialakulásához. A szlovák tannyelv családi körben csupán egy szülővel való kommunikációban használt nyelv, és nincs is köze az etnikai identitás kialakulásához.

A leggyakrabban az identitás megvallásában döntő szerep jut a nyelvi identitásnak, de nem szabad elhanyagolnunk az identitás kifejezése és egy-egy nyelvhez kapcsolódó szociális lélektani megfeleléseket sem.

Ford. M.I.

1. Irodalom
2. Banduin, P, *Ethnographie en terrain socio-politique*
3. Barus-Michael, J.; Enriquez, E.; Levy, A., *Vocabulaire de psychosociologie, reference et positions*, Paris, Eres, 2002
4. Bertossi, Ch, *Dilemme de la citoyennete*, Liège, 2002
5. Bouju, J., *Usage et enjeux politique de l'identité ethnique*,
6. Costa-Lascoux, Jacqueline; Hily, Marie-Antoinette; Vermes, Venevieve (dir.), *Pluralité des cultures et dynamiques identitaires*,
7. Doquet, Anne, *Les mises en scène de l'identité ethnique*, 2002
8. Ditisheim, M., „Je fais deux vies”. *Migrations et adolescence*.
9. Ferreol, Gilles, Jacquois, Guy (coord.), *Dicționarul alterității și al relațiilor interculturale*, Polirom, 2005:
10. Ferreol, Gilles, Neculau, Adrian (coord.), *Minoritari, marginali, excluși*, Polirom, Iași, 1996
11. Gagne, N., *Theorisation et importance du terrain en anthropologie. Etude de la construction des notions d'„identité” et de „mondialisation”*, An-

- thropologie et societes, ISSN:1703-7921, nr.3/2001, vol.25
12. Geiser, Ch., *Approche theoretiques sur les conflits ethniques et les refuges*, 1998
13. Grunert, M., *Les lycées victimes du tout-démocratique*, rev. Le Quebecois Libres, no.94/2001
14. Iluț, Petru, *Sinele și cunoașterea lui. Teme actuale de psihosociologie*, Editura Polirom, 2001
15. Iluț, Petru, *Valori, atitudini și comportamente sociale. Teme actuale de psihosociologie*, Polirom, 2004
16. Lagroye, J., Bastien, Fr., *Sociologie politique*, Presses de Sciences, Paris, 2002, ISBN 2-7246-0905-0
17. Lorcerie, F., *Lecole et le defi ethnique*, Paris, 2006
18. Magyari-Vincze, E., *Analiza antropologică a naționalismelor est-europene*, 1997
19. Maleswska-Peyre, H, *L'identite comme strategie*, 2000
20. Manço, A., *Competences interculturelles des populations immigrées: roles des intervenant*, Bruxelles, 1999
21. Martiniello, M., *Culturalisation des differences, differenciation des cultu-*

- res dans la politique belge*, in Les Cahiers du CERI, nr.20/1998
22. Matsanza, A., *Taxonomie critique des paradigmes de l'ethnicite*, in , 2001
23. Mileti, P., *Theories de l'ethnicite*, 2006
24. Missaoni, L., *Les fluidites de l'ethnicite ou les competences de l'etranger de l'interieur*, Ed.Libres del Trabucain, 1999
25. Pailot, P., *La theorie de l'habitus de Pierre Bourdieu et la psychologie dynamique d'inspiration psychanalytique: Quelles apports pour la theorie de la rationalite?*, URA CNRS 936, 2001
26. Poutignat, P., Streiff-Fenart, *Theorie de l'ethnicite*, Paris, 1995
27. Rea, A., *Les jeunes d'origine immigrés: integres et discrimines*, Liège; 2002
28. Silverman, David, *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului și interacțiunii*, 2004
29. Șchiopu, U., Verza, E., *Psihologia vârștelor. Ciclurile vieții*, E.D.P., București, 1995
30. Zisulescu, S., *Adolescența*, E.D.P., București, 1968
31. F.: *Identitate \ Vocabulaire.html*

SZEKERNYÉS JÁNOS

Piaristák Temesváron

A kegyestanítórendi főgimnázium, rendház és templom

(részlet)

Bajorország fővárosából az új piarista templom számára megrendelt három oltár alkatrészei, tartozékai a szerelőkkel együtt 1911. október 28-án érkeztek meg Temesvárra. Két hét leforgása alatt a németországi szakemberek Paul Müller irányításával felállították a Szent Kereszt-főoltárt valamint a kegyestanítórend alapítójának, Kalazanci Szent Józsefnek és az Olajfák hegyén megjelent Jézusnak ajánlott 220 centiméter magas mellékoltárokat. Kendlhoffer Károly temesvári kőfaragó-műhelye készítette az oltárok lépcsőit, a kancellust valamint a templom apróbb kőanyagait. Eredetileg Székely László négy mellékoltárt tervezett a kápolnába, azonban a „költségek hiánya miatt” csak kettőt vitelezték ki. Képek helyett faszobrok kerültek az oltárokra, amelyek egyszerűségükben is „nagyon stílusosan” hatottak és hatnak. A baloldali mellékoltár Jézust ábrázolja a Olajfák hegyén, a jobbra eső pedig Kalazanci Szent Józsefet hűségese tanítványaival. A mellékoltárok melletti fülkébe Krisztus, Mária, Szent Erzsébet és Szent László szobrai kerültek. A magyar szentek – István, Imre, László és Erzsébet – a templomban felállított illetve felállítani kívánt 1,4 méteres szobraikat is Kiss György szobrászművész formálta meg. Mozaikból készült a templom – amelyet gőzzel fűtöttek – padlózata. A szobrászművész életművét felleltározó szakmunkák, monográfiák egyértelműen azt állítják, hogy Kiss György mind a négy megrendelt szobrot kifaragtatta és leszállította Temesvárra. Gyümölcsöző munkatársi kapcsolat fűzte a Béga-parti városhoz, amelynek megrende-

lésére elkészítette a Dózsa- emlékmű Mária-szobrát, a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek rendháza számára megmintázta Bonnaz Sándor mellszobrát és fölkérték, hogy 1915. augusztus 20-ig a Püspökhíd egyik pillérére formálja meg Kőszeghy László (1745-1828) csanádi püspök kőalakját. A Münchenben elkészült három oltárt dr. Glatfelder Gyula (1874-1943), akit egy évvel korábban neveztek ki Csanád egyházmegye püspökévé, 1912. január 21-én szentelte fel, hogy a piarista szerzetesek a templomban misézhessenek. A tanintézet dr. Both Ferenc vezette tanári kara és tanulóifjúsága mellett sokan jelentek meg az ünnepségen, amelyen a város képviselőjében dr. Telbisz Károly polgármester, Geml József (1858-1929) főjegyző, Bellai József kultúratanácsos, Kratochwill Henrik

Szekernyés János könyvét
a temesvári Solness Kiadó jelentette meg 2009-ben

főszámvevő valamint Székely László műépítész is részt vett. Ünnepi beszédében az egyházfő Krisztus példájának követésére buzdította a diákokat. „*Temesvár áldozatkész polgárságának köszönhető ennek az új intézménynek a felépítése s ezért a fiatalság hálával tartozik a városnak. Ebben az intézetben nem tanítanak olyan elveket, melyek a szülők iránti köteles tisztelet, avagy a haza és vallás elleni célzatúak volnának. A piaristarend szerzetesei az Evangélium tanai szerint tanítanak, melyekkel már sok-sok nagy embert neveltek. Az intézet jelenlegi tanítványai is ezeket a tanításokat fogják követni, melyek egybe vannak kapcsolva a szülők iránti szeretettel és amelyek révén kitűnő és hasznavehető polgárai lesznek államnak és városnak egyaránt. Ha azután mint polgárok eleget tesznek kötelességüknek, úgy áldott lesz a pillanat, melyben az intézet küszöbét átlépték*” – idézte kivonatolva dr. Glattfelder Gyula püspök, aki díszes segédlettel az első szentmisét is tartotta, beszédének alap gondolatát a Temesvári Hírlap. A mise alatt ősrégi magyar egyházi énekeket szólaltatott meg az ifjúsági kórus. A misek, a szertartások zenés részeit a későbbiekben a templomi énekhar mellett egy németországi Zwickauban gyártott harmónium biztosította. A konzakrálást végző megyés püspök Szent Faustus vértanúnak ereklyéit helyezte el a három oltárba. A felszentelést igazoló 512/1912. számú latin nyelvű okiratot iktatták és a rendház levéltárában helyezték el. Az épület egészét berendezésének, felszerelésének befejeztekor, az 1911-12. tanév végén tervezték ünnepélyesen felavatni. Az el nem készült két mellékoltárt – Jézus Szent Szíve és Boldogságos Szűz Mária – helyének felmérésére, megtervezésére és a megrendelés felvételére 1914-ben érkezett ismét Temesvárra, Paul Müller, a müncheni Mayer' Hof-Kunstanstalt cég művezetője. Tisztázták és rögzítették az igényeket, a konkrét elvárásokat, de megrendelés teljesítését, honorálását meggátolták, lehetetlenné tették a bekövetkezett világpolitikai események.

A Székely László tervezte monumentális épület-együttes szerves részeként, a barátságos és bensőséges hangulatot árasztó kápolna az utcáról nyíló bejáratával, két karzati lépcsőjével, előterével, a sekrestyén át a rendházba vezető zárt folyosójával mintegy átmenet, architekturális és funkcionális kapcsolatot teremtett a tanintézet és a rendház között.

Nagyszerű tájolásán és térbe helyezésén, a két társépültéhez való szerves és célszerű kötődésén túlmenően a mozgalmasan tagolt, egyhajós templom

több vonatkozásban is az épülettömb epicentrumát és súlypontját képezi. A keresztformájú templomtér s a felmagasodó, jellegzetes törzsű és tagolású, két saroktoronytól közre fogott magas főtorony a szimmetria tengelyét, fókuszát alkotja. Karcsúsága, formagazdagsága valamelyest elüt a szárnyépületek összefogottabb, tömörebb, erőteljesebb tömbjeitől. A rendház és a gimnázium templom felőli végeinek szögletes, felcsúcsosított s manzárdosított tetőrészei tökéletesen rímelnek és harmonizálnak a templomtorony függőlegességével. Hatásos elrendezésben, feldolgozásban és társításban szintetizálódnak, tömörülnek a torony négy oldalán az épületegyüttes legjellegzetesebb ékítményei, ívelt és egyenes, ornamentei, párkányzatai, mérvművei, vízköpői, vállkövei, frízei stb. A támpillérek tökéletesen beleszervesültek az építészeti kompozícióba. A torony derekán kiképzett rozetták, amelyeket finoman vájatok és virágmotívumok dekorálnak, keresztet formáznak, sugallnak. A rozetták fölé egy-egy konzolos álerkély került, amelyek fölött hármas, lóhere-ívben záruló ablaknyílások sorakoznak. Az ablakokat s az óralapok számára kiképzett üregeket egy bemélyített, a sarokpillérek által határolt, ugyancsak ívben záródó falmező határolja. Csipkézett a torony kitüremelő felsőpárkányzata, amely a mellvédszerűen felmagasított oromzatot s az ívetlen kihegyesedő toronysisakot tartja. A bejáratot kettős keret övezi, teszi ékesebbé és méltóságteljesebbé. A külső neogótikus csúcsívben zárul, amely műköből készült keresztet tart. Fenyőágasán sávozott kapiteles díszoszlopokra támaszkodik az ajtó fölötti boltozatos ív. A bejárat lunettáját angyalos dombormű, míg a kovácsolt vas kaput stílizált virágmotívumok ékesítik. A torony alsó szintjén, a templom előterében egyszerű, iker- és hármas tagolású ablakokkal megvilágított és díszített alacsony körfolyosó köti össze a kápolnát, a rendházat meg a gimnáziumot.

A templom egyrészt az épületegyüttes, másrészt a városrész fontos és kiemelkedő pontját képezte és alkotja. Székely László olyan arányokat és megoldásokat választott a fő- és két mellékatorony megformálására, hogy az épület jellege és rendeltetése méltó módon és pregnánsan érvényesüljön. A templom homlokzatának – amelyet Kiss György szobrászművész Szent Erzsébetet és Szent Lászlót ábrázoló, életnagyságú homokkő-szobrai ékesítettek –, s belső hajójának műépítészeti kiképzése jellegzetesen egyéni. Székely László ezúttal is – miként a Mária-émlékmű vagy a Városi Polgári Men-

házalap bérpalotája esetében is tette –, a román kori építészet formakincséből, karakterisztikus elemeiből ihletődött és merített. A pannonhalmi kolostor, a jáki, veszprémi és lebényi templomok formarendjéhez, motívumkincséhez nyúlt vissza, hogy az épületnek minden ízében magyaros jelleget adjon. A templomhajó fölé emelt kupola inkább a bazilika-stílusra emlékeztet. Szépségét a sikerült, egyszerű festés - fehér alapon erős aranyozás - jelentős mértékben kiemelte, hangsúlyozta.

A templomban három szobormű díszíti a faragott főoltárt: a középső Krisztust ábrázolja a keresztfán, az epistola-oldalon Szent János evangélista, az evangéliumi részen pedig Mária, a Fájdalmas Szűz szoboralakja áll. A főoltár fölötti színes ablak a Szentlelket, míg a templomhajóban levő, Jézus Szent Szívét jelképezi. A két vitrált Klemann János orczyfalvi lakos készítette és adományozta a piaristák új temesvári templomának mintegy hálaadásul, amiért a kegyesrendi szerzetesek két fiát – Jánost és Miklóst – nyolc éven át oktatták és nevelték. A főoltártól balra eső üvegfestésű ablak Kalazanci Szent Józsefet, a kegyesrend megalapítóját örököltette meg tanítványával, míg a jobb oldalon Szent István és Szent Imre alakján világított át a napfény.

A piarista templom kupolájának négy pillérmegzőjébe Ferenczi József temesvári festőművész négy képet festett. A képek tárgya valamint a pendatifok alakja és mérete adott volt. A temperával, finom gipsz alapra szárazon festett, élénken színezett képek a nagy nevelőnek, Kalazanci Szent Józsefnek, a piarista tanítórend alapítójának az életéből vett négy jelenetet elevenítenek fel. A tanulmányait Münchenben, Párizsban és Benczúr Gyula növendékéként Budapesten végző, 1901-től Temesvárott megtelepedett és alkotó festőművész, Ferenczi József falfestményeit a *Temesvári Hírlap* és a *Délmagyarországi Közlöny* hasábjain Káldor Ágoston és Inotay László ismertette, elemezte és méltatta:

„Az első kép Kalazanci Szent József életének azt a nevezetes részét örökíti meg midőn a kegyesrend alapítója e szöveget hallva: »József, menj Rómába, te reád hagyott a szegény; az árváknak te lész gyámola«, Rómába megy és Scholae Piaevén 1597-ben megnyitja a kegyes iskolákat. Az égi szöveget kifejezői a négy angyal, mint a művészet, hit, világosság és tudomány kifejezői; Kalazanci Szent József előtt elhagyott gyerekek láthatók” – ismertette a Ferenczi József festette tempera képeket leírásában dr. Both Ferenc, a piarista főgimnázium igazgatója. – A második képen Kalazanci

Szent József az iskolában tanít. A reáltudományokra tanítja az ifúságot, mint amelynek tanításában a piaristák a humanisztikus korban is kitűntek. A képen középkori iskolaszobát látunk benyílóval, mert a nagy nevelő és tanító, amíg egy teremben egy osztállyal foglalkozott, a többieket a benyílóba küldte imádkozni, tehát a vallási és reális oktatást, mint Kalazanci Szent József két irányát fejezi ki a második kép. A harmadik kép tárgya: XV. Cergely 1621-ben megerősíti a kegyesrendet s átadja Kalazanci Szent Józsefnek az alapítólevelet. A pápa korhű ornátusban, balkezében a levelet tartva, jobbával megáldja Kalazanci Szent Józsefet, aki előtte térdel. A negyedik kép a mai kollégiumot a tanulóifjúsággal ábrázolja, felette az égi jelenettel: Kalazanci a Boldogságos Szűztől esdi az áldást a tanítókra s a tanulóifjúságra. A terjedelmes, mozgalmas jeleneteket ábrázoló képek kigondolásában, adott kis területen életnagyságú alakok csoportos és jellegzetes előállításában a képeknek a falak s az üvegfestésű ablakok élénk színéhez való alkalmazásában nehézségekkel küszködött a művész.” Az eredeti szerződés szerint szabályos freskókat kellett volna festenie a rátermett, biztos kezű festőművésznek, de a feladat kivitelezhetetlennek bizonyult. A kápolnát 1000 személy befogadására alkalmasnak tervezte Székely László, aki eredetileg a templomhajót teljesen szabadon hagyta, padokat csupán a bejárat két oldalára irányzott elő.

Temesvár város polgármesteri hivatalának megbízásából Földessy Kálmán, temesvári „kronométer készítő” – aki erzsébetvárosi Dózsa utca 43. szám alatt rendezte be műhelyét – 1913-ban a kegyestanítórendi főgimnázium templomának tornyába pontosan járó időmérő-szerkezetet szerelt, amely a Béga-parti város legprecízebb toronyórájának számított. Az órászmester a műtermében felszerelt csillagászati műszerekkel naponta határozta meg a zónaidőt: a piarista templom toronyórája öt másodpercnél többet nem késhetett, vagy siethetett. Felmerült egy olyan ötlet és javaslat is, hogy a piarista templom időmérőjét villamos vezetékekkel kössék össze a Béga-parti város valamennyi toronyórájával, hogy mindegyik a „pontos vasúti időt” mutassa. Földessy Kálmán műhelyéből került ki egyébként 1917-ben az erzsébetvárosi római katolikus templom toronyórája is.

A hatalmas és mutatós épülethozó felépítésének és berendezésének végösszege megközelítette a 950.000 koronát.

BODÓ BARNA

Bánsági Magyar Panteon

Nagy emberekre emlékezünk. Megidézünk őket, bemutatjuk életútjukat, munkásságukat.

Miért tesszük? És ha vállalkozunk rá, akkor miért éppen Panteon?

Két kérdés, amelyekre a válasz túlmutat az Önök kezében lévő albumon.

Kisebbségben, vidéken – a végeken – gyakran érzi-gondolja úgy az ember, hogy ami vele kapcsolatos, az nem kap elegendő nyilvánosságot, a belső, közösségi figyelmen túl igényli a többségi érdeklődést is. Olykor már azon dilemmázik, hogy a számára fontos kérdések – talán nem is fontosak. Hiszen hiányzik a közösségi visszaigazolás. Vannak-e igazi nagyjai? Ugyanis ha nem beszélnek róla, ha nincsenek benne az iskolai tankönyvekben, ha a köztereken másokat idéznek meg szobrok, utcanevek, emléktáblák – akkor az ő kultúrájának nincsenek is nagyjai, nem fontosak. Megkísért az érzés: talán kis kaliberű figurák...

Nem hiszem, tudom: minden közösségnek vannak nagyjai. Minden holnap a tegnapi nagyok teljesítményére épül. Ebből következően: ha mások szerint nincsenek igazi hatalmasaink, keresünk magunknak, felépítjük azok piedesztálját, akik segítenek megélni a mát és előkészíteni a holnapot. És ez a dilemma elvezet ahhoz az általános, politika- és tudománytörténészek körében ismert állításhoz, hogy a nagy korok megszűlik, kikényszerítik a nagy teljesítményt. Ha elfogadjuk a tételt, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy 1989-ben mindenképpen jönnie kellett valakinek, aki elindítja a forradalminak mondott lavinát – aki jött, azt Tőkés Lászlónak hívták.

Igaz, létezik olyan vélekedés is, hogy a nagy egyéniségek jelentkezésével korszakok zárulnak és nyílnak meg, a történelem új kerékvágásba zökken. A törökök Kemal Atatürkjé alighanem ilyen személyiség volt. Hozzánk térben és időben közelebbi példát idézni nehéz. Köztes Európában minden bonyolult, itt a történelem megtörténik emberekkel és közösségekkel – miként az első világháborút lezáró békek során sem adtak esélyt az itteni „közösségi kicsiknek”, hogy megszólalhassanak, arra meg talán soha, hogy meg is hallgattassanak. Nem hiába gondolnak sokan az itteni kisebb nemzetekre (is) úgy, hogy történelmen kívüliek, akik nem alakítják, hanem megélik azt a történelmet, amely mások

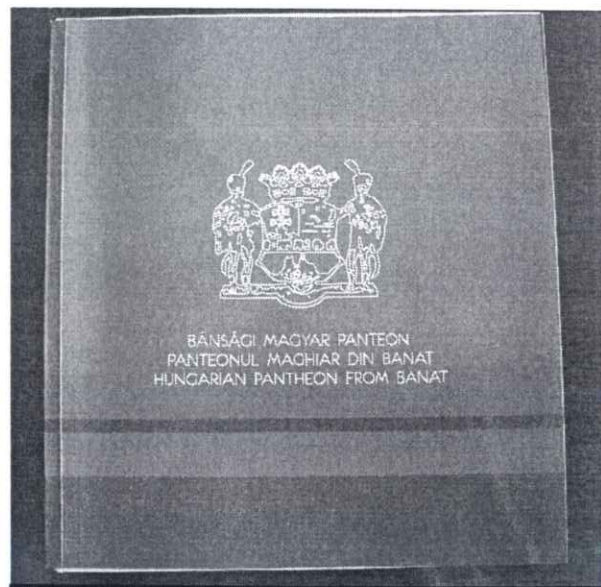
okán és „jogán” rájuk méretik. Talán ezért az igény ebben a térségben arra, hogy a dolgok rendeződjenek, „végleg” megoldódjanak. Ez az attitűd viszont nem kedvez, mi több akadályozza a másokra való odafigyelést. Mert mindenkinek, a térség minden kisebb és nagyobb közösségének megvan a maga történelmi sérelme.

Egyszerű tétel: túl kell lépni ezen a senkinek sem jó helyzeten.

Csakhogy: ki, mikor és miként tehetné meg az első lépést?

Keresni kell a lehetőséget arra, hogy megmutatkozzunk azok előtt és azok számára, akikkel együtt élni adatik. Keressük meg mindazt, és mutassuk is fel, ami számunkra meghatározó fontosságú abban, hogy otthon érezzük magunkat ott, ahol rajtunk kívül más közösségek is élnek. Forduljunk vissza az időben, mérjük fel a lefutott századok eseményeit és folyamatait, és vállaljuk mindazt, ami ma is építő. Ami jelentéssel etnikai határokon innen és túl. Ami úgy a miénk, hogy az övék is lehet – ha értelmezhetővé tesszük, beemeljük a közös világ nyilvánosságába.

Marad tehát a második kérdés: Panteon – valóban Panteon?

A háromnyelvű album a Szórvány Alapítvány kiadványa

Létezik-e a szellemi teljesítményeknek olyan általánosan érvényes patikamérlege, amelyen minden pontosan lemérhető? Kialakulhat-e egy olyan helyzet, hogy ami számunkra hatalmas teljesítménynek számít, arra a másik legyint?

Válasz helyett egy idézet. Állítólag a Nobel-díjas író, Saul Bellow fogalmazta meg a kulturális teljesítményekkel kapcsolatosan: „Ha majd a zuluk is adnak majd egy Tolsztojt a világnak, akkor őket is olvasni fogják.” Bárkitől is származik, nagy gondom van az állítással, ugyanis kikerülhetetlen kérdés: szükségük van-e a zuluknak a tolsztoji regényre? Mert ha nincs – és miért volna – akkor ki jogosíthat fel bárkit arra, hogy a saját mércéjével mérjen másokat?

A mi mércénk számunkra legyen elfogadható.

Aki számára a falusi tanító a példakép, attól ne kérjük számon a forradalmár költőre való folyamatos hivatkozást. A mi nagyjaink – a mi nagyjaink. Ezt tudomásul kell venni. Persze nem árt kísérletet tenni, megérteni, miért éppen ők a nagyok. Célunk, bemutatni és dialógust kezdeményezni: íme, mi általuk határozzuk meg magunkat, mi erről a ti véleményetek? Ugyanakkor persze tudva tudjuk: Hunyadi vagy Bolyai nem csak számunkra nagy. És Bartók. És Pecsovszky a futballban világnagyság.

Elkészült tehát az album: Panteon sorozatunk első darabja.

Sajátos műfaj, megtapasztaltuk. Ugyanis tudományos pontossággal és a terjedelmi korlátokból fakadó tömörséggel kell szólni tudományról és művészetről, politikáról és sportról. Az album tíz terület – irodalom és irodalomelmélet, filozófia és társadalomtudományok, matematika és természettu-

dományok, építészet és mérnöki tudományok, művészetek, közélet, egyházi élet, gazdaság és mecenatúra, sport, sajtó – öt-öt általunk legnagyobb értékelt személyiségének-alkotójának a bemutatására vállalkozik, időrendi sorrendben. Aki úgy vélekedik (majd), hogy nem a legnagyobbak kerültek be ebbe a válogatásba, annak igaza lehet. Minden válogatás, ez is tartalmazhat szubjektív elemeket. A lényeg: a folytatás, készülünk a következő Panteon-kötetre.

Aki úgy véli, nagy munka volt – téved: hatalmas munka volt. Magunk sem hittük, mekkorára vállalkoztunk. Ezért illesse köszönet mindazokat, akik segítettek munkánkat, azokon túl is, akiknek a nevét a kötet előkészítői között megemlégtünk. Eleve köszönjük, ha bírálni fogják a kötetet – mert akkor komolyan vesszük.

És köszönjük a támogatást – a kötet megjelenését támogatótól mindazokig, akik szerzőkként álltak mellénk. Azoknak is, akik külön kutatni kezdték a feledés homályából elővarázsolni erre érdemes nagyjainkat, azoknak is, akik a bőség zavarával megküzdve készítettek el a kért portrét. És a fordítás – aki nem hiszi, mekkora munka, olvassa el egymást követően egy egyházi és mondjuk egy szaktudományos területet képviselő nagyság portréját. És köszönet a képzőművésznek azért, hogy a sokféle képből, fotóból, ábrázolásból „összerajzolta” az itt látható egységes képsorozatot.

És köszönjük Önnek, kedves olvasó, ha kezébe veszi a Panteon kötetét.

Temesvár, 2009 adventjének első napján

KLAMÁR ZOLTÁN

Közös múlt, közös mezsgyékövek

(tanulmány a Bácsország 2009. évi 50-es számából)

Az etnikai-vallási alapú szegregáció Pacséron

Pacsér történetének fontos eseménysorai – már a 18-19. századiak is -, de különösen a 20. századiak, szinte folyamatosan erősítették a különböző etnikai-vallási csoporthoz tartozó falulakók térbeli elkülönülését. Az újratelepülés kezdetén a faluhely a zombori határőrök birtoka volt, és ők hozták létre a

patakpart bal oldalán egy települést templommal és a dombtetőn temetővel. Ma is ez a szerb falu magja, ami a 20. században folyamatosan növekedve átért a völgyet kettészelő Bács ér jobb oldali dombjára is, hogy a református falurésszel a mai Duna utcánál érintkezzen.

Az 1786-ban tömegesen beköltöző nagykunsági magyarok a patak jobb partját szegélyező magaslatra építették falujukat, aminek közlekedési gerincét

a Szabadkát Topolyával összekötő út adta. A 19. század elején érkező katolikusok – magyarok, bunyevácok és németek – ennek a fő útnak a szerb faluhoz közeli részén építették fel templomukat. A későbbiek során elsősorban még ezt a lakatlan domboldalt ülték meg. A 19. század közepére kialakult etnikai térszerkezetet először a szakrális térfoglalás lehangsúlyosabb módját alkalmazva, a templomok építésével jelölték meg. A szerbek ortodox fatemploma már a 1777-ben állt. A római katolikusok 1824-ben építették templomukat, míg a reformátusok második templomukat tíz évvel később, 1834-ben. A mind népesebb baptista gyülekezet a 19. század közepén emeltetett tornyos imaházat. A folyamat 1891-ben az új ortodox templom építésével zárult.

A kialakult faluközösségek szinte teljesen önállóan működtek, és a közösségi funkciók ellátásában is kiszolgálták az ott lakókat: minden közösségnek volt temetője – szerbeknek és a katolikusoknak temetői és kápolnái is -, iskolái és több kocsmá is volt az adott településrészekben. Később olvasóköri, egyletek is szerveződtek etnikai-vallási alapon.

Napjainkra a katolikus magyarság területi különállása teljesen feloldódott a református-magyar falurészben, így a korábban kialakult felekezeti szegregáció megszűnt, a hitbéli különbségek háttérbe szorultak. A magyar falurész egységes lett, és csak nyelvi-kulturális hagyományok maradtak meg, ám ezek továbbra is elválasztó tényezőként működnek a szerb-ortodox falulakók közösségével szemben.

A falu lakossága 1910-ben a következőképpen oszlott meg: 3208 magyar, 1439 szerb, 5 horvát, 6 szlovák, 246 német. 2002-re az etnikai összetétel és a lakosságszám az alábbiakban módosult: 1766 magyar, 864 szerb, 4 montenegrói, 55 jugoszláv, 1 albán, 5 bosnyák, 68 bunyevác, 1 makedón, 4 muszlim. A népszámlálási adatok mutatják, hogy némileg átrendeződött a falu nemzetiségi összetétele, de az arányok tekintetében nem történt lényeges változás. Igaz, a német közösség eltűnt, de gyarapodott a bunyevácok száma, így megállapíthatjuk, hogy az etnikai és a felekezeti arányok nagyjából ma is a korábban kialakult helyzetet tükrözik. Az is igaz, hogy a falu népessége folyamatosan fogy, elöregedő közösség a pacséri.

Kapcsolatrendszer és közösségi tudat

A faluközösséget alkotó etnikumokat megtartó erő forrása a nyelvi-, kulturális- és vallási hagyományok közösségi beágyazódása. Mindezek tudatos ápolása mellett, megmaradásuk kapcsolatrendszerüknek is függvénye volt az idők folyamán. A 18. században falut alapító szerbek elsősorban Zomborral, mint kibocsátóhellyel tartottak kapcsolatot. Később ez a kapcsolatháló csak felértékelődött a vármegyei közigazgatás kiépítésével. A város határvidéki múltjával, relatív szerb többségével, egyházi és kulturális intézményeivel a pacséri szerb közösség számára jelentős vonzeróval bírt. Akik iskolába mentek vagy elhagyták a falut, Zomborban keresték a boldogulás lehetőségét.

A falu magyarsága kezdetektől fogva arra törekedett, hogy maga legyen a falualapító. Ezért az uralkodóhoz folyamodtak, hogy a területen élő szerbeket telepítsék máshová. A határőrvidék felszámolásával mozgásba jött szerb lakosság több korábban általuk lakott települést elhagyott, de Pacsérról nem

mozdultak. Így 46 szerb családot is bejegyeznek az első telekkönyvbe. A Nagykunságból kirajzott reformátusok magatartása a Kamara ígéretével magyarázható, miszerint a közösségek egyedül alapíthatnak településeket. A későbbiek során, a 19. században már nem volt élő kapcsolat a kibocsátó település Kisújszállás és Pacsér között. A házassági szokások azt mutatják, hogy rendkívül intenzív a kapcsolat Pacsér és Ómoravica között. Az endogámia azonban kiterjedt az egész néprajzi csoportra. Elmondható tehát, hogy Pacsér református magyarsága tudatosan őrizte vallását és kulturális másságát, miközben tudomásul vette, hogy falujában jelen van az ortodoxia, és időközben kevert katolikus népesség is telepedett mellé.

A falualapítás századik évfordulójáról szerény keretek között emlékeztek meg. Ez esetünkben azért bír jelentőséggel, mert ekkor a 19. század végén – még magyar impérium alatt éltek a kirajzottak leszármazottai. A másfélszáz éves jubileumot azonban már a Jugoszláv Királyság keretein belül ülték meg. Kisújszállás – mivel a delegációt nem engedték beutazni – táviratban üdvözölte a pacsériakat. A későbbiek során Takács Károly foglalta össze a református egyház és a falualapítás történetét. A műnek fontos szerepe volt a kun eredettudat megőrzésében, átörökítésében. A református lelkes a könyvet a konfirmálóknak ajándékolta, így sok családhoz eljutott a történeti összefoglaló. A kommunizmus évei alatt megismétlődött mindaz, amit korábban 1936-ban átéltek már a közösség tagjai. 1986-ban, a bicentenáriumi ünnepsége ismételtén a templom falai közé szorult. A pártvezetés nem engedte a polgári kezdeményezés hivatalossá tételét. Allami szinten – a magyar és jugoszláv pártvezetés – megakadályozta a kapcsolatfelvételt és az emlékezést. Ismételtén az egyházra maradt a feladat: emlékezni és emlékeztetni.

Az intézményes kapcsolatok építése egyházi szervezésben valósult meg. A rokonok szálak ápolása és keresése viszont egyéni akarat függvénye maradt. Jelentős változást a 20. század végi rendszer-változás hozott. A pluralizmus kedvező légköre – még a polgárháborús Szerbiában is – tág teret biztosított a polgári kezdeményezések számára. A

demokratikusan választott képviselőtestületek már felvehették a kapcsolatot az egykori kibocsátó-helyekkel és emlékezhetek az alapító ősökre.

A térfoglalás technikái

Jelentős szerepe van a vallás által kodifikált térfoglalásnak a faluközösség életében. Mint azt bevezetőnkben említettük, a felekezetek egyik legfontosabb feladatuknak tartották a templomok építését. A templomok tagolták, hangsúlyossá tették a különböző etnikumok életterét a faluközösségen belül. Ez a fajta tagolódás máig meghatározza a faluképet és bizonyos alkalmakkor – istentiszteletek, misék, templombúcsú – lehetőségét teremt a közösségek számára, hogy felekezeti szinten is megmutassák magukat. A templomok egyben tájékozódási pontok is, hozzájuk viszonyítva magyaráznak meg bizonyos elérési pontokat a falun belül: „Szerb templom mellett balra fordul a temető irányába” vagy „A katolikus templom mögötti utcában lesz az, amit keres!” vagy „A református templom után jobbra fordul az aljba”, hogy csak a legkézenfekvőbb példákat említsük. A katolikusok tovább tájékoztatták az általuk használt teret, és a szakrális térfoglalás szabályai szerint keresztet állítottak a közösségi élettér forgalmas pontjain. Négy kereszt emlékeztetett a katolikus közösségre a faluban, melyből mára kettő maradt. Ezek a kisemlékek a mindennapokban is jelzik a katolikusok közönségben belüli jelenlétét. Akkor is, ha maguk a hívek nincsenek jelen a falu ezen pontjain: „A volt keresztnél jobbra fordul, átmegegy a völgyön és ott a régi temető a dombon” – mondták az útbaigazítást kérőnek a helybeliek.

A tér hatalom általi kijelölése, tagolása a 20. század második felében vált gyakorlattá, mikor is emléktáblákat és emlékműveket, szobrokat helyeztek el a fontos, a közösség által gyakorta használt falusi csomópontokban. Habár az állítatókra utaló feliratokból az avatatlan szemlélő arra a következtetésre juthat, hogy helyi kezdeményezésekről van szó, ismerve a kor hatalomgyakorlási mechanizmusát, biztonsággal megállapíthatjuk, hogy nem ez történt. A Harcos Szövetség és a Pacsér polgárai feliratok mögött a hatalmat akkor helyi szinten is gyakorló állampárt volt jelen.

A polgári demokrácia helyi erejét mutatja, hogy a Nagykunságból kapott „kunbaba”-ként emlegetett kőszobrot a falu közigazgatási épületeinek szomszédságában állították fel.

A példák sorában meg kell említenünk az auditív térfoglalás gyakorlatát is. Ez a technika voltaképpen hanggal, hangos szóval jelöli ki az éppen használt teret. Ezt főként a falu szerb nemzetiségű polgárai gyakorolják. Többnyire a forgalmas pontokon megállva, hangos szóval üdvözlik egymást és beszélgetnek, elállva a járdát, kocsiutat. Nem egy alkalommal a forgalmat is feltartva. Ugyanehhez a technikához tartozik a hangos zenehallgatás is, ami sokszor egész utcarészeket fed el. Az effajta magatartás az etnikai terek zártságát bontja meg, és nagyban csökkenti a falurészek etnikai különállását az adott időben. A térhasználathoz tartozik a bandázás, utcai csoportos beszélgetés intézménye is. A falurészek bizonyos pontjain a délutáni és esti órákban az utca lakói összegyűlnek és padokon, székeken ülve, hangosan beszélgetve birtokba veszik a közterületeket. A beszélgetők etnikailag elkülönülnek, és a falu térszerkezetének etnikai szegregációs gyakorlatát képezik le. Tanulságos az ismeretlen járókelőkkel szembeni magatartásuk. Megfigyelhető, hogy a közeledő idegen láttán elcsendesednek a beszélgetők, és kíváncsian tekintenek a jövevényre. A magyar falurészekben bandázók a köszönést fogadják, majd miután eltávolodott valamegyest a számukra ismeretlen, folytatják a beszélgetést. A szerb falurész bandázói kíváncsibbakként általában néhány tájékozódó jellegű kérdést is feltesznek: honnan jött, kit keres, miért sétál a faluban.

A településen az utcaneveket két nyelven írták ki, ahogy a közterületeken található feliratok valamint a boltok cégtáblái is ezt a gyakorlatot követik. Ha ezek alapján próbál tájékozódni valaki a közösségben, akkor rejtve marad előtte az etnikai-vallási elkülönülés.

A közös múlt szerepe a térfoglalásban

A lokális identitás konstruálásának Pacséron van néhány sarkalatos pontja, amire a falusiak mi tudata épül. Lássuk hát a közös mezsgyeköveket, hogyan építik be a közösségi tudatba azokat az eseménysorokat, melyeket faluközösségi szinten éltek meg az eltelt századok alatt a közigazgatásilag egy egységnek tekintett településen lakók.

A református magyarság és a 18. században már a területen élő szerbség első konfliktushelyzete akkor alakult ki, amikor a magyarok azt szerették volna elérni, hogy etnikailag homogén környezetben telepedhessenek meg. A következő évszázad derekán a magyar szabadságharc megítélésében mutatkoztak komoly nézetkülönbségek. A szerbség nemcsak szembehelyezkedett a magyarsággal, hanem a forradalmat lázadásnak tekintette így említi még ma is. Majd az első világháborút lezáró békerendszer délszláv hatalom alá juttatta a falut. A pacséri szerbek felszabadultak, a magyarság viszont kisebbségi sorba süllyedt. Veszélybe került nyelve és kultúrája, bizonytalanná vált a jövője. Ebben a légkörben működött egyesületeiket, melyek a nyelvi, kulturális túlélés feltételeit biztosították. Ezek rétegszervezetek voltak, melyek a magyarságot vallási-szociális alapon tagolták.

Nem rendezhettek hivatalos ünnepeket 1936-ban, a falualapítás-kitelepülés 150. évfordulóján. Ezek az események a közös múlt konstruálása helyett a szegregációt erősítették, és a lokális múlt is ketté vált: a mi és az ő múltjukra. Volt tehát szerb múlt és volt magyar múlt. Egy faluközösségben éltek, de a településen belül elkülönülés a történelmi múlt is kiterjedt. Mindebből látható, hogy a kisebbségi léthelyzetből adódó körülmények még inkább felerősítették a valójában közösen megélt eseménysorok majd hogynem individuális megítélését. Ez a folyamat csak tovább erősödött 1941 és később az 1944 eseménysorainak kapcsán.

A későbbiek során a hatalom konstruált egy közös múltat az 1941-1945 közötti időszakban történelemről. Az elemeiben részben oral history-n, részben sajtónyelvűségben írott módon propagált történeftűzések lokális szinten is értelmezhetőek. Ami fontos: az egész faluközösségre vonatkozó, oktrojált, helyi szocialista eredetű történeftűzést kreáltak. Ez volt a „Testvériség-egység!” pacséri alapja a jugoszlávságnak, a későbbi etnikai kategóriának a sa-

rokkóve. Ennek a tudatos építése már az 1950-es években elkezdődött temetői emlékmű és emléktábla állításával. A folyamat kiteljesedése egy emlékmű-komplexum a falu központjában, mely köré évi rendszerességgel, gondosan koreografált megemlékezéseket szerveztek. Ekkor hivatalos nyilvánosságot teremtettek, megszólaltak a községi pártvezetők, a volt harcosok szervezete és természetesen kivonultak a helyi általános iskola tanulói. Az emlékező szövegek szerbül és magyarul is elhangzottak. Megemlékeztek a fasiszmus áldozatairól és a harcokban elesettekről egyaránt, csak azokról nem ejtettek szót, akik nem illettek a mítoszba: a megtorlás áldozatai homályban maradtak.

Jelek, kódok terek

A továbbiakban az artifikális jelek térbeli elhelyezkedését és az általuk közvetített üzenet lokális dekódolhatóságát vizsgáljuk meg. Azt már az előzőekben láttuk, hogy a falu több pólusú, ha úgy tesszük, etnikai-vallási közösségenként kialakítottak egy-egy központot. Ha ezt a ténytet vette volna figyelembe az 1950-es, 1970-es évek politikai vezetése, akkor napjainkban minden biztonnyal központként legalább egy emlékművel számolhatnánk. Az, hogy ez mégsem így történt, már önmagában is üzenetértékű. A falu magyar közössége számára akartak egyértelmű üzenetet küldeni azzal, hogy először emléktáblát, majd emlékművet applikáltak a református templom és parókia mellett húzódo forgalmas utca térré szélesedő részére. Ez a feladó, vagyis a hatalom kódolt üzenete: a közösnek szánt megszgyekő. A hivatalos álláspont, amelyet a közönségnek kötelezően el kell fogadnia.

Ha megvizsgáljuk az emléktábla szövegét, jelentős különbséget állapíthatunk meg a szerb és a magyar bevezető-értelmező felirat között: EMLÉKTÁBLA / A JUG.HADS. ÉS A NÉPF. HARCOK SORÁN ELESETT / HARCOSOK VALAMINT A MAGYAR MEGSZÁLLÓ / CSAPATOK ÁLTAL BÜNTETLENÜL ELESETTEK RÉSZÉRE

Addig, amíg a szerb szövegben „fasiszta magyar katonaság”-ról tesznek említést, a magyar fordításban már „magyar megszálló csapatokról”-ról olvashatunk. A két jelző között nagy különbség van és az utóbbi kevésbé megbélyegző és sértő. Úgy gondoljuk, hogy tudatos félrefordításról van szó. A közös múlt konstruálásakor olyan üzenetet próbáltak az emléktábla szövegén keresztül a falu polgáraihoz eljuttatni, ami egyértelműen utal a múlt lezárására és a közös jövő kezdetére. Ezt sugallja a névsor is, hiszen szerb és magyar nevek egyaránt találhatóak benne. A később emelt új emlékmű a Tito marsall teret félkör alakú kompozícióként, mellvédszerűen zárja le. A rajta olvasható szöveg már egy újabb értékelése az eseményeknek, a korábban még csak népfelszabadító harcnak minősített háborús eseménysort már egy magasabb rangra emeli és a népfelszabadító háborúban elesettekről, illetve a fasiszmus áldozatairól szólnak a feliratok:

Majd a hősök és áldozatok névsora olvasható. Az eszmei üzenetet versbe foglalva olvashatjuk szerb és magyar nyelven: / DÉLCEG ÓRIÁSOK VIGYÁZZÁK A MEZŐT, / S A SZABADSÁG ÉL, AMÍG SZIVÜNK DOBOG, / SZÉPSÉGÜNKET NÉPÜNKNÉK AJÁNDÉKOZZUK, / MÚLTAT ÉS JÖVENDŐT ÍGY EGYÜTT ALKOTUNK. /

Ellentétben az emléktábla üzenetével, már nem csupán egyetlen dátum, hanem a háború éveit adó intervallum évszámait jelenítették meg a versüzenet két szövegteste között. Ebből arra is következtethet a szemlélődő, hogy a fasiszta terror minden áldozata bele értendő a múltat és jövőt együtt alkotó áldozat vállalásba. Ilyenformán ez a falu centrumában álló emlékmű valójában felülírja a szerb temetőben álló emlékmű üzenetét, amennyiben azon kizárólag szerb áldozatok neve szerepel, és felirata is teljesen egyértelmű üzenetet hordoz: EMLÉKMŰ / A FASISZTA TERROR ÁLDOZATAI-NAK, AKIKET A MAGYAR MEGSZÁLLÓ HADSEREG PACSÉRI BEJÖVETELEKOR ÖLTEK MEG 1941. ÉV ÁPRILISÁBAN. /

A főteret a Szabadka – Topolya főút zárja le, melynek középületektől ölelt belső terén áll a helybeliek által kunbabának nevezett kőszobor. A kitelepedés 220-ik évfordulóján állították fel. A kibocsátó település, Kisújszállás ajándékozta a pacsériaknak a sírszobrok mintájára készült kőbábványt. A szobor a kunok vándorlását szimbolizálja ugyan, de a falu reformátusai számára a nagykun összetartozást, az ismételt egymásra találást hirdeti.

Egymás mellett – mentális terek

Három emlékmű — egyik a szerb temetőben áll — és egy emléktábla tagolja a falu tereit. Az állíttatók szándéka szerint az általuk közvetített üzenetnek a teljes lakossághoz kell szólniuk és lehetőleg mindenkinek ugyanolyan jelentéstartalommal. Közösségteremtő ereje kell legyen tehát a dekódolás során az egyénileg értelmezett jelsoroknak. Csak hogy a múltbéli eseménysorok megítélése más és más hangsúlyokat kapott az etnikai közösségekben. Elég csak a 20. század eseményeit számba venni: 1941 megszállás-felszabadulás, 1945 felszabadulás-vérbosszú, kényszerű frontharcok. 1936 a kitelepedés 150. évfordulója, 1986 a kitelepedés 200. évfordulója és 2006 a kitelepedés 220. évfordulója. Az ünnepeket, amikor módjában állt, megakadályozta a hatalom, hogy ne magyarkodhassanak a szerbekkel együtt élők. Amikor már a tiltó mechanizmusok nem működtek, akkor is maga ünnepelt az érintett lakosság. Nem volt annyi kohéziós erő a közösségekben, hogy átlépjenek a múlt rossz emlékein és őszintén együtt tudjanak örülni mások örömeinek. Megállapíthatjuk, hogy a faluközösség etnikumai — ahogyan az eltelt századok alatt tették — napjainkban is egymás mellett élnek és a mentális terek semmit sem változtak. A közösségek egymásfelett átnyúló kapcsolatokat építenek, keresve az azonos nyelv, kultúra és vallás nyújtotta biztonságot. Ez a kényszerű átnyúlás tovább táplálja a bizalmatlanság légkörét, ami a bezárkózás irányába mutat. Ennek számos jele tapasztalható a közéletben és a mindennapokban. Egyik legpregnansabb példa erre a nyelvhasználati szokások változása. Már csak a legidősebb helybeli születésű szerbek tudnak magyarul. A fiatalabb generációk folyamatosan negligálják a nyelvtanulást, és az ezredforduló utáni évekre már az a jellemző, hogy a faluban született fiatal generációk jó esetben is csak értik, de beszélni nem beszélnek a magyart. Ez pedig a fentiek fényében tovább távolítja egymástól a faluban élőket. Ami ennél is nagyobb baj, hogy a nyelvértés hiánya tovább erősíti a bizalmatlanság légkörét. Ez a folyamat pedig beláthatatlan következményekkel járhat a nem túl távoli jövőben.

In memoriam Jecza Péter

Kedd, 2009. március 24.

Kivételes tehetségű alkotóegyéniséggel lett szegényebb a romániai magyar képzőművészeti élet: 2009. március 24-én éjszaka hosszas és súlyos betegség után az örökkévalóságba költözött Jecza Péter szobrászművész. Székely szívóssággal és elszántsággal kitartó küzdelmet folytatott a modern kor kiméletlen, pusztító betegségével, amely végül is legyőzte edzett szervezetét. A sors, amely nagyszerű talentummal ruházta fel, s amely több évtizedes sikeres és fölötté eredményes pályáját egyengette és vezette, nem engedte meg, hogy betöltse és megünnepelje 70. életévét. Több életmű-kiállításal, újabb köztéri alkotások befejezésével és felavatásával, újabb reprezentatív album megjelenítésével készült megülni a kerek évfordulót. Nem érte meg október 16-át.

Sepsiszentgyörgyön született és eszmélt a világra. Szülővárosában fedezték fel a tehetségkutatók és irányították a marosvásárhelyi művészeti iskolába. Az érettségi vizsgát követően a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola szobrász szakára került, ahol Kós András, Virgil Fulicea és Romul Ladea voltak a mesterei. Eminens, érdemostöndíjas diákként szerzett oklevelet 1963-ban. A temesvári 3 éves Pedagógiai Főiskolára neveztek ki tanársegédnek. Az oktatói ranglétrán előrehaladva oktatta a rajztanárjelölteket, majd műszaki rajtot tanított a műgyetemen, majd 1990-től a Nyugati Egyetem képzőművészeti karának professzora volt. Nemzedékek sorát készítette fel és indította el a szobrászpályán. Növendékeit szerette és messzemenően támogatta. Nagyon sok ifjú és a középnemzedékhez tartozó rátermett plasztikus vallja magát büszkén Jecza Péter tanítványának.

Alkotóművészként félévszázada a kortárs romániai magyar szobrászat kimagasló és meghatározó egyéniségévé rangosult Jecza Péter. Korán, még diák korában társául szegődött a szakmai siker, amely aztán nem pártolt el tőle, kiteljesedő pályája kitarító kísérőjévé, elmaradhatatlan részesévé vált. Párját ritkítóan tevékeny, elkápráztatóan termékeny és eredményes szobrásznak bizonyult a Temesváron élő és alkotó szobrász, akinek áldozatos és céltudatos munkával sikerült minden ízében hiteles életművet teremtenie, létrehozni. Művei számottevő hányada közteterekre került. Megmintázta a magyar kultúra és irodalom számos halhatatlanjának – Bartók Bélának, Körösi Csoma Sándornak, Kriza Jánosnak, Klebersberg Kunónak, Bölöni Farkas Sándornak, Trefort Ágostnak stb. – a mellszobrát. Egyházművészeti alkotásokkal ékesítette az orsovai, újszentesi és sepsiszentgyörgyi római katolikus templomokat. Erdemei elismerésül kültagjává választotta a MTA és a Magyar Művészeti Akadémia. A neokonstruktivista alapokra és elvekre építve sikerült viszonylag egy olyan egyéni formanyelvét kimunkálnia, kikristályosítania, amely alkalmasnak bizonyult a megragadható plasztikai igazságok tömör, egyértelmű, hatásos és árnyalt kifejezésére, s amely egyúttal megvédte, függetlenítette a divat szintjén lejátszódo változásoktól, az erősebb és tartósabb külső befolyásoktól. Több évtizede Jecza Péter saját öntörvényű útján haladt előre, jelentős "mérőköveket", kiemelkedő alkotásokat és sorozatokat hagyva maga mögött.

Jecza Pétert az általa létrehozott temesvári Triade Galériában ravatalozták fel. Barátai 2009. március 25-

én, délután 18 órakor vettek bensőséges búcsút tőle. Temetésére a római katolikus egyház szertartása szerint csütörtökön, 2009. március 26-án 13 órakor került sor a belvárosi (Lippai úti) temető Schlauch-kápolnájából.

Szekernyés János
(A Nyugati Jelen nyomán)

Egy nyáron át láthatták az érdeklődők a Budapesti Román Kulturális Intézet szervezésében a **Ragyogások – In memoriam Jecza Péter** emlékkiállítását. A tárlaton a művész 49 alkotását, faragásait és bronzszobrait tekinthette meg a nagyközönség.

Galeria
Triade

TRIADE Interart Alapítvány

Az alapítvány honlapja nyomán

Az Alapítványt 2000-ben Jecza Péter szobrászművész alapította. Intézményesített formát ad Jecza Péter és családja azon törekvéseinek, hogy a mester művészete köré a művészetek közti kommunikáció jegyében az egykori "művészházak" hagyományát felélevenítve sajátos teret teremtsen. Ez a sajátosság tetten érhető az alapítvány kezdeményezéseiben, programjaiban. A meghitt, családias személyesség hat át minden tevékenységi formát, a szobrászat és művészetek közti párbeszéd jegyében.

Az Alapítvány programjai

Az Interart TRIADE Alapítvány olyan kulturális tér megteremtésére törekszik, amelyben a vizuális művészetek más kifejezésmódokkal interferálnak, elsősorban a zene, az irodalom és a képzőművészetek kölcsönhatására épít.

Tevékenysége rugalmas struktúrájába különböző programok épültek be, ezek mindegyike sajátos projekteket működtet, attól függően mekkora a program je-

lentősége. Ez is változó, a konkrét helyzetek függvényében alakul vagy alakítható.

1. A Szobrászat XXI program célja:

- ♦ Szabadtéri múzeumpark létesítése a Brâncuși utáni szobrászat fejlődési irányainak illusztrálása érdekében
- ♦ Kortárs szobrászati központ létesítése és olyan adatbázis létrehozása, amely számontart minden művészt, aki számít, európai kontextust teremt számukra, szobrászati projekteket működtet, a kortárs művészet európai irányait a román kulturális térben is meghonosítja

2. Restitúció Program célja, hogy a román kultúra totalitárius diktatúra idején elhallgatott vagy a köztudatban hamisan rögzült értékeit újraértékelje kiállítások, katalógusok, dokumentumok szervezése és kiadása révén.

3. A Juventus program a fiatal képzőművészekhez szól

- ♦ Támogatja a tanulmányaik elvégzése után fejlődési lehetőség hiányában és a társadalmi diszkrimináció következtében is hátrányos helyzetbe kerülő pályakezdő művészeket. Bár közülük sokan 12-14 éven át igen magas fokú képzésben részesülnek, 8 évig művészeti iskolában tanulnak, majd 4-6 évig egyetemre járnak, legtöbbszörnek mégis esélye sem arra, hogy a pályán maradjon, ezért a fiatal alkotókat előképzésben kell részesíteni

- ♦ Oktatási intézményekkel közösen kidolgozott és működtetett projektek, amelyek serkentik a kreativitást, a szintetizáló és absztraháló képességek fejlesztését, a kritikai szellemet, a művészetek sajátos nyelvének elsajátítását, mindez a művészi szintű kommunikációt, a gondolkodás rugalmasságát, a művészi önkifejezést szolgálja.

4. Meghívottak program élő párbeszédet teremt a közönség és a művészek közt a régióban, az országban és nemzetközi szinten is.

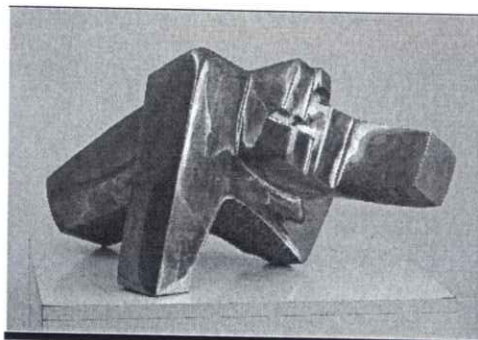
5. Dialógus program

- ♦ A társadalom és a művészetek közötti átjárást biztosít
 - ♦ A közbeszéd fejlesztése a művészetek közvetítésével
- Az Alapítvány állandó jelleggel jelentet meg a programokat kísérő, összefoglaló, ismertető kiadványokat.

Családi tanúságtétel a kötésekről

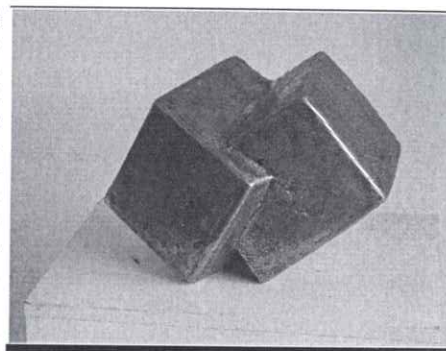
Sorina és Andrei Jecza vallomása

A sajátos kapcsolat olyan, mint egy csomó, amely két világot köt össze, melyek, ha nehezen is, de átjárhatóvá lesznek. Elmondom Péter életének egyik igen jelentős eseményét. Ez arról szól, miként is született meg *Kötés* című alkotása. Már beteg volt, s egy frankfurti kórházban feküdt. Képzelnék csak el a vízszintes kórházi vaságyat, amelyhez számtalan orvosi üvegcset kötöttek. Csak ennyit láthatott ekkor a világból, egyetlen kötésre szűkülte körülötte a világ, ez fogta össze az infúziós csöveket, amelyből a rákkal megküzdő, életet jelentő gyógyszer csepegett ereibe. Hetekig kellett feküdnie a kórtermi ágyon. Élete a csomó körül lebegett, remegett, ezért amikor felkelhetett, ahogy később egyik interjújában

megvallotta, lopásra vetemedett, életében először. Ollót vett a kezébe, s levágta azt a nagydarabkát, azt a cso-

mót, amelyet azóta is örökök. Hazaérkezése után elkészítette azt a szobrot, amely az életigenlés szimbóluma lett. Ez került fel arra a könyvre is, amelyben a rá emlékező

leveleket gyűjtöttük egybe. Mindenki életében vannak ilyen evilág és túlvilág közti átjárást biztosító kötések. Mindannyian reméltük, hogy a kötésből az élethez kötő rész a hosszabb. Nem így történt. Péter már egy évet sem élt az alkotás elkészülte után. De a kötés megmaradt.

El-elgondolkozhatunk azon, mi marad meg, az élet lassú elmúlása után. Azt hiszem, ez a tárgy megőrizte alkotójának lelkét, itt tartotta azt a földi világban. 2000-ben jelent meg egy a Péter munkásságát összegző album. Kiadóként sokat dolgoztam ezen, s Péterrel is, hiszen ő volt a munkám valódi tárgya. Sokat beszélgettünk, faggattam őt, s rögzítettem beszélgetéseinket, szinte egy éven át. Akkor mondta a lényét összefoglaló mondatot: "Több mint negyven éve a szobrászatnak élek, ebben gondolkodom, érzek, létezem, belemélyesültem". Valóban életerejét, vitalitását, örömét és fájdalmát a műveibe lényegítette át.

Mi is marad meg tehát az életéből? Elsősorban megmarad a kötés, amely mindannyiunkhoz köti, példaképeihez, követőihez, elődeihez és utódaihoz, hozzánk. A kötés igazolja, nincs okunk a kétségbeesésre. Hinnünk kell, hogy mindig továbbléphetünk, s haladhatunk is előre.

Ősszel jelent meg ez az imádságos könyvek méretét idéző könyvecske. Októberben, amikor 70. születésnapját kellett volna megünnepelnünk. Ebbe gyűjtöttem össze azokat a leveleket, amelyeket Péter halála után kaptam. Gyűjtés közben azt éreztem, nekem, az aszszonynak, akivel harminc évig élt együtt, s fiunknak is kell írunk egy-egy tanúságtévi levelet. Csak néhány sort írtam, mások azt mondták költemény, de én magam úgy éreztem a Péter mellett megélt élet lényegét sikerült megragadnom. Amikor beteg lett, tudtam, meg kell tanulnom tőle, miként készülhetünk fel az elmúlás pillanatára. Akkor, amikor meghalt, azt hittem, elvégeztetett, számomra mindennek vége. De a fiam megmutatta a maga tanúságtételét. Ekkor megértettem, Jecza Péter itt van és marad mindörökké, mert ott van minden alkotásában, s abban a kötésben, amelyet a csomók szentesítenek. A fiunk levelében nincs szomorúság, sem fájdalom, mert számára az apja nem halt meg, csupán szelleme vált belső lényegünké. Andrei Jecza búcsúlevelében többek közt ez olvasható:

"Elgyengülök a környezetünkben megnyilvánuló fájdalom láttán. Nehezen viselem, ha anyát vagy Dorist sírni látom. A triád nem tört el, hát nem akarom hallani, hogy eltört volna. Minden nap újracsiszolódik, újra magasodik, mert a mi hármaskötésünk örök. A triád győz és fényesedik, ahogy a csomó is napról napra szorosabb lesz. Az időbeli vagy térbeli távolság, mit sem számít, a végtelen közelebb van, mint sejtethéd. S te újabb triádot építesz, szorosabbra kötöd a csomót, életet és halált összefoglaló tanítássá leszel. Köszönöm ezt a végső tanítást. Mi itt vagyunk, esténként a vacsoránál gyertyát gyújtunk, ahogy eddig, és folytatjuk a mesét, ahogy eddig, kötéseket, álmokat és gondolatokat csomózunk egyggyé."

(lejegyezte és fordította M.I.)

LAPSZÁMUNK SZERZŐI:

Bakk Miklós dr. – egyetemi tanár, Lugos-Kolozsvár
Bodó Barna dr. – politológus, professzor, Temesvár
Bogoly József Ágoston – irodalomtörténész, kandidátus, Makó
Czakó Gábor – író, újságíró, Budapest
Erdei Ildikó drd. – pszichológus, Temesvár
Klamár Zoltán dr. – egyetemi tanár, Debrecen, Aszód
Magyari Sára drd. – magyartanár, Temesvár
Andreia Maxim drd. – tanár, Arad
Mészáros Ildikó – magyartanár, újságíró, Temesvár
Nádor Orsolya dr. – egyetemi tanár, Balassi Intézet, Budapest
Pomogáts Béla – irodalomtörténész, az Anyanyelvi Konferencia elnöke
Szabó Ágnes drd. – A Szegedi Egyetem Klasszikus Magyar Irodalom Tanszékének munkatársa
Szekernyés János – helytörténész, művészettörténész, műkritikus, Temesvár
Szuszámi Zsuzsa – szerkesztő, művészettörténész, Kolozsvár

régi(j)óvilág

REGIONÁLIS HONISMERETI SZEMLE

Szerkesztőtanács: Dukrét Géza (Nagyvárad), Horváth József (Szabadka), Miklósi Ilona (Temesvár), Szekernyés János (Temesvár), dr. Vekov Károly (Kolozsvár), dr. Zakar Péter (Szeged)

Tördelőszerkesztő: Lázár Ildikó

Grafikai szerkesztő: Könczey Elemér

A címlapot kivitelezte: Kálmán Enikő

Kiadó: dr. Bodó Barna, a Szórvány Alapítvány elnöke

Szerkesztőség: 300593 Temesvár, Putna u. 7 • Tel/fax: 0356 446 516

Drótposta: diasporatm@rdstm.ro

A lapszám megjelenését támogatták:

Szerkesztőség: Illés Mihály (Temesvár), dr. Jancsó Árpád (Temesvár), Károlyi Attila drd. (Szeged), Kiss Ferenc (Temesvár), Magyari Sára drd. (Temesvár), Mészáros Ildikó (főszerkesztő, Temesvár), Sütő-Egeressy Zsuzsa drd. (Temesvár), Ujj János (Arad), Vicze Károly (Temesvár)

Illyés Gyula Koszorú

Fölmagasodni
nem bírhat. De lobogsz még,
szél-kaszabolta magyar nyelv, lángjaidat
kigyóként a talaj szintjén iramítva - sziszegvén
néha a kintől,
többször a béna dühtől, megalázott.
Elhagytak szellemeid.

Újra a fű közt, a
gazban, az aljban.
Mint évszázadokon át a behúzott
vállú parasztok közt. A ne szólj szám, nem
fáj fejem aggjai közt. A
nádkúpban remegő lányok közt, mialatt
átrobogott a tatár. A
szíjra fűzött gyerekek közt, amidőn csak
néma ajak-mozgás mímelte a szót,
mert hangot sem tűr a török, mert
arcba csap ostor -:
most mutatod meg,
most igazán - nekem is, mire vagy jó,
most a pedigred: a címered,
hajszálgyökereknek
köharapó erejét.

Összemosolygás nyelve; a titkon
össze-világó könnyek nyelve; a hűség
nyelve; a föl nem adott hit
tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja;
szabadság
(percnyi szabadság, kortynyi szabadság,
foglar háta mögötti szabadság)
nyelve; tanár-kigunyolta diák, szerzán-
legyalázta baka,
összeszidott panaszos, hivatalnokok-unta
mamácska
nyelve; csomaghordók, alkalmi favágók, mert
gyárba se jó, szakmára sem alkalmas (mert
nyelv-vizsgát se megállt) proli nyelve; az ifjú
főnök előtt habogó veterán
nyelve; a rendőrsőn azonnal
főlpofozott gyanúsított
mélyebbről fakadó tanúság-
tétéle, mint Lutheré;
kassai zúgárus, bukaresti cselédlány,
bejruti prostituált szüle-hívó
nyelve; köpések-
mosta, dühpírja-törölte
orcájú fiad közül egy, íme:
szólni tudó más nyelveken is,
hű európaiként
mondandói miatt figyelemre,
bólintásra becsült más népek előtt is:
nem léphet föl oly ünnepi polcra,
nem kaphat koszorút
oly ragyogót, amelyet, szaporán lesietve
ne hozzád
vinne, ne lábad elé
tenne, mosollyal bírva mosolyra vonagló
ajkad, fölnevelő
édesanyám.

100 évvel ezelőtt született RADNÓTI MIKLÓS

DECEMBER

Délben ezüst telihold
a nap és csak sejlik az égen.
Köd száll, lomha madár.
Éjjel a hó esik és
angyal suhog át a sötétben.
Nesztelenül közelít
Mély havon át a halál.